

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSİTÜTÜSÜ**

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE DÜYUN-I UMUMİYE

Ahmet GENÇAL

**Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Yüksek Lisans Programı**

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSİTÜTÜSÜ**

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE DÜYUN-I UMUMİYE

Ahmet GENÇAL

**Danışman
Doç. Dr. Ökkeş Kürşad KARACAGİL**

**Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Yüksek Lisans Programı**

İSTANBUL, 2022

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

30/05/2022
Ahmet GENÇAL

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	III
TABLOLAR	IV
ÖNSÖZ	V
ABSTRACT	VI
ÖZET	VII
GİRİŞ	1
1. DÜYUN-I UMUMİYE’NİN KURULUŞU, YAPISI VE FAALİYETLERİ	13
1.1. Düyun-ı Umumiye İdaresinin Kuruluşu.....	13
1.1.1. Düyun-ı Umumiye Teşkilat Yapısı, Yönetimi ve İşleyişi.....	14
1.1.2. Düyun-ı Umumiye’ye Bırakılan Gelirler.....	18
1.1.2.1. Tuz Tekeli Gelirleri.....	19
1.1.2.2. Damga (Pul) Vergisi.....	20
1.1.2.3. İpek Öşrü.....	20
1.1.2.4. Alkollü İçkiler Rüsumu.....	22
1.1.2.5. İstanbul ve Çevresi Balıkçılık Vergisi.....	22
1.1.2.6. Tütün Tekeli Gelirleri.....	23
1.2. I. Dünya Savaşı Yıllarında Düyun-ı Umumiye’nin Durumu.....	24
2. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE DÜYUN-I UMUMİYE	27
2.1. İstanbul’da Durum ve Düyun-ı Umumiye.....	27
2.1.1. Mondros Mütarekesi, Osmanlı Hükümeti ve Düyun-ı Umumiye.....	27
2.1.2. Müttefiklerin Alacaklarını Tahsil Etme Çabaları.....	34
2.1.3. Düyun-ı Umumiye’nin Osmanlı Maliyesini Kurtarma Uğraşları.....	41
2.1.4. Düyun-ı Umumiye’nin Maliye Dışı Faaliyetleri.....	47
2.2. Anadolu’da Genel Mali Durumu ve Düyun-ı Umumiye.....	48
2.2.1. Kongreler Dönemi.....	50
2.2.2. Heyet-i Temsiliye Dönemi.....	52
2.2.2.1. Batı Anadolu’da Yunan İşgali, Türk Direnişi ve Düyun-ı Umumiye.....	60
3.TBMM DÖNEMİNDE VE LOZAN BARIŞ ANLAŞMASINDA DÜYUN-I UMUMİYE İDARESİ	70
3.1. TBMM Dönemi.....	70
3.1.1. Reji ve Düyun-ı Umumiye Gelirlerine El Konması.....	71
3.1.2. Men’i Müskirat Kanunu ve Düyun-ı Umumiye.....	73
3.1.3. Sevr Antlaşması ve Düyun-ı Umumiye.....	77
3.1.4. TBMM’de Düyun-ı Umumiye Tartışmaları.....	83
3.1.5. TBMM Bütçelerinde Düyun-ı Umumiye.....	87
3.1.6. Vergi Kanunları ve Düyun-ı Umumiye.....	96
3.2. Düyun-ı Umumiye’nin Teşkilatı, Gelirleri ve Giderleri.....	99
3.3. Lozan Barış Antlaşması Sonrası Düyun-ı Umumiye.....	109
SONUÇ	118
EKLER	119
KAYNAKÇA	123
ÖZGEÇMİŞ	130

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
gös. yer.	: Gösterilen Yer
bkz.	: Bakınız.
s.	: Sayfa
OA	: Osmanlı Arşivi

TABLÖLAR

Tablo 1: I. Dünya Savaşı Yıllarında Düyun-ı Umumiye Bütçeleri.....	25
Tablo 2: 1920 Bütçesi.....	89
Tablo 3: 1921 Bütçesi.....	92
Tablo 4: 1922 Bütçesi.....	93
Tablo 5: 1923 Bütçesi.....	94
Tablo 6: Düyun-ı Umumiye İdaresi Personel Sayıları.....	99
Tablo 7 : Düyun-ı Umumiye İdaresi Personel Maaşları (Lira).....	100
Tablo 8: 1917-1923 Yılları Arasında Düyun-ı Umumiye Gelirleri.....	105
Tablo 9: Osmanlı Hükümetinin Düyun-ı Umumiye Adına Topladığı Vergiler.....	106
Tablo 10: Düyun-ı Umumiye Başmüdüriyetliklerinin Topladığı Vergi Miktarları..	107

ÖNSÖZ

Düyun-ı Umumiye İdaresi, Türk mali tarihinin en ilgi çekici kurumlarından bir tanesidir. Bu kurumun tarihi ile ilgili çalışmalar okuyucusuna 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı ekonomisi ile ilgili de oldukça önemli bilgiler sağlamaktadır. Konunun öneminden dolayı bu idare ile ilgili bugüne kadar çok sayıda kitap, makale ve tez kaleme alınmıştır. Ancak bu çalışmalarda Düyun-ı Umumiye İdaresi, Milli Mücadele dönemi özelinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır. Söz konusu araştırmalarda Milli Mücadele özelinde Düyun-ı Umumiye hakkında söylenenler genellikle birkaç noktada toplanmaktadır. Bunlar Türk bağımsızlık savaşının finansmanını sağlamak için Düyun-ı Umumiye gelirlerine el konması, Sevr ve Lozan Barış Antlaşmalarında dış borçların ele alınış şekli gibi konulardır. Bu çalışma ise Düyun-ı Umumiye'nin daha az bilinen 1919-1923 yılları arası dönemine odaklanmıştır. Bu bağlamda çok sayıda birinci ve ikinci el kaynak konunun aydınlatılmasında kullanılmıştır.

Milli Mücadele'nin öncü kadrolarının hedefi her yönüyle bağımsız bir ülke yaratmaktı. Tam bağımsızlığa leke sürecek siyasi, adli ve mali kısıtlamalar onlar için söz konusu olamazdı. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun her anlamda çöküşüne bizzat tanık olmuş ve ağır şartlar altında bağımsızlık mücadelesine girişmiş bu kadroların tam bağımsızlığın önündeki en büyük engellerden biri olan Düyun-ı Umumiye ile ilgili bir programlarının olmaması düşünülemezdi. Çalışmada kaynak olarak kullandığımız Heyet-i Temsiliye tutanakları ile TBMM zabıt cerideleri Milli Mücadele'yi yürüten kadroların Düyun-ı Umumiye'ye bakışını ortaya koymaktadır.

1920 ile 1923 yılları arasında BMM'nin çıkarmış olduğu çok sayıda kanun doğrudan veya dolaylı olarak Düyun-ı Umumiye ile ilgiliydi. Birçoğu gelir arttırıcı düzenlemeler içeren bu kanunların içeriği Ceride-i Resmiye nüshaları incelenmek suretiyle bu çalışmada ortaya konmuştur. Yine gerek TBMM öncesi gerekse sonrası dönemde Milli Mücadele'nin finansmanını sağlamak adına Düyun-ı Umumiye varlıklarına el konulması ile ilgili çok sayıda arşiv belgesi ve araştırma eseri konunun bu yönünün aydınlatılmasında kullanılmıştır.

Düyun-ı Umumiye'nin Milli Mücadele dönemindeki teşkilat yapısı, gelir ve giderleri, personel rejimi Düyun-ı Umumiye yöneticilerinden Adam Block'un her yıl düzenli bir şekilde kaleme aldığı yıllık raporlar ve Yabancı Tahvil Sahipleri Konseyinin yıllık raporları kullanılmak suretiyle ortaya konmuştur.

Sevr Barış Antlaşması'nın hazırlık sürecinde gerçekleştirilen konferanslarda Düyun-ı Umumiye'nin geleceği ile ilgili planlamalar yayınlanan İngiliz dış politika belgelerinden izlenmiştir. Aynı şekilde Lozan Barış Konferansı'nda Osmanlı dış borçlarının ele alınış şekli yayınlanan konferans tutanakları üzerinden ele alınmıştır. Bütün bunların dışında konu ile ilgili daha önceden yazılmış çok sayıda araştırma eseri de incelenmiştir.

Tez süreci boyunca yönlendirmeleri ile çalışmama katkı sunan danışmam hocam Doç. Dr. Ökkeş Kürşad Karacagil'e ve yüksek lisans süresince yardımlarına esirgemeyen hocam Prof. Dr. Tülay Alim Baran'a teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

ABSTRACT

The issues in Ottoman Empire finance that started at the end of the 16. century by having deficits in the budget, became heavier with the deteriorations in other fields. In addition to budget deficits, foreign trade deficits are added with the 19. century. In such a financial environment, firstly domestic borrowings, then external borrowings came up to supply the needs of the empire. But this borrowings caused a serious vicious circle for Ottoman finance since not to spend in income generating fields. Especially the external borrowing process that started after Crimean War ended up with empire's bankrupt and after long negotiations, Ottoman Empire was obliged to transfer a good part of tax collection operation to foreigners, which is one of the most important indicator of sovereignty. This institution called as Ottoman Public Debt, showed up as a structure which can be accepted as original for Ottoman Empire with organizational structure, working principles and personnel management. Continuance of Ottoman Empire's borrowing even after this institution's appearance, brought about Ottoman Public Debt's impact area's enlargement. The Ottoman Public Debt which sustained its standard operations till First World War years, got into liquidation after achievement of Turkish national struggle, despite actual structural changes in First World War and National Struggle years. The Ottoman Public Debt which is one of the most important historical evidence that shows economic independence is one of the prior condition of political freedom, recorded as one of the most remarkable foundation. This study purposes to explain the appearance of related administration and historical development till 1923.

Key Words: Ottoman Public Debt, The National Struggle, external borrowing, Crimean War

ÖZET

16. yüzyılın sonlarından itibaren bütçe açıkları vermekle başlayan Osmanlı Devleti maliyesindeki sorunlar diğer alanlarda görülen bozulmalarla beraber giderek ağırlaştı. Bütçe açıklarına 19. yüzyılla birlikte giderek büyüyen dış ticaret açıkları da eklendi. Böyle bir mali ortamda devletin acil ihtiyaçlarının karşılanması noktasında önce iç borçlanmalar, sonrasında ise dış borçlanmalar gündeme geldi. Ancak söz konusu borçlanmalar uzun vadede gelir getirici alanlarda harcanmadığı için Osmanlı maliyesi açısından ciddi bir kısır döngü yarattı. Özellikle Kırım Savaşı sonrasında başlayan dış borçlanma süreci 21 yıl sonra devletin iflası ile sonuçlanınca uzun süren görüşmelerin ardından Osmanlı Devleti egemenliğin en önemli göstergelerinden biri olan vergi toplama işinin önemli bir kısmını yabancılara devretmek zorunda kaldı. Düyun-ı Umumiye İdaresi adı verilen bu kurum organizasyon yapısı, çalışma usulleri, personel yönetimi gibi pek çok alanda Osmanlı Devleti için orijinal sayılabilecek bir yapı olarak ortaya çıktı. Bu kurumun ortaya çıkışından sonra da Osmanlı Devleti'nin borçlanmaya devam etmesi Düyun-ı Umumiye İdaresinin etkinlik alanını genişletmesi sonucunu doğurdu. I. Dünya Savaşı yıllarına kadar klasik işleyişini sürdüren Düyun-ı Umumiye, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında fiili yapısal değişimleri yaşasa da Türk Milli Mücadelesi'nin başarılı oluşunun ardından tasfiye sürecine girdi. Ekonomik bağımsızlığın siyasal bağımsızlığın ön koşullarından biri olduğunun en önemli tarihsel kanıtlarından olan Düyun-ı Umumiye İdaresi, Türk mali tarihinin en dikkat çekici kurumlarından biri olarak kayıtlara geçti. Bu çalışma söz konusu idarenin ortaya çıkışını ve 1923 yılına kadar olan tarihsel gelişimini açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Düyun-ı Umumiye, Milli Mücadele, dış borçlanma, Kırım Savaşı

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'ni 19. yüzyılın ikinci yarısında dış borçlanmaya iten mali sorunların temelleri aslında 16. yüzyılın sonlarında belirmeye başlamıştı. Bu sorunlar 17. yüzyıl içerisinde giderek karmaşıklaşarak kronik bir hal aldı. Bu durumun ortaya çıkışında iç dinamiklerin olduğu kadar dış dinamiklerin de belirgin etkileri olmuştur.

16. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle savaş yıllarında ortaya çıkıp 17 ve 18. yüzyıllar boyunca artarak devam eden bütçe açıkları ileride iç kaynaklarla giderilemeyecek düzeydeki mali buhranların ilk işaretlerini veriyordu. Söz konusu bütçe açıklarının oluşumunda askeri harcamalar, mali yönetimdeki aksaklıklar, devlet kadrolarının ciddi boyutlarda büyümesi, üretimde yaşanan aksamalar gibi çok değişik etmenlerin payı olmuştur.¹

17. yüzyıl boyunca eskiden kısa sürede mağlup edilen ülkelerle yapılan savaşlar daha uzun sürmeye başlamıştı. Savaşların uzaması devlet hazinesi için ağır bir yük oluşturuyordu. Savaş kaynaklı harcamaların finansmanı halka yüklenen vergilerle karşılanmaya çalışıldığından bu durum toplumsal tepkileri de beraberinde getiriyordu. Savaş kaçınıkları Osmanlı ülkesinin değişik yörelerinde çıkan ayaklanmaları besliyordu. Bütün bunlar Batı'nın askeri teknolojilerinde meydana gelen devrimsel değişimlerin Osmanlı Devleti üzerindeki zincirleme olumsuz etkileriydi. Batı'da meydana gelen bu değişimi gören Osmanlı devlet adamları maaşlı merkez ordusunun asker sayısını artırma ihtiyacı duymuşlardı.²

Askeri teknolojiler alanında yaşanan devrim Osmanlı Devleti için başka bir buhran sebebi oldu. 17. yüzyıldan itibaren Avrupalılar, ordularını dönemin modern askeri teknolojisi ile donatınca Osmanlı Devleti'nin geleneksel orduları savaş meydanlarında etkisiz kalmaya başladı. Savaşlarda alınan başarısız sonuçlar merkezi hazine için önemli bir gelir kaynağı olan ganimet gelirlerini yok ettiği gibi hazine için fazladan maliyetler yarattı.³ Bu savaşların Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkisi bununla da sınırlı kalmadı. Uzun süren bu savaş dönemlerinde harp alanları içerisinde kalan tarımsal toprakların ve

¹ Murat Şeker, "Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma", *Cumhuriyet Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 2, Sivas 2007, s. 116-119.

² Rıfat Önsoy, *Mali Tutsaklığa Giden Yol Osmanlı Borçları 1854-1914*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s. 1.

³ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 56.

maden ocaklarının üretimlerinde düşüşler yaşandı. Bu durum vergi gelirleri üzerinde de önemli azalmaları beraberinde getirdi.⁴

Askeri alandaki dönüşümler tımar sisteminde çözümleri beraberinde getirdi. Devletin artan mali ihtiyaçlarını karşılamak için tımar arazilerinin gelirlerinin toplanması iltizam usulü ile mültezimlere devredildi. Yaşanan aksaklıklar ve suistimaller mültezimlerin keyfi yöntemlerle halkı soymasının önünü açtı. Bu durum hem üretici köylü nüfusun topraklarını terk ederek şehirlere göç etmesine hem de köylerini terk eden insanların topraklarını ele geçiren yerel otoritelerin güçlerini artırarak merkezi yönetimi dikkate almayan tavırlar sergilemelerine yol açtı. Buna bağlı olarak imparatorluğun taşradaki gelirleri giderek azaldı.⁵

Avrupa’da her alanda artan bilgi ve teknoloji birikiminin ortaya çıkardığı Coğrafi Keşifler, Osmanlı Devleti üzerinde çok boyutlu etkiler yarattı. İlk etapta Portekiz ve İspanya’nın, daha sonraları İngiltere, Fransa ve Hollanda’nın deniz ve okyanuslara açılarak yeni kıta ve ticaret yollarını keşfetmeleri bahsi geçen ülkeleri dünya denizlerine hâkim sömürge imparatorlukları olarak tarih sahnesine çıkardı. Coğrafi Keşiflerin Osmanlı Devleti üzerindeki ilk olumsuz etkisi dünya ticaret güzergahlarında yarattığı köklü değişime bağlı olarak ortaya çıktı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin ticari faaliyetlere bağlı gelirlerinde ciddi düşüşler yaşandı. Ancak Coğrafi Keşiflerin etkisi sadece bununla sınırlı kalmadı. Amerika kıtasının keşfinden sonra Avrupa’ya akan bol miktarda gümüş bir süre sonra Osmanlı piyasalarını da istila edince imparatorluk dahilinde yüksek enflasyon ve fiyat artışlarına neden oldu.

Osmanlı Devleti’ni mali anlamda bunaltmaya başlayan bir diğer husus kapitülasyonlardı. 16 ve 17. yüzyıllarda yaşanan gelişmeler vaktiyle Osmanlı Devleti’nin tek taraflı jestiyle tanınan kapitülasyonları farklı bir noktaya taşıdı. Kapitülasyonların getirdiği özellikle ekonomik nitelik taşıyan Osmanlı vergilerinden muaf olma ve Osmanlı vatandaşı tüccarlardan daha düşük gümrük vergisi ödeme gibi uygulamalar Osmanlı ekonomisini sarsıcı sonuçlar doğurmaya başladı.⁶

⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s. 207-208.

⁵ Önsoy, *a.g.e.*, s. 2.

⁶ Kıray, *a.g.e.*, s. 59.

Osmanlı Devleti ekonomisini ciddi boyutlarda etkileyen bir diğer olay İngiltere’de ortaya çıkan Sanayi Devrimi oldu. Bu devrim süreci ile birlikte hızla gelişen İngiliz tekstil sanayisinin hammadde ve pazar arayışı hızlandı. Napolyon Savaşları sonrasında İngiltere’de tüketim mallarına olan talebin azalması stoklardaki mal miktarının artmasına yol açtı. Bu sorunun çözümü yeni pazar alanlarının bulunmasına bağlıydı. Ancak Avrupa’nın kıta devletleri yerli sanayilerini korumak için gümrüklerde koruyucu tedbirlere başvuruyordu. Ancak bu dönemde Osmanlı Devleti eskiden beri uyguladığı %3 gümrük vergisini aynen devam ettiriyordu. Osmanlı Devleti’nin bu durumu pazar arayışı içindeki İngiltere’nin dikkatini çekiyordu. Osmanlı toprakları sadece iyi bir pazar değil, aynı zamanda İngiliz tekstil sanayisi için önemli hammadde kaynakları olan ipek, pamuk, tiftik ve yün gibi ürünlerin üretim alanıydı.

1760-1840 yılları arasında sıklaşan ve genellikle yenilgilerle sonuçlanan savaşlar imparatorluğun işgücünde ciddi azalmaları beraberinde getirdiği gibi tarımsal, sanatsal ve ticari faaliyetlerden elde ettiği gelirleri de önemli ölçüde düşürdü. Buna karşılık ordunun ve giderek büyüyen bürokrasi sınıfının masrafları giderek arttı. Öte yandan Yunanistan’ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra ticarete ve sanatta uzmanlaşan bir kısım Osmanlı vatandaşı Rum’un Yunanistan’a göç etmesi zaten geri kalmış olan Osmanlı sanayisi için bir başka darbe oldu.⁷

Yukarıda açıklandığı üzere Osmanlı Devleti birçok iç ve dış etmene bağlı olarak 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ciddi mali bunalımlarla yüz yüze geldi. Bu durum doğal olarak devletin yaşadığı mali sorunlara çözüm bulma amaçlı birçok girişimde bulunmasını beraberinde getirdi. Bu girişimlerin belli başlıları şunlardır:

Öncelikle bütçe açıklarını kapatmak için sıklıkla başvurulmuş sikke taşıma uygulaması 17. yüzyıl başlarından itibaren sıklıkla karşımıza çıkar hale gelmiştir. Bu uygulama ile devlet, tedavülde bulunan bütün sikkeleri topluyor, daha sonra daha düşük miktarda gümüş içeren sikkeleri tedavüle sokuyordu. Böylece ele geçirilen fazla gümüş devlet hazinesine aktarılıyordu. Bu yöntem kısa vadede para sıkıntısına çözüm olsa da

⁷ Önsoy, *a.g.e.*, s. 10-15.

uzun vadede sebep olduğu yüksek enflasyon ve fiyat artışları nedeniyle yeniçerilerin ve halkın tepkisini çekiyordu.⁸

III. Selim döneminde mali bunalıma çare olarak israfın önlenmesi ve tasarruf çabalarına önem verilmesi gündeme geldi. Bu amaçla devlet adamlarının kıymetli hediyeler vermekten vazgeçmesi, ithal kumaşlar yerine yerli malı kumaşların tercih edilmesi, İstanbul'un iaşesinin daha verimli bir şekilde sağlanması gibi konularda birçok ferman yayınlandı.⁹ Aynı dönem içerisinde mali buhranın hafifletilmesi noktasında halktan da yardım istendi. Bu kapsamda halka tasarruf çağrısında bulunulup altın ve gümüş eşya kullanımının haram olduğu yönünde fetvalar yayınlandı. Halk bu şekilde elindeki altın ve gümüşleri bedeli ödenmesi şartıyla darphaneye teslim etmeye çağrılıyordu. Çağrıya uyan halktan alınan altın ve gümüşlerle düşük ayarlı sikkeler basılsa da bu durum mali buhranın atlatılmasında çok etkili olmadı.¹⁰

1787-1792 savaşları henüz başlamadan önceki I. Abdülhamid döneminde bazı Osmanlı devlet adamlarının kafasında dış borç düşüncesi vardı. Borç alınacak ülke olarak Fas düşünülüyordu. Ancak bu konuda savaş öncesi dönemde ciddi bir gelişme olmadı. Ancak savaşla beraber finansman ihtiyacı artınca bu konuda daha ciddi girişimlerde bulunulması gündeme geldi. Ancak yapılan girişimler sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine III. Selim döneminde Tunus ve Cezayir nezdinde dış borç girişimlerinde bulunulmuş olsa da bunlar da başarısız oldu. Bu nedenle dış borç konusunda gözler Avrupa'ya çevrildi. Bu doğrultuda ilk olarak Felemenk'ten borç alma girişimleri başladı. 1789 yılında Felemenk elçisi ile başlayan görüşmeler hem bu sırada Avrupa'da yaşanan karışıklıklar hem de Osmanlı Devleti'nin bu borca karşılık teminat olarak bazı tarımsal ürünleri göstermesinin teknik olarak mümkün olmaması nedeniyle sonuçsuz kaldı.¹¹ II. Mahmud da yapacağı yeniliklerin finansmanı için İngiltere'den borç almayı düşünse de bu düşünce de öncekiler gibi başarısız oldu.¹²

⁸ Önsoy, *a.g.e.*, s. 18-19.

⁹ Nihad Sayar, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, İ.İ.T.İ.A Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 1977, s. 161.

¹⁰ Yusuf Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayınları, İstanbul 1986, s. 139; Önsoy, *a.g.e.*, s. 22.

¹¹ Cezar, *a.g.e.*, s. 137-138.

¹² Sayar, *a.g.e.*, 175.

Osmanlı merkezi yönetimini siyasi ve mali anlamda daha etkin hale getirmek isteyen yenilikçi padişah II. Mahmud hem toplanan vergi miktarını arttırmak hem de yerel güçlerin etkisini kırmak için bazı önlemler almaya devam etti. Bu kapsamda vergilerin toplanması işi güçlü ayanlardan alınıp başka kişilere verilmeye başlandı. İmparatorluğun pek çok yöresinde ayanların fiili denetiminde olan arazilere el konularak bu arazilerin üretici köylülere dağıtılması sağlandı. Aynı dönemde merkezi hazinenin gelirlerini arttırmak için atılan bir diğer adım 2500 civarındaki tımar arazisinin sipahilerden alınarak buralarda da iltizam usulünün uygulanması oldu. Daha önceki dönemlerde vakıf haline getirilmiş arazi ve kaynakların denetimi ve gelirlerinin kontrolü amacıyla Evkaf İdaresi kuruldu. Fakat bu girişimlerin hiçbiri mali bunalıma kesin çare olmadı.¹³

Osmanlı Devleti'nin para ihtiyacını karşılamada kullandığı bir diğer yöntem özellikle 17. yüzyıldan 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemde değişik usullerle iç borçlanmaya başvurmak olmuştur. Bu yöntemlerden en eskisi iltizam sistemiydi. 17. yüzyıl içerisinde iltizam sözleşmelerinin süreleri 1 yıldan 5 yıla hatta daha uzun sürelere çıkarıldı. Daha müzayede aşamasında giderek daha fazla oranlarda peşin para alınmaya başlandı. Böylece geleceğin vergi gelirleri mültezimlerden sağlanan iç kaynaklara karşı teminat olarak gösteriliyordu. İltizam usulünü bir iç borçlanma yöntemine çeviren de bu niteliğiydi.

Zaman içerisinde iltizam usulünün ortaya çıkardığı sorunlar ve suistimaller devletin bu sistemden beklediği geliri elde edememesine yol açtı. Bu nedenle malikane sistemi gündeme geldi ve 1695 yılında bu sisteme geçiş yapıldı. Bu sistem de Osmanlı Devleti için tıpkı iltizam usulünde olduğu gibi daha çok iç borçlanma yöntemi olarak görüldü. Bu sistemin iltizamdan farkı herhangi bir vergi kaynağından vergi toplama hakkını belirli bir süre için değil, ömür boyu geçerli olacak şekilde devretmesidir. Bu sistemde vergi toplama hakkını satın alan kişi bu hakkını üçüncü kişilere para karşılığında devredebiliyordu. Devlet de bu satıştan %10 oranında vergi alıyordu. Ancak bu sistem içerisinde de iltizam usulüne benzer sorunların yaşanmasının önüne geçilemedi.¹⁴

¹³ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 89.

¹⁴ Değer Alper ve Adem Anbar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar", *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 87, İstanbul 2010, s. 32-33.

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bir diğer iç borçlanma yöntemi esham satışları oldu. Bu yöntem devletin elinde bulunan mukataaları çok sayıda küçük paya bölerek her bir paya düşen yıllık verginin bir kısmının ömür boyu geçerli olmak üzere peşin bir bedel karşılığında satılması şeklinde işliyordu. İlk olarak Küçük Kaynarca Anlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne yüklediği ağır savaş tazminatının ödenmesi sürecinde yürürlüğe sokuldu. Bu yöntemin ilk uygulandığı mukataa ise İstanbul Tütün Gümrüğü idi.

Bir süre sonra yine esham adı verilen fakat belirli bir gelir kaynağına sahip olmayıp belli bir vadeye ve yıllık getiriye sahip olan borçlanma senetleri ihraç edilmeye başlandı. Kırım Savaşı döneminde bu şekilde iç borç tahvilleri piyasaya çıkarılmak suretiyle hem acil kaynak ihtiyacı giderildi hem de daha sonra Avrupa'dan alınacak olan borç miktarı hafifletildi. Bu şekilde yapılan iç borçlanmaya Kırım Savaşı sonrasındaki dönemde de dış finansman sağlamanın zorlaştığı zamanlarda başvurulmaya devam edildi.¹⁵

Osmanlı Devleti özellikle kritik dönemlerde zengin kişilerden para istemek suretiyle de iç borçlanma yoluna gitmiştir. 1787-1792 savaşları döneminde bu yöntemle başvuruldu. İlk olarak söz konusu savaşın başlarında Cezayirli Hasan Paşa'dan dönemin sultanı I. Abdülhamid'in isteği doğrultusunda 1200 kise tutarında iç borç alındı. İlerleyen dönemde savaşın getirdiği mali yük giderek artınca şeyhülislamdan da fetva alınarak zenginler devlete maddi yardımda bulunmaya çağrıldı. Bu şekilde beklenen düzeyde olmasa bile bir miktar iç borç sağlanabildi. Alınan bu borcun teminatı olarak Bursa'nın cizye vergisi gösterildi.¹⁶

Galata bankerleri olarak bilinen Rum, Ermeni ve Yahudi sarrafları, 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması'nın sonucu olarak ortaya çıkan dış ticaret açıklarının kapatılması ihtiyacına bağlı olarak giderek daha da ön plana çıkmaya başladılar. Bu bankerler özellikle 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nin kısa vadeli borç ihtiyacını karşılayarak önemli oranlarda faiz ve komisyon geliri sağladılar.¹⁷

Yukarıda açıklandığı üzere değişik yöntemlerle mali bunalımları atlattırmaya çalışan Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde Batılı devletlerle bir dizi anlaşma yapmak zorunda kalarak mali anlamda nihai bir darbe daha aldı. Bu anlaşmalar dizisi önce

¹⁵ Alper ve Anber, *a.g.m.*, s. 34-36.

¹⁶ Cezar, *a.g.e.*, s. 135-136.

¹⁷ Alper ve Anber, *a.g.m.*, s. 44-45.

İngiltere, ardından Fransa ve son olarak birçok Avrupa ve Amerika ülkesi ile yapıldı. Bu anlaşmalar Osmanlı ülkesini açık bir pazar haline getirerek hem zaten yetersiz olan Osmanlı sanayisinin çöküşünü hızlandıracak hem de dış ticaret açıklarının giderek büyümesine neden olacaktı.

16. yüzyıldan itibaren Batılı ülkelere tanınan kapitülasyonlar sayesinde Batılı tüccarlar %3 oranında ithalat vergisi ödeyerek Osmanlı limanlarına giriyordu. Ancak bu tüccarlar ülke içerisine sokulurken ciddi bir miktarda iç gümrük vergisi ödemek zorunda kalıyorlardı. İç gümrüklerin tam serbestliğe kavuşturulmasına Osmanlı Devleti yanaşmıyordu. Bu koşullarda Avrupa'nın düzenli ve ucuz hammaddeye erişmesi pek mümkün olmuyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin 1826'dan sonra yün, haşhaş, zeytinyağı, ipek, tahıl, meyan kökü gibi ürünler için satın alma tekeli uygulaması da Avrupa ticareti için olumsuz bir durumdu. Bu nedenle İngilizler kendi sanayilerini beslemek üzere Osmanlı Devleti ile aralarında serbest ticaret düzenini yaratacak bir anlaşmayı uzun süredir düşünüyor ve uygun koşulları bekliyordu. 1820 yılında belirlenen gümrük tarifesinin süresi 1834 yılı içerisinde sona erince İngilizler aradıkları fırsatı bulduklarını düşündüler. Ancak bu düşünce doğrultusunda Osmanlı Hükümeti ile görüşmelerin başlaması 1836 yılını buldu. Osmanlılar ilk etapta İngilizlerin taleplerini kabul etmeme noktasında direttiler. İki yıldan fazla süren görüşmeler sonunda Osmanlı Devleti içerisinde bulunduğu siyasal ve ekonomik buhranlar karşısında daha fazla direnemedi ve anlaşmayı imzalamak zorunda kaldı.

Bu anlaşma ile ilk olarak mevcut kapitülasyonların getirdiği haklar süresiz olarak onaylandı. Osmanlı Devleti bazı ürünlere yönelik oluşturduğu satın alma tekellerini kaldırmayı kabul etti. Böylelikle İngilizler Osmanlı ülkesi içinde ve dışında satmak üzere istediği tarım ve sanayi ürünlerini satın alma hakkına kavuştu. Anlaşma hükümlerine göre artık İngiliz tüccarların malları Osmanlı ülkesine %3 gümrük ödeyerek girebilecekti. Söz konusu mallar ülke içerisinde farklı bir bölgeye taşınacaksa %2'lik ek bir vergi ödenecekti. Osmanlı ülkesinde herhangi bir mal İngiliz tüccarlar tarafından satın alınırsa tüm iç gümrüklerin karşılığı olarak %9 vergi ödenecekti. Söz konusu malın ihracı durumunda ise

%3'lük ek bir vergi daha alınacaktı. Ayrıca bu anlaşma ile İngiliz tüccarlara imparatorluk dahilinde en ayrıcalıklı tüccarlara tanınan her türlü hak verilmiş oldu.¹⁸

İngiltere ile 16 Ağustos 1838 tarihinde imzalanan Baltalimanı Anlaşması'nı diğer Batılı ülkelerle imzalanan bir dizi anlaşma izlemiştir. İlk olarak 25 Kasım 1838'de Fransa ile bir ticaret anlaşması imzalandı. Fransa ile yapılan ticaret anlaşmasının İngiltere ile yapılan ticaret anlaşmasından tek farkı transit eşya ile ilgili hüküm içermesidir. Fransa ile yapılan bu anlaşmanın aynısı ilerleyen dönemde çok sayıda Batılı ülkeyle de yapılmıştır.

1830'lu yılların sonu ve 1840'lı yılların başlarında Batılı ülkelerle yapılmış olan ticaret anlaşmaları 29 Nisan 1861 tarihinde Fransa ile yapılan yeni ticaret anlaşmasından sonra geçerliliğini yitirdi. Bu yüzden Batılı ülkelerle 1860'lı yıllarda çok sayıda yeni ticaret anlaşmaları yapıldı. Söz konusu bu ticaret anlaşmaları 29 Nisan 1861 tarihinde Fransa ile imzalanan ticaret anlaşması ile aynı hükümleri içeriyordu.¹⁹

İkinci dönem ticaret anlaşmaları olarak bilinen bu anlaşmalar ile yabancı uyruklulara daha önceki anlaşmalarla verilen ticari ayrıcalıklar onaylanmış olup sadece tuz ve tütün ticareti ile ilgili birtakım sınırlamaların korunmasına devam edildi. Ayrıca bu anlaşmalarla her türlü savaş araç ve gerecinin Osmanlı sınırları içerisine sokulması yasaklandı. Yabancı uyruklu tüccarlar sadece önceden bildirmeleri şartıyla tuz ve tütün ticareti yapabilecekti.²⁰

Yeni ticaret anlaşmaları transit rüsumu ile ilgili düzenlemeler de getirdi. Buna göre %2 oranında kabul edilen transit rüsumu 8 yıl içerisinde %1'e düşürülecekti. İkinci dönem bu ticaret anlaşmalarının geçerlilik süresi ise 28 yıl olarak belirlendi. Bu anlaşmalar arasında ABD ile 13 Mart 1862 tarihinde imzalanan ticaret anlaşmasının özel bir yeri vardır. Bir defa bu anlaşma ile ABD'ye kapitülasyonlardan yararlanma imkânı verildi. ABD'ye bu olanak anlaşmanın 20. maddesinde belirtildiği üzere 16 Ağustos 1838 tarihinde imzalanıp 1 Ekim 1861'de İngiltere ile yapılan yeni ticaret anlaşması ile yürürlükten kaldırılan Baltalimanı Anlaşması'na atfen verilmişti. Artık yürürlükte olmayan bir

¹⁸Seyfettin Gürel, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: III, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 688-689.

¹⁹Necdet Kurdakul, "Ticaret Anlaşmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: III, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 666.

²⁰Ahmet Kamil Tunçel ve Murat Yıldırım, "1854-1874 Döneminde Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti'nin İflasına Neden Oldu?", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 1, Edirne 2014, s. 6.

anlaşmaya dayanılarak ABD'ye kapitülasyon hakkı verilmesi, Sultan Abdülaziz döneminde devletin siyasal hükümranağına bile sahip olmadığını gösteriyordu.²¹

Batılı ülkelerle yapılan bu ticaret anlaşmaları Osmanlı Devleti için son derece yıkıcı sonuçları beraberinde getirdi. Bu olumsuzlukların en önemlisi geleneksel Osmanlı yerli sanayisinin Sanayi Devrimi'nin yarattığı modern sanayi karşısında savunmasız kalması oldu. Ayrıca ithalat vergilerinin azaltılması da vergi gelirlerinde ciddi düşüşlere yol açtı.²²

Yukarıda değinildiğı üzere Osmanlı Devleti I. Abdülhamid, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde dış borçlanma girişimlerinde bulunmuş; ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu şekilde bir diğer başarısız dış borç girişimi 1850 yılı içerisinde Abdülmecid döneminde gerçekleşti. Önceki yıllarda İstanbul Bankasının Osmanlı Hükümetine verdiği avansın geri ödenmesi için Sadrazam Reşit Paşa dış borca başvurulmasını istiyordu. İngiliz ve Fransız mali kuruluşları ile yapılan görüşmeler sonucunda 200.000 lira tutarında dış borç anlaşması imzalandı. Anlaşma Sultan Abdülmecid'in imzasından sonra yürürlüğe gireceğı halde bu imza işi beklenmeden Paris piyasalarında hisse senedi satışları başlatıldı. Bu süreçte Reşit Paşa'nın sadrazamlığı bırakması ve Sultan Abdülmecid'in anlaşmayı imzalamaması üzerine Osmanlı Hükümeti tahvillere ödenen paraların geri verilmesi için 80.000 liralık bir tazminat ödemek zorunda kaldı.²³ Ancak 1853 yılında Rusya ile başlayan Kırım Savaşı artık Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmaya başvurmamasını kaçınılmaz hale getirmişti.

Kırım Savaşı ile başlayıp Osmanlı Devleti'nin dış borç ödemelerini askıya aldığını açıkladığı 1875 moratoryumuna kadar Osmanlı Devleti 223.371.450 lira borçlandı. Ancak Osmanlı Devleti'nin Avrupa borsalarında güvenilirliğinin zayıf olması nedeniyle tahvillerin ihraç bedelleri düşük olmuş ve ele geçen tutar toplam borç miktarının ortalama olarak sadece %54,5'i olmuştur. Bu dönemde alınan borçların ortalama faiz oranı ise %5,6 dolaylarında idi.²⁴

²¹ Kurdakul, *a.g.m.*, s. 666-667.

²² Tuncel ve Yıldırım, *a.g.m.*, s. 6.

²³ Cüneyt Ölçer, *Osmanlı Bankası Aracılığıyla Yapılan Osmanlı Devleti Borç Anlaşmaları*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1989, s. 1.

²⁴ Seyfettin Gürel, "Osmanlı Dış Borçları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: III, İstanbul 1985, s. 680.

Bu dönemde alınan borçları kullanım amaçlarına bakıldığında ise sadece 1870 tarihli borçlanma farklılık göstermektedir. Bu borçlanma yatırım amaçlı olup Rumeli Demiryolları'nın inşası için alınmıştır. Diğer borçlanmalar ise büyük oranda cari harcamaları gerçekleştirmek amacıyla yapıldı. Cari harcama kaynaklı bütçe açıklarını kapatma amacıyla yapılan dış borçlanmalar bir süre sonra moratoryum ilanını gündeme getirdi. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin dış borç taksitlerini ödemek için ilk defa 1865 yılında borçlanması devletin mali bakımından Avrupa kontrolüne girmesi sürecinin esaslı bir başlangıcı oldu. Dış borç taksitlerini ödemek için yapılan 1865 borçlanmasını, 1869, 1871 ve 1874 borçlanmaları izledi.

21 yıllık bir borçlanma döneminin ardından 1875 yılında Osmanlı Devleti'nin toplam dış borcu 223 milyon liraya, yıllık ödemesi gereken taksit tutarı ise 12 milyon liraya ulaşmıştı. Aynı yıl devletin toplam geliri ise 22 milyon liraydı. Bu gelir düzeyiyle 12 milyon liralık dış borç taksitinin ödenmesi devletin temel harcamalarına yetecek paranın kalmaması anlamına geliyordu.²⁵ Bu durumu net bir şekilde gören dönemin sadrazamı Mahmut Nedim Paşa ödenmesi gereken yıllık taksit tutarını yarıya düşürme düşüncesini hükümete kabul ettirdi. Alınan bu karar 6 Ekim 1875 tarihli kararname ile ilan edildi.²⁶ Bu kararname hükümleri gereği Osmanlı Hükümeti, 30 Ekim 1875'te Osmanlı tahvilleri sahiplerine ödenmesi öngörülen borcun %50'sine karşılık olmak üzere %5 faizli ve 5 yılda amorti edilecek 35 milyon lira değerinde tahvil ihraç etti.²⁷ Ancak 1876 yılı içerisinde mevcut ekonomik durum daha da kötüleşince 6 Ekim 1875 tarihli kararnamenin ilanından 6 ay gibi kısa bir süre sonra tüm dış borç ödemeleri durduruldu.

Osmanlı Devleti'nin 1875 yılında moratoryum ilan etmesi Avrupa piyasalarında tepkiyle karşılandı. Bu durumda artık Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan yeni dış borç bulması söz konusu olamazdı. Mali durumun son derece kritik olduğu bu dönemde Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdi. 93 Harbi denilen bu savaşı finanse etmek için Osmanlı

²⁵ Donald Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi DüyunuUmumiye*, Çeviren: Ali İhsan Dalgıç, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 1979, s. 75.

²⁶ Haydar Kazgan, "Düyun-u Umumiye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: III, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 692.

²⁷ Kazgan, *a.g.m.*, s. 695.

Devleti yüzünü daha önceleri de yaptığı üzere Galata bankerlerine dönmek zorunda kaldı. Galata bankerleri ise devletin bu isteğini büyük bir memnuniyetle karşıladılar.²⁸

93 Harbi'nin yenilgiyle sonuçlanmasının ardından 1878 yılında Osmanlı Devleti için hem ekonomik hem de siyasal açıdan ağır hükümler içeren Ayastefanos Anlaşması imzalandı. Ancak bu anlaşmanın yarattığı durumdan endişe eden Batılı devletler araya girerek Berlin Kongresi'ni topladılar. Bu kongre sırasında daha önceki bütün girişimleri sonuçsuz kalmış Osmanlı alacaklılarının iddiaları da gündeme getirildi. Bu konuda Kongre'den kesin sonuç alınamasa da alacaklı temsilcileri Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını giderek arttırdılar.²⁹

93 Harbi sırasında Osmanlı Devleti'ni finanse eden Galata bankerleri savaş sonrasında verdikleri borçları geri almak üzere hazırladıkları bir projeyi Osmanlı Hükümeti'ne sundular. Bu proje incelendikten sonra Osmanlı Hükümeti tarafından onaylandı ve 22 Kasım 1879 tarihli bir kararname ile yürürlüğe kondu. 15 maddeden oluşan bu kararname ile Osmanlı Devleti'nin bir kısım gelirlerini toplayıp Galata bankerlerine aktarmakla görevli olan Rüsum-i Sitte İdaresi kuruldu. Bu idare müskirat vergisi, pul vergisi, İstanbul ve civarı deniz ürünleri vergisi; Edirne, Samsun ve Bursa ipek öşrü, tömbeki vergisi ve tütün tekeli vergilerini 8.725.000 lira tutarındaki borca karşılık olarak toplayıp Galata bankerlerine ödeyecekti.³⁰

Rüsum-i Sitte İdaresi kuruluşunun ardından ilk 6 ayda oldukça başarılı sonuçlar elde etti. İlk altı ayda elde edilen başarı ikinci altı ayda da aynen elde edilince Osmanlı tahvilleri hem yurt içinde hem de yurt dışında değer kazanmaya başladı. İdarenin bu başarısı sorunlarına çözüm bekleyen Avrupalı alacaklıların dikkatlerini çekmeye başladı.³¹

Osmanlı Devleti, Rüsum-i Sitte İdaresini kuran 22 Kasım 1879 tarihli kararname ile aynı zamanda Galata bankerleri dışındaki iç ve dış alacaklılar için de yıllık 1.350.000 liralık ödeme yapacağını ilan etmişti. Bu ödeme Rüsum-ı Sitte İdaresinin artakalan gelirleri ile Kıbrıs ve Doğu Rumeli gelirlerinden yapılacaktı. Söz konusu gelirlerin yıllık ödeme tutarını sağlayamadığı durumlarda ise Bulgar Prensiği'nin Osmanlı Devleti'ne ödemesi

²⁸ Pamuk, *a.g.e.*, s. 116-120.

²⁹ Blaisdell, *a.g.e.*, s. 82.

³⁰ Kazgan, *a.g.m.*, s. 700.

³¹ Saffet Kartopu, "Düyun-u Umumiye İdaresi ve İdareyle İlgili Görüşler", *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2, Gümüşhane 2012, s. 33-34.

gereken yıllık vergi; Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'ın kendilerine düşen Osmanlı borçları hissesi adına yapacakları ödemeler, yeni vergilerin net gelirin ve ticaret anlaşmalarının yenilenmesi sonucunda gümrük gelirlerinde sağlanacak artışın üçte biri ile patent vergisinin hasılat fazlası söz konusu iç ve dış borç ödemelerine ayrılacaktı. Ancak Avrupalı alacaklılara ayrılan bu pay onlar için tatmin edici bulunmamıştı. Artık Avrupalı alacaklılar Rüsum-ı Sitte İdaresinin yönetiminin kendilerine bırakılmasını istiyorlardı.

Avrupalı alacaklılar 1880 yılı içerisinde vatandaşı oldukları hükümetlerin desteğini alarak Rüsum-i Sitte İdaresini devralmak üzere Osmanlı Hükümeti üzerindeki baskılarını arttırmaya başladılar. Berlin Anlaşması hükümleri gereği siyasi anlamda zaten zor durumda kalan Osmanlı Hükümetinin bu baskılara daha fazla direnme şansı yoktu. Bu gerçeği gören Osmanlı Devleti yöneticileri 3 Ekim 1880 tarihli bir nota ile Avrupalı alacaklıların temsilcilerini sorunun çözümünü görüşmek üzere İstanbul'a davet etti.³²

³²Kazgan, *a.g.m.*, s. 702-703; Kartopu, *a.g.m.*, s. 33.

1. BÖLÜM: DÜYUN-I UMUMİYE’NİN KURULUŞU, YAPISI VE FAALİYETLERİ

1.1. Düyun-ı Umumiye İdaresinin Kuruluşu

Osmanlı Hükümetinin, 3 Ekim 1880 tarihli nota ile Avrupalı alacaklı temsilcilerini borç sorununu görüşmek üzere İstanbul’a davet etmesi üzerine Fransız, İngiliz, Avusturyalı, İtalyan ve Alman alacaklılar Eylül 1881’de temsilcilerini İstanbul’a gönderdiler. Eylül ayından aralık ayına kadar süren görüşmelerin ardından 20 Aralık 1881 tarihinde Muharrem Kararnamesi ilan edildi.³³

Osmanlı Devleti’nin 1858, 1860, 1862, 1863, 1865, 1869, 1870, 1872, 1873 ve 1874 yıllarında yaptığı dış borçlanmalar Muharrem Kararnamesi kapsamına alınırken, Mısır vergisinin karşılık olarak gösterildiği 1854 ve 1871 borçlanmaları ile Fransa’nın ve İngiltere’nin kefil olduğu 1855 borçlanması kararname hükümleri dışında bırakıldı. Muharrem Kararnamesi 21 maddelik bir kararname olup bu maddeler 3 gruba ayrılıyordu: 1-7. maddeler birinci grup maddeleri olup borç miktarlarının tespitine dair hükümler içeriyordu. 8-14. maddeler ikinci grubu oluşturup borç ödenmesine ayrılan gelirleri tespit ediyordu. 15-21. maddeler ise üçüncü grup maddeleri olup Düyun-ı Umumiye İdaresinin kuruluş ve işleyişiyle ilgili hükümleri içeriyordu.³⁴

Muharrem Kararnamesi öncelikli olarak Osmanlı borçlarına önemli miktarda bir indirim yaptı. Kararname öncesi 210 milyon lira tutarında olan dış borç, kararname ile birlikte 116 milyon liraya indirildi. Kararnameye göre borç ödemeleri belirli bir plana göre yapılacaktı. Bu amaçla tahviller gruplara ayrıldı. Birinci grup tahviller 1858 ve 1862 borçlanmalarına, ikinci grup tahviller 1860, 1863, 1864 ve 1872 borçlanmalarına, üçüncü grup tahviller 1865, 1869 ve 1873 borçlanmalarına, dördüncü grup tahviller ise ikramiyeli borçlanmalara aitti. Bu borçların gruplara ayrılmasında tahvillerin taşıdığı güvencenin derecesi belirleyici oldu. Buna göre önce birinci grup borçlar amorti edilecek, bunu daha sonra diğer gruplar izleyecekti.³⁵

Galata bankerleri ile Osmanlı Hükümeti arasında 22 Kasım 1879’da imzalanıp Rüşum-ı Sitte İdaresinin kurulduğu anlaşma da Muharrem Kararnamesi ile ele alındı. Kararname Hükümetin bankerlere olan borcunu 8.170.000 lira olarak tespit etti ve bu

³³ Kazgan, *a.g.m.*, s. 704.

³⁴ Kartopu, *a.g.m.*, s. 33-34.

³⁵ Blaisdell, *a.g.e.*, s. 87-90.

borcun yıllık 590 bin liralık taksitlerle ödenmesini hükme bağladı. Bu taksitler Düyun-ı Umumiye İdaresine bırakılan gelirlerden öncelikli olarak ödenecekti. Ancak kararnamenin ilanından sonra Osmanlı Bankası bankerlerin alacaklarını kendilerine peşin olarak ödedi.³⁶

Muharrem Kararnamesi ile ortaya çıkan en önemli sonuç Osmanlı Devleti'nin bütçe gelirlerinin neredeyse üçte birini toplayacak olan Düyun-ı Umumiye İdaresinin kuruluşu oldu. Çünkü bu durum Türk maliye tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur.

1.1.1. Düyun-ı Umumiye Teşkilat Yapısı, Yönetimi ve İşleyişi

Muharrem Kararnamesi, Düyun-ı Umumiye İdaresinin yönetimine ilişkin hükümleri de içeriyordu. Buna göre Düyun-ı Umumiye İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Avusturyalı ve Osmanlı tahvil sahiplerinin birer temsilcisi ile kendilerine öncelik tanınan Galata bankerlerinin bir temsilcisinden oluşan yönetim konseyi tarafından yönetilecekti. Muharrem Kararnamesi'nin ilanından kısa bir süre sonra Osmanlı Bankası, Galata bankerlerine olan borcu peşin ödeyince Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyinde Galata bankerlerinin temsilcisinin yerini Osmanlı Bankası temsilcisi aldı. Yönetim Konseyi üyelerinin her birinin görev süresi 5 yıl olarak belirlendi. Aynı temsilciler 5 yıl sonra tekrar seçilme hakkına sahiptiler. Kararların çoğunluk esasına göre alındığı yönetim konseyinde her temsilcinin bir oy hakkı bulunuyordu. Ancak karar alınabilmesi için en az 3 üyenin konsey toplantısında bulunması gerekiyordu. Oyların eşit çıkması halinde konsey başkanının verdiği oy alınacak kararda belirleyici oluyordu.³⁷

Konsey üyelerinin büyük çoğunluğu daha önce vatandaşı oldukları ülkelerde devlet görevlerinde bulunmuş kişiler ile iş dünyası temsilcilerinden oluşuyordu. Ayrıca konsey üyelerinin sahip olduğu “sir”, “baron”, “kont” gibi unvanlar bu kişilerin aristokratlar arasından seçildiğini göstermektedir. Konsey üyelerinin önemli bir kısmının geçmiş dönemlerinde koloni yöneticiliği görevlerinde bulunması da bu kişilerin bir diğer önemli ortak özelliğidir.

Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyi üyeleri görevleri süresince başta demiryolları olmak üzere farklı işlerle de meşgul olmuşlardır. Örneğin İngiliz ve Alman üyeler Anadolu

³⁶ Kazgan, *a.g.m.*, s. 706.

³⁷ Osman Akandere ve Yaşar Semiz, “Sevr’den Lozan’a Düyun-u Umumiye Meselesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7, Konya 2002, s. 190; Blaisdell, *a.g.e.*, s. 90; Kazgan, *a.g.m.*, s. 707.

Demiryolu İdare Meclisi bünyesinde, Fransız üye ise Selanik-İstanbul, İzmir-Kasaba, Şam-Hama hatlarının İstanbul komitelerinde görev yapıyorlardı.³⁸

Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyinin başkanı 5 yıllık dönemler halinde İngiliz ve Fransız temsilcileri arasından seçiliyordu. Diğer ülke temsilcilerinin konsey başkanı olma hakkı yoktu. Böyle bir yöntemin uygulanmasının sebebi Osmanlı alacaklılarının büyük kısmının İngiliz ve Fransız vatandaşları olmasıydı.³⁹

Yönetim Konseyinin temel görevi detayları aşağıda verilecek olan gelirleri toplamak ve bu gelirden kendi masraflarını aldıktan sonra kalanını Muharrem Kararnamesi ile belirlenen şekliyle Avrupalı alacaklılara aktarmaktı.⁴⁰ Konsey ayrıca yeni bütçe yılı başlangıcından 2 ay önce gelir ve giderlerini gösterir bütçesini Osmanlı hükümetine sunmakla yükümlüydü. Bu şekilde Düyun-ı Umumiye bütçesi devletin genel bütçesi içerisine dahil ediliyordu. Konseyin diğer bir yükümlülüğü topladığı gelirleri ve alacaklılara aktardığı miktarı gösteren raporlarını her ay düzenli bir şekilde Maliye Nezaretine sunmaktı.

Yönetim Konseyi üyelerine Osmanlı Devleti sınırları içerisinde diplomatik görevli devlet memuru statüsü verilmişti. Ayrıca bu üyelerden yurt dışından gelenlere 2000 sterlin (2200 lira), İstanbul'da ikamet edenlere de 1200 sterlin (1320 lira) ödeniyordu.⁴¹ 1880'li yıllarda İstanbul belediye başkanının yıllık 720 liralık kazancı ile karşılaştırıldığında Konsey üyelerine dönemin koşullarına göre oldukça iyi ücretlerin ödendiği görülmektedir.⁴²

Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyi kurulduğu 1882 yılından 1890 yılına kadar daha önce Rüsum-i Sitte İdaresinin yönetim merkezi olarak kullanılan Sirkeci'deki Köprülü Han'da faaliyetlerini sürdürdü. 1890 yılından itibaren ise kendisi için inşa edilen

³⁸ Birgül Ayman Güler, "Yönetimde Özerklik Sorunu: Düyun-u Umumiye-i Osmanlı Meclis-i İdarisi 1881-1948", *Memleket Siyaset Yöntem Dergisi*, Sayı: 1, Ankara 2006, s. 119-120.

³⁹ Kazgan, *a.g.m.*, s. 707-708.

⁴⁰ Kartopu, *a.g.m.*, s. 35-36.

⁴¹ Kazgan, *a.g.m.*, s. 707-708.

⁴² Özge Varol, *II. Abdülhamit Döneminde Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Kuruluşu ve İşleyişi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2007, s. 101.

ve günümüzde İstanbul Erkek Lisesi olarak kullanılan binaya taşındı.⁴³ Konsey bu tarihten itibaren 1928 yılına kadar burada faaliyetlerini sürdürdü.

Düyun-ı Umumiye İdaresi Ocak 1882’de faaliyete geçer geçmez Osmanlı Devleti sınırları dahilinde örgütlenme yoluna gitti. İlk olarak İstanbul’da Yönetim Konseyine bağlı bir genel müdürlük kuruldu. Bunun hemen ardından taşrada nezaret adı verilen bölge müdürlükleri, bu bölge müdürlüklerine bağlı il ve ilçe müdürlükleri kurulmaya başlandı. Bu birimlerin sayıları yıldan yıla değişmekle beraber idarenin 1898 yılı içerisinde taşrada 26 bölge müdürlüğü ile 720 il ve ilçe müdürlüğü bulunuyordu.⁴⁴ I. Dünya Savaşı’nın hemen başlangıcında ise Düyun-ı Umumiye’nin şu merkezlerde nezaret adlı bölge müdürlükleri vardı: Adana, Ankara, Bağdat, Beyrut, Bursa, Draç, Edirne, Erzurum, Foça, Girit, Halep, İstanbul, İzmir, Konya, Manastır, Midilli, Musul, Samos, Selanik, Siirt, Sivas, Trabzon ve Yemen.⁴⁵

Muharrem Kararnamesi hükümleri gereği Osmanlı hükümeti Düyun-ı Umumiye’ye yapacağı işlemlerde yardımcı olmayı hatta gerekli hallerde askeri kuvvet desteği vermeyi yükümlenmişti. Buna karşılık Osmanlı hükümetinin de Düyun-ı Umumiye üzerinde denetim hakkı vardı.⁴⁶ Osmanlı hükümeti denetleme işi için bir komiser ve yeterli sayıda memur görevlendirebilecekti. Seçilen Osmanlı komiseri Yönetim Konseyinin bütün toplantılarına katılabilecek; ancak oylanın kararlarında oy hakkını sahip olmayacaktı. Denetimle görevlendirilen diğer Osmanlı memurları da konseyin bütün kayıtlarını inceleme hakkına sahip olacaktı.⁴⁷

Osmanlı hükümeti ile Düyun-ı Umumiye İdaresi arasında çıkması muhtemel sorunlar için iki üyesi Düyun-u Umumiye Yönetim Konseyi, diğer ikisi Osmanlı hükümeti tarafından seçilecek 4 üyeli bir hakem heyetine başvurulacaktı. Bu hakem heyetinin kararı iki taraf için de kesin ve bağlayıcı olup temyize götürülemeyecekti.⁴⁸

Düyun-ı Umumiye rahat hareket etme anlamında her türlü avantaja sahipti. Her şeyden önce Muharrem Kararnamesi hükümleri Düyun-ı Umumiye’ye mali anlamda geniş

⁴³ Güler, *a.g.m.*, s. 106.

⁴⁴ Resul Narin, “Düyun-u Umumiye İdaresi ve Adapazarı”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 21, Ankara 2009, s. 52.

⁴⁵ Kazgan, *a.g.m.*, s. 708.

⁴⁶ Akandere ve Semiz, *a.g.m.*, s. 190.

⁴⁷ Kazgan, *a.g.m.*, s. 708.

⁴⁸ Varol, *a.g.t.*, s. 104-105; Akandere ve Semiz, *a.g.m.*, s. 191; Kartopu, *a.g.m.*, s. 36.

bir özerklik alanı tanıyordu. Çünkü İdarenin her türlü personel ve yönetim harcamaları topladığı gelirlerden karşılanıyordu.⁴⁹ Bu hareket alanının genişliği Maliye Nezaretine bağlı bir kuruluş olarak ortaya çıkan Düyun-ı Umumiye'yi zaman içerisinde adeta ayrı bir Maliye Nezareti konumuna geldi.⁵⁰ Böylece bu İdare kendisine bırakılan gelirleri toplama misyonunun ötesine geçerek personel yönetimi, vergi toplama usulleri, mali alanda yaşanan usulsüzlüklere karşı alınacak tedbirlerin belirlenmesi, kendisine bırakılan gelirlerin arttırılması gibi çok geniş bir alanda sözü geçen bir kurum haline geldi.⁵¹

Düyun-ı Umumiye İdaresi tıpkı Rüsum-i Sitte İdaresi gibi ihtiyaç duyduğu kadar personel çalıştırabiliyordu. Seçilen bu personel diğer Osmanlı devlet dairelerinde çalışan personelden daha nitelikliydi. Personel seçimi konusunda İdare son derece hassas davranıyor ve hiçbir şekilde kayırma veya suistimale göz yummuyordu. İdare bünyesinde görev yapan bütün personel Osmanlı memuru statüsünde olmasına karşın bu personelin seçimi ve yönetimi tamamen idarenin tekelindeydi.⁵²

1886 yılı içerisinde İdare bünyesinde 2719'u Müslüman Osmanlı vatandaşı, 266'sı gayrimüslim Osmanlı vatandaşı ve 55'i Avrupalı olmak üzere toplam 3040 kişi çalışıyordu.⁵³ Bu sayı 1895 yılında 4869'a yükseldi. Bu personelin de 4518'i Müslüman Osmanlı vatandaşı, 297'si gayrimüslim Osmanlı vatandaşı ve 54'ü Avrupa vatandaşıydı. 1895 yılı ile 1900 ile arasında personel sayısı bir miktar azalmış ve 4743 olmuştur. Bunların 4471'i Müslüman Osmanlı vatandaşı, 317'si gayrimüslim Osmanlı vatandaşı, 55'i yabancıydı.⁵⁴

Düyun-ı Umumiye İdaresinde yapısal değişikliklere yol açacak olan I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde idarede 5537 daimî personel görev yapıyordu. Bu personelin 5355'i Osmanlı vatandaşı, 182'si yabancı uyruklu idi. Bu personelin 118'i Düyun-ı Umumiye Konseyi, 390'ı genel müdürlükte olmak üzere 508'i İstanbul'da görevliydi. Aynı

⁴⁹ Güler, *a.g.m.*, s. 120.

⁵⁰ Akandere ve Semiz, *a.g.m.*, s. 191.

⁵¹ Kartopu, *a.g.m.*, s. 32.

⁵² Varol, *a.g.t.*, s. 106.

⁵³ Blaisdell, *a.g.e.*, s. 112.

⁵⁴ Narin, *a.g.m.*, s. 53.

tarihte taşrada görev yapan personel sayısı ise 3875 idi. Bu sayılan personel dışında Düyun-ı Umumiye bünyesinde 42 müfettiş ve 1112 kolcu görev yapıyordu.⁵⁵

Yukarıda da belirtildiği üzere Düyun-ı Umumiye’de çalışan personel sayısı yıldan yıla değişmekle beraber idarede çalışan personel sayısı ile Osmanlı Maliye Nezaretinde çalışan personel sayısı arasında çok bir fark yoktu. Örneğin 1911-1912 döneminde Maliye Nezaretinde 5472 personel görev yaparken Düyun-u Umumiye bünyesinde 5652 daimî personel çalışmaktaydı. Ancak Düyun-ı Umumiye’nin personel sayısına özellikle gelirlerin toplanma döneminde çalıştırılan geçici personel de katıldığı takdirde toplam sayı 8931’i bulmaktaydı.⁵⁶ Bu durumda Düyun-ı Umumiye’nin toplam personel sayısı bakımından bağlı olduğu Maliye Nezaretine belirgin bir üstünlüğü olduğu görülmektedir.

Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyi büyük ölçüde yabancıların elinde olmasına karşın idarede çalışan personelin çok büyük bir kısmı Osmanlı vatandaşıydı. Toplam personelin yalnızca %8’lik gibi bir kısmı Avrupa vatandaşlarından oluşuyordu. Söz konusu bu personelin çok büyük bir kısmı merkez teşkilatında görev yapıyordu.

1.1.2. Düyun-ı Umumiye’ye Bırakılan Gelirler

Düyun-ı Umumiye İdaresine devredilen gelirler iki grup altında toplanmıştır. Birinci grup gelirler tuz tekeli, tütün tekeli, damga resmi, alkollü içkiler vergisi, İstanbul ve havalisi balık resmi ile Bursa, Samsun, Edirne ipek öşrü gelirlerinden oluşup daha önce Rüsum-ı Sitte İdaresine devrilmiş gelirlerdi. İkinci grup gelirler ise şu kaynaklardan oluşuyordu: Ticari anlaşmaların yeniden düzenlenmesi sonucunda ortaya çıkacak olan ek gümrük hasılatı, patent vergilerinin genelleştirilmesi sonucu ortaya çıkacak olan ek gelir, Bulgar Prenslığı vergisi, Kıbrıs adası geliri, Doğu Rumeli vergisi ve 50.000 lira tutarındaki tömbeki resmi.⁵⁷ Düyun-ı Umumiye İdaresine bırakılan birinci grup gelirler geliştirilebilir nitelikte gelirlerdi. Bu nedenle Düyun-ı Umumiye bu gelirleri devralır almaz bu gelirleri artıracı çalışmalara başladı. Bu çalışmalar sonucunda söz konusu gelirlerde ciddi artışlar yaşandı.

⁵⁵ Kazgan, *a.g.m.*, s. 708.

⁵⁶ Narin, *a.g.m.*, s. 53; Akandere ve Semiz, *a.g.m.*, s. 191.

⁵⁷ Kazgan, *a.g.m.*, s. 707.

1.1.2.1. Tuz Tekeli Gelirleri

Tanzimat öncesi dönemde tuzlaların işletilmesi ve tuz satış işlemleri özel kişiler eliyle yürütülüyordu. Tuzla ilgili bu faaliyetler 1862 yılında Tuz Nizamnamesi ile devlet tekeline alındı.⁵⁸ Bu gelirin tekel haline getirilmesinin sebebi aynı yıl yapılan dış borçlanmaya teminat göstermekti. İlk olarak bu amaçla oluşturulan tuz tekeli 1880 yılında Rüsum-i Sitte İdaresine, 1882 yılında ise Düyun-ı Umumiye'ye bırakıldı. Bu tekelin gelirleri yabancı alacaklılara bırakılan en önemli gelir kaynağıydı.⁵⁹

Düyun-ı Umumiye'nin kurulduğu dönemde üretimi devlet tekeline olan tuz o tarihlerde imparatorluğun pek çok bölgesinde üretilmekteydi. Kaya tuzu Ankara, Halep, Bağdat, Konya ve Erzurum gibi merkezlerde üretilirken, deniz tuzu Kızıldeniz, Akdeniz ve Ege kıyılarında üretiliyordu. Bu üretim sonucu elde edilen gelir Muharrem Kararnamesi gereği işletmesiyle birlikte 1882 yılında Düyun-ı Umumiye'ye bırakıldı. Ancak İdare ilk dönemlerinde ulaşım ve nakliye koşullarının yetersizliğinden ötürü imparatorluk sınırları içerisindeki tüm tuzlaları işletemedi. Bu durum tuz kaçakçılığının yaygınlaşmasına neden oldu. Kaçakçılık bir süre sonra öyle boyutlara vardı ki kaçak tuz satışı resmi satışların önüne geçti.⁶⁰

Düyun-ı Umumiye tuz tekeli devraldıktan sonra bu sektörde oluşturduğu denetim politikasını 2 temele dayandırdı. Bu temellerden birincisi kaçakçılığın önlenmesi, ikincisi ise dış pazarlara ulaşmak ve balıkçılık gibi büyük miktarlarda tuza ihtiyaç duyan yerel sektörlerin gelişimini teşvik etmektir. Kaçakçılığın önlenmesi konusundaki çabalar 1890 yılına kadar çok başarılı sonuçlar vermedi. Ancak bu tarihten itibaren Düyun-ı Umumiye'nin garantisi altında inşa edilen demiryolları tuz üzerindeki kontrolü kolaylaştırdı. Aynı duruma bağlı olarak tedarikte yaşanan sorunlar da giderildiğinden 1890 yılı itibarıyla tuz tekeline elde edilen gelirler artmaya başladı.⁶¹

⁵⁸ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Bilgi Yayınları, Ankara 2018, s. 106.

⁵⁹ Murat Birdal, *The Political Economy of Ottoman Public Debt Insolvency and European Financial Control In The Late Nineteenth Century*, I.B. Tauris Publishers, New York 2010, s. 108.

⁶⁰ Kazgan, *a.g.m.*, s. 109.

⁶¹ Cevdet Küçük ve Tevfik Ertüzün, "Düyun-u Umumiye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: X, İstanbul 1994, s. 61.

1.1.2.2. Damga (Pul) Vergisi

Damga (pul) vergisi reformları finanse etmek için Tanzimat döneminde yaratılan ve tüm ticari ve resmi işletme belgelerine uygulanan bir vergi türüdür. Bu vergi 1881 yılında Düyun-ı Umumiye'ye devredildiğinde en umut verici gelir kaynaklarından biri olarak görülüyordu. Ancak bu gelir kaynağı ile ilgili ilerleyen yıllarda Düyun-u Umumiye, yabancı elçilikler ve Osmanlı hükümeti arasında ihtilaflı durumlar gündeme geldi. Bu durumlardan birincisi Müslümanların kendi aralarındaki anlaşmalarda nadiren yazılı sözleşmelere başvurmaları, ikincisi ise yabancı ülke vatandaşlarının kapitülasyonlar nedeni ile damga vergisinden muaf tutulmalarıydı.⁶² Düyun-ı Umumiye bu konularda, özellikle de kapitülasyonların yarattığı söz konusu ayrıcalıkla ilgili rahatsızlığını dile getirince 1894 yılında bir kısım yabancılara, 1905 yılında ise bütün yabancılara damga vergisi uygulanmaya başlandı.

Doğrudan Osmanlı hükümetleri tarafından uygulanan bazı politikalar da damga vergisi özelinde İdare ile hükümetleri karşı karşıya getirdi. Osmanlı hükümetlerinin şirket kuruluşlarını ve İstanbul'da yayın hayatını sürdüren Türkçe gazeteleri damga vergisinden muaf tutması damga vergisi gelirlerinin azalmasına neden oluyordu. Ancak bu gibi olumsuz durumlara karşı İdare damga vergisi gelirlerini 1882-83 ile 1913-14 yılları arasında yaklaşık 3 kat arttırmayı başardı.⁶³

Düyun-ı Umumiye'nin kuruluşundan I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıla kadar olan süreçte elde ettiği gelirlere bakıldığında zaman zaman yaşanan dalgalanmalara karşı bu gelir kaynağında oransal olarak önemli iyileşmeler yaşandığı görülmektedir. Bu süreç içerisinde en düşük gelir 1884-85 mali yılında görülmüştür. Bu yıl İdare damga vergisinden 138.397 lira gelir elde etmişti. En yüksek gelire ise 1911-12 mali yılında 506.164 lira ile erişilmişti.⁶⁴

1.1.2.3. İpek Öşrü

Düyun-ı Umumiye'nin kuruluşundan önce imparatorluk sınırları içerisinde ipek üretimi İzmir, Bandırma, Ayvalık, Bursa, Edirne, Samsun yörelerinde yapılıyordu. Ancak yapılan üretimden alınan verim son derece düşüktü. Bu verim düşüklüğüne 19. yüzyıl

⁶² Birdal, *a.g.e.*, s. 117.

⁶³ Önsoy, *a.g.e.*, s. 197-198.

⁶⁴ Küçük ve Ertüzün, *a.g.m.*, s. 61.

içerisinde yabancı rekabeti ve ipek böceği hastalıkları da dahil olunca üretimde ciddi düşüşler yaşandı. Bu gibi durumlara bağlı olarak imparatorluğun ipek merkezi olan Bursa'da 1854-1860 döneminde 5 milyon kilogram olan yıllık üretim Muharrem Kararnamesi'nin yayınlandığı 1881 yılı içerisinde 992.500 kilografa geriledi.⁶⁵ İdare, bu gerilemeye çare olmak üzere ilk olarak hastalıkların üzerine gitmeye karar verdi. Bu amaçla ünlü Fransız bilim insanı Louis Pasteur ile temasa geçildi ve onun tavsiyeleri doğrultusunda Osmanlı Ermenisi ve Fransız Montpellier Tarım Okulu mezunu Kevork Torkamyan ipek böceği hastalıklarını ortadan kaldırmak ve ipek sanayisini yeniden teşkilatlandırmak amacıyla İstanbul'a davet edildi.⁶⁶ 1888 yılında Bursa'da ipek böcekçiliğinde Pasteur sistemi denilen çağdaş uygulamaları öğretmek amacıyla Harir Darü't Talimi adıyla bir okul kuruldu. Bu okulun açılmasının ardından yine Bursa'da bir laboratuar ve araştırma merkezi kuruldu. Bu gibi adımlar sayesinde ipek böceği merkezi olan Bursa eski üretim gücünü tekrar kazanmaya başladı.⁶⁷

Düyun-ı Umumiye, ipek böcekçiliği alanında hastalıklarla mücadele dışında konu ile ilgili farklı çalışmalara da öncülük etti. Bu sektörde gelişimin temel koşullarından birisi ipek üreticilerin desteklenmesi olduğundan üreticilere ücretsiz dut fidanları dağıtıldı ve dut üretiminde kullanılan 130 bin dönümlük araziye 20 yıl içerisinde 60 milyon civarında dut ağacı dikildi. Bu şekilde üretimde ciddi artışların yolu açıldıktan sonra sıra ipek sanayinin kurulmasına geldi. Bu kapsamda 1899 yılında Selanik'te modern bir ipek fabrikası kuruldu. Söz konusu bu fabrikanın bütün masraflarını Osmanlı hükümeti üstlenmişse de fabrikanın işletmesi Düyun-ı Umumiye'ye bırakıldı.⁶⁸

Düyun-ı Umumiye'nin ipek sanayi için yarattığı teşvik kendi sorumluluğu altındaki bölge ile sınırlı kalmadı. Bu teşvik imparatorluğun diğer yörelerindeki ipek sanayi için de olumlu etkiler yarattı ve ipek öşründe gözle görülür artışlar sağlandı.⁶⁹ Tüm bu çalışmaların sonucunda 1882-1883 mali yılında 18.951 lira olan ipek öşrü geliri 1913-1914 mali yılında 4 kattan fazla bir artışla 82.497 liraya ulaştı.⁷⁰

⁶⁵ Önsoy, *a.g.e.*, s. 185.

⁶⁶ Birdal, *a.g.e.*, s. 113.

⁶⁷ Kazgan, *a.g.m.*, s. 710.

⁶⁸ Varol, *a.g.t.*, s. 110-111.

⁶⁹ Birdal, *a.g.e.*, s. 116.

⁷⁰ Küçük ve Ertüzün, *a.g.m.*, s. 61.

1.1.2.4. Alkollü İçkiler Rüsumu

Alkollü içkiler rüsumu yurt içinde üretilen veya yurt dışından ithal edilen şarap, konyak, rakı, rom ve bira gibi alkollü içkilerden alınıyordu. Ayrıca alkollü içkilerin satışını yapanlara verilen satış izninden toplanan gelir de alkollü içkiler rüsumu içerisinde yer alıyordu.⁷¹

Düyun-ı Umumiye bu geliri devraldıktan sonra bu geliri geliştirme noktasında diğer gelirlerle nazaran daha az başarılı oldu. Bu durum dinsel ve kapitülasyonlarla ilgili nedenlere bağlıydı. Öncelikli olarak imparatorluk nüfusunun büyük kısmının Müslüman olması bu gelirin gelişim potansiyelini sınırlandırıyordu. İkinci olarak kapitülasyonlar nedeniyle yabancı kökenli alkollü içeceklerin ithalatına tanınan ayrıcalıklı durum İdarenin bu geliri arttırma çabalarını baltalıyordu. Fakat bu gibi kısıtlayıcı durumlar İdarenin bu sektörde gelişim sağlamasını yavaşlatsa da durduramadı. Düyun-ı Umumiye teknik müdahaleleri ile üzüm bağlarında görülen filoksera gibi hastalıkların önlenmesinde önemli rol oynadığı gibi yerli bira endüstrisinin kurulmasına da öncülük etti. İlk olarak 1896'da Bomonti'de kurulan bira fabrikasını İstanbul ve İzmir'de kurulan diğer bira fabrikaları izledi. Bu gibi girişimlerle Düyun-ı Umumiye bu alanda karşılaştığı önemli sorunlara rağmen alkollü içkilerden elde ettiği geliri arttırmayı başardı.⁷²

1.1.2.5. İstanbul ve Çevresi Balıkçılık Vergisi Gelirleri

Düyun-ı Umumiye'ye devredilen gelirler arasında en kolay idare edilebilir olanı İstanbul ve çevresinin balıkçılık vergisi gelirleriydi. İdare, balıkçılık faaliyetlerinden alınan verimi arttırmak için mevcut balık türlerini ve alternatif balıkçılık yöntemlerini araştırmaları için Avrupa'dan uzmanlar getirdi. Bu araştırmaların sonuçlarını kitap ve kitapçıklar olarak yayınladı. Aynı zamanda tuz tekelinin de sahibi olan Düyun-u Umumiye, balıkçılık endüstrisinde tuz kullanımını teşvik etti. Bu politika tuz gelirlerini arttığı gibi balıkların uzun süre bozulmadan kalmasını sağlayarak balık ihracatının gelişimine katkı sağladı.⁷³

Düyun-ı Umumiye balıkçılık faaliyetlerini modern esaslar üzerinde organize etmek için Paris Trocadera Akvaryumu Müdürü M. De Ballesme'yi İstanbul'a davet etti. De

⁷¹ Kazgan, *a.g.m.*, s. 709.

⁷² Birdal, *a.g.e.*, s. 121-124.

⁷³ Birdal, *a.g.e.*, s. 124.

Ballesme de öncelikli olarak mevcut durumu ortaya koymak için imparatorluğun deniz, akarsu ve göllerinde araştırmalar yaptı. Araştırmalar sonucunda elde ettiği gözlemlerini rapor halinde İdare yönetimine sundu. Bu raporda önerilen hususları derhal uygulamaya koyan İdare aynı zamanda balıkçılar için yayınlar hazırlamaya ve kurslar açmaya başladı. Mevcut İstanbul balık pazarının ihtiyacı karşılamaktan uzak olması nedeniyle Düyun-ı Umumiye İstanbul'da yeni bir balık pazarının inşa edilmesine de öncülük etti.⁷⁴ Tüm bu çalışmalar İstanbul ve çevresinin balıkçılık gelirlerine yansımakta gecikmedi. İdarenin balıkçılık gelirleri 1882 yılından 1914 yılına kadar geçen 32 yıllık süreçte 3,5 kat artış gösterdi.⁷⁵

1.1.2.6. Tütün Tekeli Gelirleri

Düyun-ı Umumiye'nin sahip olduğu tütün tekeli gelirleri kendisine bırakılan diğer gelir kaynaklarından farklı bir konuma sahipti. Çünkü İdare yönetimi bu tekelin işletmesini 1883 yılında kurulan Reji Şirketine 30 yıllığına devretmişti. İdare ile şirket arasında yapılan anlaşmaya göre Reji Şirketi bu gelir kaynağını devralmasına karşılık olarak şu yükümlülükleri üstlenmişti:

1) Reji Şirketi, Düyun-ı Umumiye'ye 3'er taksit halinde yılda 750.000 lira ödeyecekti.

2) Yıllık taksit ve masraflar çıkıldıktan sonra kalan safi hasılatın hisse senetlerine o zamana kadar ödenen miktar 2.200.000 lirayı geçmemişse %8, geçmişse %7 faiz ödeyecekti.

3) Kalan tutardan Reji Şirketi hissedarlarına sermayelerinin %5'i oranında kar dağıtacaktı.

4) Bu tahsisler yapıldıktan sonra geri kalan miktar şu şekilde işleme tabi tutulacaktı: 1 ile 500 bin lira arasındaki karın %35'i Düyun-ı Umumiye'ye, %30'u hükümete, %35'i şirkete; 500 bin liradan 1 milyon liraya kadar olan karın %34'ü Düyun-ı Umumiye'ye, %39'u hükümete, %27'si şirkete; 1 milyondan 1,5 milyon liraya kadar olan karın %30'u Düyun-ı Umumiye'ye, %52'si hükümete, %18'i şirkete; 1,5 milyon liradan 2 milyon liraya kadar olan karın %20'si Düyun-ı Umumiye'ye, %70'i hükümete, %10'u şirkete; 2

⁷⁴ Önsoy, *a.g.e.*, s. 200.

⁷⁵ Küçük ve Ertüzün, *a.g.m.*, s. 61.

milyonun üstündeki karın ise %15'i Düyun-ı Umumiye'ye, %75'i hükümete, %10'u şirkete ait olacaktı.⁷⁶

Reji Şirketi, kurulduğu tarihten itibaren ilk 4 yıl kar açıklamadı. 1887-1888 yılından itibaren ise karını daima 500 bin liradan az göstermeye çalıştı. Çünkü yapılan anlaşmaya göre Reji karı 500.000 liradan az olursa Osmanlı Hükümeti bu paydan en az payı alan taraf oluyor, kar arttıkça ise Osmanlı Hükümeti'nin payı giderek yükseliyordu. Buna karşın Düyun-ı Umumiye ve Reji Şirketi'nin payı azalıyordu.⁷⁷ Sonuç olarak Düyun-ı Umumiye'nin tütün tekeli gelirlerinde oransal olarak büyük artışlar yaşanmamıştır. 1882-1883 mali yılı ile 1913-1914 mali yılları arasında tütün geliri minimum 792.857 lira olmuşken, maksimum 1.095.542 liraya ulaşmıştır. Elde edilen gelir çoğunlukla 800 binli rakamlarda kalmıştır.⁷⁸

1.2. I. Dünya Savaşı Yıllarında Düyun-ı Umumiye'nin Durumu

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı arifesinde toplam dış borcu 153,7 milyon liraydı. Aynı dönemde devlet gelirlerinin %28,2'si dış borç ödemelerine ayrılıyordu. Toplam dış borç miktarının alacaklı ülkelere dağılımı ise şu şekildeydi: Fransa %49, İngiltere %7, Almanya %20, Belçika %11, Hollanda %3, İtalya %1, Avusturya-Macaristan %1 ve Osmanlı uyrukları %8.⁷⁹ Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na pek parlak olmayan bir ekonomik manzara eşliğinde sürükleniyordu.

I. Dünya Savaşı öncesinde biriken borçların yıllık taksit ve faizleri toplam gelirin 1/3'üne, vergi gelirlerinin ise %40'ına denk düşüyordu. Savaşın başlamasıyla dış borçların en fazla alındığı yer olan İngiliz ve Fransız piyasaları Osmanlı Devleti için kullanılabılır olmaktan çıkmıştı. Artık Osmanlı Devleti'nin dış borç alabileceği tek yer Almanya kalmıştı.⁸⁰

Düyun-ı Umumiye, I. Dünya Savaşı'nın çıktığı 23 Temmuz 1914 tarihinden Almanya'dan satın alınan Osmanlı savaş gemilerinin Rus limanlarını bombardıman ettiği

⁷⁶ Kazgan, *a.g.m.*, s. 710-711; Önsoy, *a.g.e.*, s. 207; Birdal, *a.g.e.*, s. 135.

⁷⁷ Önsoy, *a.g.e.*, s. 207-208.

⁷⁸ Küçük ve Ertüzün, *a.g.m.*, s. 61.

⁷⁹ Tefik Çavdar, *Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm II*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2001, s. 77-78.

⁸⁰ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 83.

1916-1917	15,8 milyon lira	83 milyon lira	%19,1
1917-1918	17,2 milyon lira	109 milyon lira	%15,8
1918-1919	17,4 milyon lira	122,5 milyon lira	%14,2

Düyun-ı Umumiye'nin kuruluşundan I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreç boyunca İdarenin başkanlığını yönetim konseyinde bulunan İngiliz ve Fransız temsilcileri beşer yıllık dönemler halinde dönüşümlü olarak yürüttüler. Savaş başladığında Yönetim Konseyi başkanı Fransız temsilcisi De La Bouliniere idi. Ancak savaşın başlamasıyla birlikte İngiliz ve Fransız temsilciler konseyden ayrıldıkları için İdarenin başkanlığına ilk defa İngiliz veya Fransız olmayan birinin getirilmesi söz konusu oldu. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na resmen girdiği tarihten sonra 16 Kasım 1914 tarihinde yapılan ilk Yönetim Konseyi toplantısına Avusturya temsilcisi De Janko başkanlık etti. De Janko'nun bu görevi 10 Temmuz 1915 tarihine kadar devam etti. 16 Kasım 1914 ile 10 Temmuz 1915 arasındaki dönemde De Janko'nun olmadığı toplantılarda konsey başkanlığını Hüseyin Cahit Bey üstlendi. Ancak 9 Ekim 1915 tarihinde De Janko Yönetim Konseyindeki görevinden ayrıldığı için Mondros Mütarekesi'ne kadar konsey başkanlığını Hüseyin Cahit Bey devraldı. İngiliz ve Fransız temsilciler Osmanlı Devleti'nin resmen savaşa girmesinin ardından konseyden ayrılmasına rağmen İtilaf Devletleri safında savaşan İtalya'nın konseydeki temsilcisinin ayrılması 1915 yılının ortalarını buldu.⁸⁶

İngiltere, savaş sonrası dönemde Düyun-ı Umumiye'nin işlevlerine ilişkin projelerini henüz savaş bitmeden tasarlamaya çalışıyordu. 26 Aralık 1917 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı İstihbarat Dairesi tarafından hazırlanan muhtıraya göre Osmanlı Devleti'nin milliyet esasına göre federal bir yapıya kavuşturulması ve Osmanlı maliyesinin Düyun-ı Umumiye aracılığıyla sıkı bir denetim altına alınması öngörülmüyordu.⁸⁷ Ancak savaş sırasındaki bu tasarı savaş sonrasında başka bir yere evrilecekti.

⁸⁶ Dette Publique Ottomane, *ProcèsVerbaux. XXXIII. 14 mars 1914 au 13 mars 1915*, Éditeur Administration De La Dette Publique Ottomane, Constantinople 1915, s. 1-331; Dette Publique Ottomane, *Procèsverbaux. XXXIV. 14 mars 1915 au 13 mars 1916*, Éditeur Administration De La Dette Publique Ottomane, Constantinople 1916, s. 1-138.

⁸⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I [Mutlakiyete Dönüş 1918-1919]*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 23.

2. BÖLÜM: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE DÜYUN-I UMUMİYE

2.1. İstanbul'da Durum ve Düyun-ı Umumiye

30 Ekim 1918 tarihinde Müttefikler adına İngiliz amirali Sir Arthur Calthorpe ile Osmanlı Bahriye Nazırı Rauf Bey arasında imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'nin dört yıl süren I. Dünya Savaşı serüveni sona erdi. Müttefiklerin bundan sonraki uğraşı bir an önce yenilen devletlerle imzalanacak olan barış anlaşmalarını hazırlamaktı. Yenilen devletlerden biri olan Osmanlı Devleti ile yapılacak barış anlaşmasında ele alınacak konulardan birisi de I. Dünya Savaşı ile birlikte durdurulan dış borç ödemeleriydi.

Mondros Mütarekesi'nin imzasının ardından İstanbul'un önce filen, daha sonra ise resmen işgali henüz Sevr Anlaşması imzalanmadan İstanbul'da bir işgal yönetiminin kurulmasının yolunu açmıştı. Bu işgal yönetiminin mali ayağında Düyun-ı Umumiye İdaresi ile bu idarenin İngiliz üyesi Adam Block'un etkin bir rolü olacaktı. Düyun-ı Umumiye yönetiminin asıl amacı bir an önce Osmanlı Devleti'nin 4 yıl önce durdurduğu dış borç ödemelerine başlamasıydı. Ancak Osmanlı Devleti'nin kendi zaruri ihtiyaçlarını bile karşılayacak durumda olmayışı bu ödemelerin tekrar başlatılmasını imkansız bir hale sokuyordu. Bu nedenle Müttefikler öncelikli olarak Osmanlı maliyesinin iflasının önlenmesini hayati bir konu olarak ele almak durumunda kalmışlardı.

2.1.1. Mondros Mütarekesi, Osmanlı Hükümeti ve Düyun-ı Umumiye

Mondros Mütarekesi'nin 19. maddesine göre asker ve sivil tüm Almanların ve Avusturyalıların bir aylık süre içerisinde imparatorluk sınırları dışına çıkarılması gerekiyordu.⁸⁸ Dolayısıyla Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyinde görevli olan Alman ve Avusturyalı üyelerin de Osmanlı ülkesini terk etmesi gerekiyordu. Mütareke sonrası bu dönemde toplanan Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyinde bu konu da gündeme gelmişti. Bu toplantıda Alman ve Avusturyalı temsilciler İdare yönetiminde uluslararası alanda tanınmış konumları bulunduğunu, I. Dünya Savaşı süresi boyunca İngiliz ve Fransız üyelerin de haklarını koruduklarını belirterek 19. maddeden muaf tutulmaları gerektiğini belirttiler ve bu isteklerini Türk Maliye Nezaretine bildirdiler. Bu istek Maliye Nezaretinden önce Sadaret makamına, ardından Harbiye Nezareti aracılığıyla Mütareke

⁸⁸ Seha Meray ve Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 3-7.

Komisyonuna gönderildi. Başlangıçta bu üyelerin söz konusu mütareke maddesi kapsamı dışında bırakılacağı yönünde bir intiba uyanmışsa da⁸⁹ bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı.

Kasım ayı içerisinde Alman ve Avusturyalı üyeler imparatorluk sınırları dışına çıkmak durumunda kalırken daha I. Dünya Savaşı'nın başında ülkeden ayrılan İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilciler tekrar İstanbul'a geldiler. Savaş sırasında Düyun-ı Umumiye'nin Yönetim Konseyi başkanlığını üstlenen Hüseyin Cahit Bey görevini İngiliz temsilci Adam Block'a devretti. Böylelikle Düyun-ı Umumiye'nin Yönetim Konseyi Kasım 1918 tarihi itibarıyla İngiliz, Fransız, İtalyan ve Türk temsilcileri ile Osmanlı Bankası temsilcisinden oluşuyordu.⁹⁰ Özellikle İngiliz temsilci Adam Block bu dönemde Düyun-ı Umumiye yönetiminde oldukça etkili olacaktı.

Adam Block'un Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra İstanbul'a döneceği bilgisi İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Balfour tarafından 9 Kasım 1918 tarihli telgrafla İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a bildirilmişti. İngiltere'nin değişik konulardaki politikaları ile ilgili bilgileri de içeren telgrafta Block'un İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde İngiliz Yüksek Komiserliği çalışmalarına yardımcı olacağını belirtiliyordu. Ancak Balfour ifadelerinin devamında Block'un Türkiye'nin siyasal sorunları hakkındaki görüşleri ile İngiliz Hükümetinin görüşlerinin uyuşmadığını da ifade ediyordu.⁹¹

Görevini Kasım 1918'de Block'a devreden Hüseyin Cahit Bey'in Düyun-ı Umumiye'de göreve başlamasının tarihi 1911 yılına kadar uzanıyordu. Hüseyin Cahit Bey'in idare bünyesinde Türk alacaklılarının temsilcisi yapılması Maliye Nazırı Cavit Bey'in Türkiye'nin mali bağımsızlığını sağlama düşüncesinin sonucunda gerçekleşmişti. Amaç Düyun-ı Umumiye İdaresinin 7 kişilik meclisinde etkili olabilecek bir Türk üyenin varlığını temin etmektir. Ancak Osmanlı Hükümetinden alacaklı olan Türk sayısı oldukça azdı. Kendilerine vekil atanacak Türk alacaklı bulunamadığı takdirde Cavit Bey özel ilişkilerini kullanmak suretiyle Osmanlı vatandaşı Rum ve Ermeni alacaklıların temsilcisi olarak Hüseyin Cahit Bey'i seçtirmeyi düşünüyordu. Sonuç olarak Cavit Bey'in isteği gerçekleşmiş ve Hüseyin Cahit Bey 1911 yılında Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyine

⁸⁹ *İkdam*, 27 Kasım 1918, s. 1.

⁹⁰ Adam Block, *Special Report On The Ottoman Public Debt Translation of The Annual Report of The Council of Administration for The Thirty-Seventh Financial Period (1st March, 1918, to The 28th February, 1919)*, Londra 1920, s. 7.

⁹¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeler I*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2001, s. 47-48; Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 95-97.

girmişti. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İngiliz ve Fransız delegelerinin İstanbul'dan ayrılması üzerine Hüseyin Cahit Bey Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyi başkanlığı görevini üstlenmişti.⁹²

Hüseyin Cahit Bey, I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Mütarekesi sonrasında İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildi. Bunun üzerine Sadrazam Damat Ferit Paşa, Maliye Nezaretine Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyindeki Osmanlı temsilciliği görevi için yeni bir kişinin seçilmesi emrini verdi.⁹³ Bu emre rağmen yeni bir kişi seçilemediği için Hüseyin Cahit Bey'in bu görevi 1922 yılına kadar devam etti. Hüseyin Cahit Bey, Türk ordusunun Anadolu'da kazandığı başarılar sonrasında Malta'dan salıverildikten sonra yurda dönmek istedi. Ancak eski İttihatçılardan olduğu için BMM Hükümeti tarafından kendisinin yurda dönüşüne izin verilmedi. 1922 yılında görev süresi dolunca Hüseyin Cahit Bey'in tekrar bu göreve seçilmesini isteyen Cavit Bey, Osmanlı Bankasında görev yapan tanıdıklarına mektuplar yazarak bu isteğini gerçekleştirmeye çalıştı. Ancak İstanbul'daki Osmanlı Bankası üzerinde resmi bir otoritesi olmayan BMM Hükümetinin bu seçimi kabul etmeyeceğini bildirmesi üzerine gelecekteki olası durumları hesap eden Osmanlı Bankası yetkilileri bu seçime yanaşmadı. Bu durum karşısında Hüseyin Cahit Bey'in yerine Cavit Bey Düyun-ı Umumiye'deki Türk alacaklılarının yeni temsilcisi olarak seçildi.⁹⁴ Bu seçim o sırada 34 aydır Avrupa'da bulunan Cavit Bey'e telgrafla bildirildi. 29 Haziran 1922'de İstanbul'a doğru yola çıkan Cavit Bey, 3 Temmuz'da İstanbul'a vararak Düyun-ı Umumiye'deki görevine başladı.⁹⁵

Cavit Bey göreve başladıktan sonra hem Düyun-ı Umumiye'deki Müttefik temsilcileri ile hem de Müttefik Yüksek Komiserleri ile bir dizi görüşme gerçekleştirdi. Göreve başladıktan bir hafta sonra 10 Temmuz 1922'de Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyinin İngiliz üyesi Adam Block ve İtalyan temsilcisi Signor Nogara ile, 10 Ağustos'ta ise Adam Block aracılığıyla İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile görüştü. Bu görüşmede Rumbold Ankara'daki BMM Hükümetinin faaliyetlerinden duyduğu endişeleri

⁹² Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 223-225.

⁹³ *Alemdar*, 1 Ağustos 1919, s. 2.

⁹⁴ Yalçın, *a.g.e.*, s. 362-364.

⁹⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 499-506.

Cavit Bey'e iletti.⁹⁶ Ancak ileride de görüleceği üzere Düyun-ı Umumiye yöneticilerinin bu türden yakınmaları BMM Hükümetinin faaliyetlerini durdurmaya yetmeyecekti.

Mondros Mütarekesi sonrasında İstanbul açıklarında demirleyen Müttefik donanması İstanbul'da fiili işgal durumunu başlatmıştı. Bu süreç içerisinde yenilen devletlerle yapılacak barış anlaşmalarını görüşmek üzere Müttefikler Paris'te bir konferansın toplanması kararını verdiler. Konferansta hem yenilen devletlerin durumu görüşülecek hem de Müttefikler arasındaki görüş ayrılıkları giderilmeye çalışılacaktı. 18 Ocak 1919 tarihinde açılışı yapılan Paris Barış Konferansına ilk etapta Osmanlı Hükümeti davet edilmemişti. Buna karşılık Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyinin Fransız temsilcisi Sallandrouze de Lamornaix, Osmanlı Bankası müdürü ile Şubat 1919'da konferansa katılmak üzere yola çıktılar. Amaçları Türk maliyesinin ıslahı için Müttefik Devletlerin yetkili kurumları nezdinde teşebbüste bulunmaktı.⁹⁷ Böylece Osmanlı Maliye Nezaretine bağlı bir kurum konferansta temsil edilirken Osmanlı Hükümeti temsil edilmeyecekti. Konferansın ilk aylarındaki bu durum geç de olsa düzeltildi ve 30 Mayıs 1919'da Osmanlı Hükümetinin konferansa davet edilmesi kararı alındı. Bu davet İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri De France tarafından Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya 1 Haziran 1919 tarihinde iletildi.⁹⁸

12 Ocak 1920 tarihinde açılan son Osmanlı Mebusan Meclisinin 28 Ocak 1920'de yapılan gizli toplantısında Ahd-i Milli Beyannamesi yani Misak-ı Milli okundu. Bu beyanname esasında Mustafa Kemal Paşa'nın Rauf Bey'e gönderdiği sekiz maddelik bir taslağa dayanıyordu. Bu taslak Mebusan Meclisinde oluşturulan bir komisyon tarafından yeniden düzenlenmiş⁹⁹ ve 17 Şubat tarihli açık oturumda oylamaya sunularak kabul edilmişti. Milli Mücadele'nin temel hedeflerini içeren Misak-ı Milli 6 maddeden oluşuyordu. Ülkenin tam bağımsızlığı ve milli bütünlüğüne ilişkin hükümler içeren Misak-ı Milli'nin 6. maddesi ülkenin ekonomik bağımsızlığına gölge düşüren engellerin kaldırılmasına ilişkin idi. Söz konusu altıncı maddede şu ifadeler bulunuyordu:

⁹⁶ Sarıhan, *a.g.e.*, s. 518-574.

⁹⁷ *Alemdar*, 13 Şubat 1919, s. 1.

⁹⁸ Hanefi Yazıcı, "1919 Paris Barış Konferansı'nda Türk Tezleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 2, İstanbul 2020, s. 1046-1047.

⁹⁹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt: VI, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 163-164.

“Milli ve iktisadi inkişafatımız daire-i imkana girmek ve daha asri bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temin-i esbab ve inkişafatımızda istiklal ve serbesti-i tamme mazhar olmamız üssü’l esas-ı hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasi, adli, mali ve sair inkişafatımıza mani kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın şerait-i tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır.”¹⁰⁰

Misak-ı Milli’nin Osmanlı Mebusan Meclisinde kabul edilmesi İstanbul’un fiili işgal durumunun resmîlik kazanmasına yol açacak başlıca gelişmelerden birisini oluşturdu. Müttefikler İstanbul’da kendi aleyhlerine doğan durumları engellemek için 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul’u resmen işgal ettiler. Bu işgalle birlikte zor kullanılarak Mebusan Meclisi dağıtıldı. Kimi milletvekilleri tutuklanarak Malta’ya sürgün edildi. İstanbul’dan kaçmayı başarabilen mebuslar ise Ankara’ya gittiler. Bu mebusların da katılımıyla Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920’de açıldı. Böylece Milli Mücadele’de yeni bir safha açılmış oldu.

Mondros Mütarekesi sonrası dönemde Anadolu’nun birçok bölgesinin işgal edilmesi ve sonrasında Ankara’da yeni bir meclis hükümetinin kurulması İstanbul Hükümeti’nin egemenlik sahasını giderek daralttı. İstanbul Hükümeti böylelikle İstanbul ve çevresine sıkışmış kalmıştı. Öyle ki İstanbul Hükümeti artık yeni bir bütçe kanunu bile yapamıyordu. Osmanlı Devleti için son bütçe kanunu 1918-1919 mali yılı için yapılmıştı. Söz konusu mali yılın sonunda aynı kanunun bir sonraki mali yıl olan 1919-1920 yılı için de geçerli olması sağlandı. 16 Mart 1920’de İstanbul resmen işgal edilmeden kısa bir süre önce kabul edilen 2 aylık geçici bütçe kanunu ise Osmanlı Ayan ve Mebusan Meclisinde kabul edilen son kanun olmuştu. Bu kanundan sonra İstanbul’un BMM Hükümetinin eline geçtiği döneme kadar geçen 2,5 yıllık süre zarfında Maliye Nezareti herhangi bir bütçe yapmamıştır.

1918-1919 Muvazene-i Umumiye Kanunu’na göre devletin toplam bütçesi 95.286.000 lira olarak belirlenmişti. Bu tutarın yaklaşık %21.9’u yani 20.827.000 lirası Düyun-ı Umumiye’ye ayrılmıştı. Bir sonraki mali yıl olan 1919-1920’de ise devletin

¹⁰⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Devre: 4, Cilt: I, s. 143-145.

toplam bütçesi 96.788.000 lira, Düyun-ı Umumiye'ye ayrılan bütçe ise 21.328.000 lira (%22) olmuştur.¹⁰¹

25 Ocak 1920 tarihinde Adam Block, Beyoğlu'nda bulunan Amerikan Kulübünde bir konferans vermişti. Konferansta Türk maliyesi ile ilgili bilgiler veren Block, Osmanlı Devleti'nin toplam borç miktarının 465 milyon lira, o yılki bütçe açığının ise 30 milyon lira olduğunu söylemişti.¹⁰²

İstanbul'un resmen işgalinden sonra İngilizlerin kuracağı işgal yönetiminin mali işlerinde oldukça etkili olacak olan Adam Block, aynı zamanda İstanbul Hükümeti üzerinde de baskın bir rol oynuyordu. Ahmet Tevfik Paşa ile birlikte 2 Ekim 1920 tarihinde Padişah Vahdettin tarafından kabul edilen Adam Block, son Damat Ferit Paşa kabinesinin istifası sürecinin önemli figürlerinden birisi oldu. Damat Ferit Paşa, Block'un tavsiyesi üzerine 16 Ekim 1920 tarihinde görevinden istifa etti.¹⁰³

Damat Ferit Paşa'nın istifasından sonra Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti kuruldu. Bu hükümet Mütteliklerin Osmanlı maliyesi üzerinde tez elden kurmak istediği mali kontrole sıcak bakmıyordu. Böyle bir kontrolün kurulmasını Anadolu'daki milli direnişten de aldığı güçle engellemek veya en azından geciktirmek istiyordu. Bu hükümette Maliye Nazırlığı yapan Reşid Bey maliye üzerinde Müttelik kontrolüne karşı en sert direnişi sergileyen bir devlet adamı olarak ön plana çıktı. Reşid Bey'in bu tutumunu Adam Block 9 Aralık 1920 tarihli yazısı ile Müttelik Yüksek Komiserlerine şikayet etti. Dolayısıyla Tevfik Paşa Hükümeti üzerinde Müttelik baskısı kaçınılmaz oldu. Mütteliklerin uyguladığı ekonomik ambargo zor durumda olan Osmanlı maliyesini daha da kritik bir duruma getirdi. Eylül ayı içerisinde tam maaş ödemesi yapılabilmişken ekim ayında bu ödemeler eksiksiz bir şekilde yapılamadı. Saray, polis ve jandarma görevlilerine tam ödeme yapılmış olsa da sivil memurlar ve Harbiye Nezareti görevlileri maaşlarını eksik almışlardı.¹⁰⁴

¹⁰¹ Eldem, a.g.e., s. 148-149.

¹⁰² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 2 Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye*, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara 1984, s. 305.

¹⁰³ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 123-124.

¹⁰⁴ Cemil Öztürk, "Mütareke Döneminde İtilaf Kuvvetlerinin Türkiye'de Mali Denetim Kurma Girişimi: Mütteliklerarası Mali Denetim Komisyonu", *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi 12-16 Kasım 2007- Ankara Bildiriler*, Cilt: II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 2872-2873.

Ekim ayında eksik kalan maaşlar kasım ayının sonlarında bile ödenememişti. Bu ciddi sorun Müttefik Devletlerin Yüksek Komiserleri ile Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyi üyelerinin bir araya geldiği bir toplantıda ele alındı. Toplantıda bu sorunun Osmanlı Bankası ve Türkiye Milli Bankası gibi bankalardan ve Reji İdaresinden alınan ödemelerle çözülebileceği yönünde bir karar alındı. Ancak bu karar sadece geçici bir çözüm olabilirdi. Zira aynı maaş sorununun bir sonraki ayda da yaşanması kaçınılmaz görünüyordu. İşte Osmanlı maliyesinin yaşadığı bu mali krizi İstanbul'daki yeni İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold Sevr Anlaşması'nın onaylatılması için bir araç olarak kullanmak istiyordu. Rumbold göreve geldikten sonra bu yöndeki görüşünü İngiltere Dışişleri Bakanlığına iletmekte gecikmemişti.

1 Aralık 1920 tarihinde aynı kişilerin katılımıyla gerçekleştirilen bir başka toplantıda Rumbold'un yukarıda ifade edilen görüşü tekrarlanmıştı. Ayrıca Sevr Anlaşması yürürlüğe sokuluncaya kadar mevcut Osmanlı Hükümetinin varlığını devam ettirebilmesi için devletin zorunlu ihtiyaçlarını sağlayacak kaynağın sağlanması kararlaştırılmıştı. Bu kaynağın Osmanlı Bankasından sağlanması düşünülüyordu.

Ahmet Tevfik Paşa Hükümetinin kurulmasından sonra başlayan Müttefiklerin mali ambargosu nedeniyle Osmanlı maliyesinin yapamadığı ödeme miktarı Ocak 1921 itibariyle 5 milyon liraya ulaşmıştı. Bu durum karşısında daha fazla direnemeyen Osmanlı Hükümeti Sevr Anlaşması'nda kurulması öngörülen Mali Komisyonun geçici olarak kurulup faaliyete geçmesini 22 Ocak 1921 tarihli anlaşma ile kabul etti. Mali Komisyon'un kuracağı mali kontrolü protesto eden Maliye Nazırı Reşid Bey ise görevinden istifa etti.

Geçici Mali Komisyon kurulunca Müttefiklerin Osmanlı maliyesi üzerindeki ambargosu sona ermişti. Mali Komisyon ve Düyun-ı Umumiye'nin girişimleriyle Osmanlı Bankası, Osmanlı Hükümetine 1,2 milyon liralık kredi sağladı. Ancak bu parayla yapılacak ödemelerin öncelik sırasını Mali Komisyon belirlemişti. Buna göre ilk olarak jandarma, polis, hastane, dul ve yetim pansiyonları ve vergi daireleri görevlilerine ödeme yapılacaktı. Sağlanan bu krediye karşılık olarak devletin mali kontrolü Düyun-ı Umumiye ve Mali Komisyonun eline geçmiş oluyordu.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Öztürk, *a.g.m.*, s. 2875-2877.

İstanbul'da bu gelişmeler olurken Anadolu'daki milli direnişin giderek büyümesi nedeniyle Müttefiklerin BMM Hükümeti ile diplomatik teması başlamıştı. BMM Hükümetini ikna edecek teklifler sunan Müttefikler, Mali Komisyonun yapısı ve yetkileriyle ilgili de önerilerde bulundular. Bunlardan biri olan Mart 1921 tarihli öneride Mali Komisyonun yetkileri azaltılmışken, Mart 1922 tarihli teklifte bu komisyona yer bile verilmedi.¹⁰⁶

Milli Mücadele'nin silahlı kısmını sona erdiren Mudanya Mütarekesi'nin ardından ise durum büsbütün Düyun-ı Umumiye aleyhine bir hal almıştı. 19 Ekim 1922'de Refet Paşa 100 kişilik bir birlikle İstanbul'a gelince Müttefiklerin gümrüklerde uygulanmak üzere koydukları %11 ad valorem yerine Anadolu'da yürürlükte olan gümrük tarifesine geçildi. Ayrıca o tarihten itibaren bütün gümrük vergilerinin Geçici Mali Komisyon'un Osmanlı Bankasındaki hesabına değil TBMM Hükümetine ödenecekti. Gümrük vergilerinden %3 oranında pay alan Düyun-ı Umumiye'nin de bu payı kaldırıldı. Bu ve benzeri uygulamalar Müttefikler için son derece rahatsızlık verici olsa da bu durumu önleyici etkili bir karşılık veremediler.¹⁰⁷

2.1.2. Müttefiklerin Alacaklarını Tahsil Etme Çabaları

Mondros Mütarekesi sonrası dönemde Müttefiklerin öncelikli sorunlarından birisi de durdurulan dış borç ödemelerinin tekrar başlatılması ve Osmanlı mali sistemi üzerinde tam bir kontrolün sağlanması idi. Bu sorunlar İstanbul'da bulunan Müttefik Yüksek Komiserleri toplantılarında defalarca gündeme getirilmiştir. Bunlardan birisi olan 2 Ocak 1919 tarihli Müttefik Yüksek Komiserleri toplantısında İttifak Devletleri vatandaşlarının sahip olduğu bankaları kontrol altına almak için Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyi Başkanı ve aynı zamanda İngiliz alacaklıların temsilcisi Adam Block, Fransız alacaklıların temsilcisi M. Sallamouy ve İtalyan alacaklı temsilcisi Nogora'dan oluşan bir heyet teşkil edildi. Bu heyet söz konusu bankalar hakkında tahkikat yapacak ve tahkikat sonuçları ile

¹⁰⁶ Öztürk, *a.g.m.*, s. 2878.

¹⁰⁷ Satan, 1922, s. 84-85.

ilgili bir rapor hazırlayacaktı. Ayrıca tahkikat süresince sözü edilen bankaların paralarını ülke dışına çıkarmaması için gerekli tedbirlerin alınmasına karar verildi.¹⁰⁸

Müttefikler 19 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı Hükümetine verdikleri bir nota ile I. Dünya Savaşı'nın henüz başında kaldırılan kapitülasyonların tekrar yürürlüğe konulmasını istemişlerdi. Osmanlı Hükümeti bu isteğin yapılacak barış anlaşması sonrasında görüşülmesi gerektiğini savunmuş olsa da Müttefikler hem kapitülasyonları fiilen yürürlüğe koydular hem de Düyun-ı Umumiye, Osmanlı Bankası ve Reji İdaresinde çalışan Müttefik Devleti vatandaşı memurlarından temettü vergisi kesilemeyeceğini ilan ettiler. Bunun hemen sonrasında da söz konusu kuruluşların yazışmalarını Türkçe yapma zorunluluğunu kaldırdılar.¹⁰⁹

Adam Block, eski Maliye Nazırlarından Cavit Bey ile 21 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'da İsveç elçisinin konutunda bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede siyasi konular da ele alınmış olmakla birlikte en fazla Osmanlı Devleti'nin mali durumu üzerinde duruldu. Bir an dış borç ödemelerinin başlatılmasını isteyen Adam Block, Türkiye'nin haritası belirlenmeden Türk maliyesi hakkında herhangi bir şey hazırlamanın mümkün olmadığını belirtti.¹¹⁰

Yukarıda belirtildiği üzere I. Dünya Savaşı başlayınca İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus alacaklıların ödemeleri durdurulmuştu. Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra Müttefik temsilcileri yapılacak düzenlemelerle birlikte söz konusu alacakları kayıpları ile birlikte tahsil etme işlemlerini başlatmak istiyordu. Ancak bu süreçte Osmanlı Devleti kendi memurlarının maaşını vermeye bile zorlanmaktaydı. Dolayısıyla devletin dış borç ödemesi yapabilecek mali gücü bulunmuyordu. Buna rağmen borç ödemelerinin tekrar başlatılması için üç Müttefik Devlet Osmanlı Hükümetine ortak bir nota vermişlerdi. Osmanlı Hükümeti ise böyle bir ortamda bile yeniden ilişki içerisine girdiği Müttefiklerden eskiden olduğu gibi borç para almayı planlıyordu.

Mütareke sonrası oluşturulan Mali İnceleme Komisyonu, 13 Kasım 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında Osmanlı Devleti'nin borçlarını kağıt para ile ödemesini

¹⁰⁸ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 652.

¹⁰⁹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 37.

¹¹⁰ Tanin, 30 Eylül 1945, s. 6.

tavsiye etti. Ancak Müttefiklerin mali anlamda en öncelikli hedefi Osmanlı Devleti'nin olası bir iflasını engellemekti. Çünkü böyle bir durumda zaten yıllardır beklemekte olan alacakların tahsil edilmesi mümkün olamazdı. Bu süreçte Müttefik Yüksek Komiserleri de I. Dünya Savaşı öncesinde durdurulan borç ödemelerinin geçen süre zarfında oluşan kayıplarla birlikte tahsil edilebilmesi için çabalarını sürdürüyorlardı.¹¹¹

Müttefikler, I. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında prensip olarak Osmanlı borçlarının Osmanlı Devleti'nden toprak alan devletler arasında paylaştırılması fikrini benimsemişti. Yani müttefikler açısından I. Dünya Savaşı öncesi bütün borçların Osmanlı Devleti'nden talep edilmesi gibi bir durum söz konusu değildi. Bu prensip daha sonra ele alınacağı üzere hem Sevr Anlaşması'nın hazırlık aşamasında toplanan konferanslarda hem de Sevr Anlaşması'nda göz önünde bulundurulmuştur.

Müttefik Yüksek Komiserleri 21 Şubat 1919 tarihinde Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderdikleri nota ile İtilaf Devletleri vatandaşlarına ödenmesi gereken vadesi gelmiş borçların ödenmesini, Alman ve Avusturyalı alacaklılara ise ödeme yapılmamasını istediler. Bu nota üzerine Osmanlı Devleti Müttefik Devletlerin alacaklılarına borç ödemelerine başladı. Fakat giderek kötüleşen mali durum dış borç ödemelerinin kısa bir süre sonra tekrar durdurulmasına sebep oldu. Bu durum karşısında Fransız Yüksek Komiseri 17 Aralık 1919 tarihinde, bütün Müttefik Yüksek komiserleri de 31 Aralık 1919 tarihinde Osmanlı Hükümetine bir nota vererek ödemelerin tekrar başlatılmasını istediler.

Osmanlı Devleti'nden alacaklı olanların yarısından fazlası Osmanlı vatandaşıydı. Bu nedenle Fransızlar borç ödemeleri konusunda İngiltere ve İtalya'dan daha hassastı. Bu hassasiyet nedeniyle Fransız Yüksek Komiserliği, Osmanlı Maliye Nezareti ile sürekli iletişim halindeydi. Fransızlar Osmanlı Maliye Nezareti ile yürüttüğü görüşmeleri daha ileri boyuta taşımak için daha önceleri Osmanlı Maliye Nezaretinde müfettiş olarak görev yapan Jolly adlı vatandaşını görevlendirdi. Ancak Jolly'nin görüşmeleri de Fransızlar için olumlu bir sonuç vermedi. İngilizler de Düyun-ı Umumiye İdaresinde savaş öncesi dönemden beri uzun yıllardır hem İngiliz alacaklıların temsilcisi hem de İdarenin başkanı olarak görev yapan Adam Block'u Maliye Nazırı ile yapılacak olan müzakereleri yürütmekle görevlendirdi. Adam Block, Osmanlı Maliye Nazırı ile yaptığı görüşmelerde Osmanlı maliyesinin Müttefik denetimi olmadan ayakta durmasının mümkün olmadığını

¹¹¹ Bozkurt, a.g.e., s. 747-748.

iddia ederek Müttefik Devletlerin sıkı bir mali denetiminin şart olduğunu söylüyordu. Ağır mali buhrana rağmen Osmanlı Maliye Nazırı bu fikre yanaşmak istemiyordu.¹¹²

Mart 1920 itibariyle I. Dünya Savaşı'nın başlarından sonra ödenmemiş borç miktarı 6.906.032 sterlindi. Bu tarihte bu ödenmemiş borçları karşılamak üzere Düyun-ı Umumiye'nin erişebileceği şu kaynaklar vardı:

1- Savaş öncesi döviz kurları üzerinden Alman ve Avusturya bankalarına yatırılan 7.904.934 sterlin

2- İstanbul, Londra ve Paris'te Düyun-ı Umumiye'nin elinde bulunan 7.377.858 sterlin

Birincisi ile ilgili Versay Anlaşması uyarınca kurulan Takas Merkezine, Alman bankalarına yatırılan meblağın savaş öncesi döviz kuru üzerinden geri ödenmesi için talepte bulundu. Konseyin 1920 itibariyle elinde olan bu meblağlar mevcut döviz kuru üzerinden ödenmemiş faizin yalnızca 3/8'ini karşılamaya yeterli olacak düzeydeydi.¹¹³

Sevr Anlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri Düyun-ı Umumiye'de kendi ülkelerinin vatandaşlarını temsil eden temsilcilerini anlaşmanın onaylanmasından sonra kurulacak olan Mali Komisyon'a üye olarak atadıklarının açıkladılar. Bunun üzerine İngilizler de Düyun-ı Umumiye Başkanı Adam Block'u kurulacak olan Mali Komisyon'a İngiliz üye olarak atadılar. Bu görevlendirme İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından 28 Eylül 1920 tarihinde Adam Block'a tebliğ edildi.¹¹⁴

Düyun-ı Umumiye'nin İngiliz, Fransız ve İtalyan üyelerinden Eylül 1920'de İstanbul Hükümetinin gelir ve giderlerini kontrol etmek üzere Geçici Mali Komisyon olarak hareket etmeleri isteniyordu. Mali Komisyonun bütçe ile ilgili olarak Türk Hükümetine herhangi bir tedbir koyma veya mevcut mali mevzuatı değiştirme yetkisi olmadığı için kontrolün gerçek bir kontrol olmadığı anlaşılmaktadır. Sözde bu kontrol sadece hazine operasyonları üzerinde bir kontroldü ve Komisyon Osmanlı Hükümetini resmi olmayan tavsiyelerini kabul etmeye bir dereceye kadar ikna edebilmişti. Ayrıca

¹¹² Bozkurt, *a.g.e.*, s. 745-763.

¹¹³ Block, *1918-1919*, s. 10-11.

¹¹⁴ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 883.

Komisyon, Osmanlı Hükümetinin maliyesinin mevcut durumuna ilişkin tüm sorumluluğu reddetmekteydi. Adam Block'a göre Maliye Nezareti, gelirleri ve harcamaları dengelemek için çok az çaba sarf etmişti. Avrupa'daki her ülke harcamaları kısma çalışırken Türk Maliye Nezareti böyle bir politikayı henüz Babıali'ye tavsiye etmemişti. Bu nedenle Geçici Mali Komisyonun çabalarına rağmen 1920-1921 mali yılında bütçe 9.270.000 sterlin açık verdi. Yüksek Komiserlerin ve Mali Komisyon'un bazı olağanüstü kaynakların sağlanmasında yardımları almasaydı bu açık daha büyük olacaktı.¹¹⁵

Müttefik Yüksek Komiserleri 29 Eylül 1920 tarihinde Sevr Anlaşması yürürlüğe girip Mali Komisyon kurulana kadar Düyun-ı Umumiye'nin Osmanlı maliyesi üzerindeki denetimi devralması kararı aldılar. Buna göre Osmanlı Devleti'nin depolarında bulunan harp malzemesi dışındaki her şey Düyun-ı Umumiye tarafından satışa çıkarılabilecekti. Ancak Yüksek Komiserlerin bu kararları bağlı oldukları devletler tarafından sıcak karşılanmadı. Bu nedenle Düyun-ı Umumiye temsilcileri ile 2 Ekim 1920 tarihinde bir görüşme gerçekleştiren Müttefik Yüksek Komiserleri onlara Osmanlı maliyesi ile ilgili idari meselelere karışmamaları gerektiğini bildirdi. Müttefiklerin esas amacı Sevr Anlaşmasını bir an önce yürürlüğe sokmaktan ibaretti.

Eylül 1920'den itibaren Osmanlı maliyesinin yaşadığı buhranın memur maaşlarını ödeyememe noktasına ulaşması üzerine Düyun-ı Umumiye temsilcileri Osmanlı Devleti'nin daha önce el konulan mallarına karşılık Osmanlı Hükümetine avans verilmesini önerdi. Bu öneriyi dikkate alan Osmanlı Bankası Osmanlı Hükümeti'ne 800 bin lira tutarında avans verdi. Ayrıca Maliye Nezareti bünyesinde danışman olarak görev yapan Düyun-ı Umumiye temsilcileri bürokrat sayısında indirimle gidilmesini sağlayarak belli ölçüde bir tasarruf sağlamıştı.¹¹⁶

Mondros Mütarekesi sonrasında Düyun-u Umumiye'nin yapısında değişikliklere gidilmesi gündeme gelmişti. Müttefikler Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını savaş öncesi ve savaş sonrası olmak üzere ikiye ayırarak önceliği savaş öncesi borçlara veriyordu. Çünkü savaş öncesi borçların büyük kısmı Müttefik Devletlerin vatandaşlarından, savaş sonrası borçlar ise Alman ve Avusturyalı vatandaşlardan alınmıştı. Bu meselenin bir biçimde çözümlenmeye çalışıldığı bu süreçte İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb'de bir

¹¹⁵ Block, 1920-1921, s. 23-24.

¹¹⁶ Bozkurt, a.g.e., s. 757.

plan hazırlamıştı. Buna göre tespit edilen borçlar Osmanlı Devleti'nden toprak alan devletler arasında paylaştırılacak ve Müttefik Devletler kendi sorumluluk bölgeleri içerisinde bu borçların ödenmesini sağlayacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya'ya olan borçları da bu ülkelerden alınması planlanan savaş tazminatı olarak Müttefikler hesabına toplanacaktı.

Sevr Anlaşması imzalanınca anlaşmanın onay aşamasını beklemek istemeyen Müttefik Yüksek Komiserleri Mali Komisyonun bir an önce kurulması için Osmanlı Hükümetine baskı yapıyorlardı. Bu kapsamda 1 Ekim 1920 tarihinde gerçekleştirdikleri toplantıda Düyun-ı Umumiye'nin savaş öncesi yetkilerinin dışında Osmanlı maliyesi üzerinde denetleyici yetkilerle de donatılması kararlaştırıldı. Bu şekilde Sevr Anlaşması onaylanıncaya kadar Osmanlı mali sistemi üzerinde geçici bir denetim sağladılar. Bu kapsamda Düyun-ı Umumiye bünyesinde kurulan Geçici Komite ilk olarak savaş öncesi gümrük sisteminin tekrar yürürlüğe girmesini sağlayacak bir tasarı hazırladı. Müttefik Yüksek Komiserleri de bu tasarıyı destekleyince I. Dünya Savaşı sırasında kaldırılan kapitülasyon düzeninin getirdiği gümrük sistemi tekrar yürürlüğe sokuldu.¹¹⁷

Düyun-ı Umumiye'nin İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinden oluşan Geçici Mali Komisyon Osmanlı Hükümetinin harcamalarını belli bir düzenlemeye tabi tutmak amacıyla birtakım önlemler aldı. Bu kapsamda öncelikle devletin bütün gelirlerini tek merkezde toplamak üzere aylık bütçe sistemine geçildi. Osmanlı Hükümeti belli bir miktarın üzerindeki ödemeleri Geçici Mali Komisyonun onayını almadan gerçekleştiremeyecekti. Ayrıca işlevi olmayan fazlalık personelin devlet kadrolarından uzaklaştırarak bütçe üzerindeki yükü hafifletmeye çalışacaktı.¹¹⁸

Geçici Komite kurulduktan kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin para politikaları üzerinde de etkili olmaya başladı. Osmanlı Hükümeti'nin bastırdığı paraların şekli ve tedavülde bulunan mevcut para ile değiştirilmesi işlemi Geçici Komite'nin görüşleri doğrultusunda gerçekleştirildi. Bu komite ayrıca daha önce Müttefiklerin el koyduğu Osmanlı Devleti'ne ait mal varlıklarına karşılık olarak Osmanlı Hükümeti'ne 800 bin lira tutarında avans verilmesini sağladı.¹¹⁹

¹¹⁷ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 749-761.

¹¹⁸ Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 28-29.

¹¹⁹ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 761.

Geçici Mali Komisyon'un kurulması ve faaliyetleri Adam Block'u memnun etmemişti. Ona göre Sevr Anlaşması'nda kurulması öngörülen Mali Komisyon derhal kurulmalıydı. Block bu yöndeki görüşlerini 10 Aralık 1920 tarihli Müttefik Yüksek Komiserleri toplantısında tekrar gündeme getirmişti.¹²⁰ Ancak Block'un bu yöndeki talepleri uygulamaya konmayacaktı.

Düyun-ı Umumiye Başkanı Adam Block Osmanlı maliyesini mevcut krizden çıkarmanın yollarını aramış ve bulduğu bir çözümü 23 Şubat 1921'de bir muhtıra ile İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a sundu. Muhtıraya göre savaş yıllarında Osmanlı Hükümetinin Almanya'da bastırdığı paralara karşılık olarak Alman bankalarına güvence olarak yatırdığı ve o günkü kur üzerinden 40 milyon liraya karşılık gelen 6 milyon altın Müttefikler tarafından Osmanlı hazinesine aktarılacaktı.¹²¹

1921 yılı içerisinde Müttefik Devletlerin Yüksek Komiserleri Osmanlı Hükümeti üzerindeki baskılarına iki noktada yoğunlaştırmıştı. Birincisi Osmanlı maliyesi üzerinde etkili bir kontrol kurmak, ikinci ise hazinenin öncelikle yapması gereken ödemeleri belirlemektir. Bu kapsamda Müttefik Yüksek Komiserleri ödemeler için önceliğin polis teşkilatına, gümrüklere, hapisanelere ve hastanelere verilmesini istemişlerdir.¹²² Düyun-ı Umumiye ve Geçici Mali Komisyon Başkanı Adam Block da Osmanlı devlet bütçesi çerçevesinde yapılacak ödemelerde önceliğin polis, jandarma ve hapisane gibi güvenlik kurumları ile dul ve yetimlere verilmesi gerektiği yönündeki görüşlerini bir öneri olarak 28 Eylül 1921 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserine sunmuştu. Ancak bu gibi öncelikli ödemeler için bile Osmanlı Devleti gelirleri yetersiz olduğu için borçlanma yapılması gerekecekti.¹²³

Osmanlı Hükümeti, maliyesi üzerindeki Müttefik kontrolünü kabul etmek istemiyordu. Ancak mali dar boğazın yarattığı koşullar nedeniyle Osmanlı Bankası ile Türk Milli Bankası kanalıyla sağlanan 800.000 bin lira tutarındaki borç ve Düyun-ı Umumiye'den alınacak 1.200.000 liralık avans karşılığında Osmanlı maliyesi üzerindeki İngiliz kontrolü kabul edildi.¹²⁴

¹²⁰ Jaeschke, *Kronolojisi*, s. 132.

¹²¹ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 766.

¹²² Satan, *a.g.e.*, s. 27-28.

¹²³ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 62-63.

¹²⁴ Satan, *a.g.e.*, s. 28.

2.1.3. Düyun-ı Umumiye'nin Osmanlı Maliyesini Kurtarma Uğraşları

Mondros Mütarekesi sonrası dönemde Osmanlı maliyesi ciddi açıklarla karşı karşıyaydı. 1919 yılının ilk yarısındaki bütçe açığı eski Maliye Nazırı Cavit Bey döneminde savaş sonrasında yedek akçe fonu olarak kullanılmak üzere gizlice oluşturulan birkaç milyon lira ile bir ölçüde kapatılmıştı. Ancak bu fon tükenince Osmanlı Hükümeti, Müttefik Yüksek Komiserlerine başvuruda bulunarak Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye'nin kendilerine ödemek zorunda olduğunu iddia ettiği paranın ödenmesini istediler. Bu iddianın kaynağı Balkan Savaşı'ndan sonra Paris Konferansı'nda ilkesel olarak kabul edilen bir esasa dayanıyordu. Buna göre Osmanlı Devleti'nden toprak alan her ülke Osmanlı Devleti'ne yıllık 1,5 milyon lira ödeyecekti. Osmanlı Hükümetinin iddiasına göre bu parayı Düyun-ı Umumiye'nin ödemesi gerekiyordu. Ancak Osmanlı Hükümeti bu iddiasını uzun süre sürdüremedi. Çünkü Müttefikler savaş döneminde Osmanlı Hükümetinin el koyduğu Düyun-ı Umumiye gelir ve varlıklarını gerekçe göstererek bu ödemeyi yaptırmadı.¹²⁵

22 Ağustos 1919 tarihinde Sadrazam Damat Ferit Paşa ile Maliye Nazırı Mehmet Tevfik Bey İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck ile bir görüşme gerçekleştirerek Osmanlı Hükümeti olarak gümrük ve temettü vergilerini artırmak ve Düyun-ı Umumiye ile Osmanlı Bankasından borç para almak istediklerini bildirdiler. Bu talep karşısında De Robeck Sadrazam'ı ve Maliye Nazırı'nı İngiliz Yüksek Komiserliği bünyesinde görev yapan mali danışmanlara yönlendirdi. Ancak mali danışmanlar da bu konuda karar vermeye yetkili olmadıklarını belirterek meseleyi İngiliz Hükümetine ileteceğini bildirdiler.¹²⁶ Sonuç olarak bu görüşmelerden Osmanlı Hükümeti istediği sonucu alamadı. Ancak Osmanlı maliyesinin hızla iflasa doğru sürüklendiğini gören İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazdığı telgrafta şu uyarıda bulundu:

“Eldeki bilgilere göre Türk yönetiminin tamamen çökmesini önlemek için önümüzdeki 6 ay için en az aylık 2 milyon sterlin gereklidir.”¹²⁷

¹²⁵ Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporları'nda Türkiye (1920)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010, s. 107-108.

¹²⁶ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 749-750.

¹²⁷ *Documents On British Foreign Policy 1919-1939 First Series Volume IV 1919*, ed: E.L. Woodward ve Rohan Butler, Her Majesty's Stationery Office, Londra 1952, s. 772.

De Robeck'in Curzon'a yazdığı 23 Eylül 1919 tarihli bir başka telgraf Osmanlı maliyesinin durumunun gözler önüne seriyordu. De Robeck Londra'ya şunları bildiriyordu:

“Mütarekenin uzaması Osmanlı Hükümetini hem işgal altındaki toprakların gelirlerinden hem de Anadolu vilayetleri vergilerinden mahrum bırakıyor. Sadrazam üç Müttefik Yüksek Komiserine yazdığı bir notta cari yıl için bütçe açığının 29 milyon lira olacağını beklediklerini bildirdi. Sadrazam, çözüm olarak Müttefikler tarafından kabul edilemez gibi görünen gümrük tarifelerindeki artıştan söz ediyor.

Şu an en acil ihtiyaçlar olan ordu maaşı, sivil maaşı, emekli maaşı gibi harcamalar için aylık 3 milyon Türk lirasına ihtiyaç duyuluyor. Sadrazam, Osmanlı Bankası veya Düyun-ı Umumiye ile atıl durumda olan yabancı tahvil sahiplerine tahsis edilen meblağlardan gerekli fonları almak için yetki talep ediyor. Osmanlı Hükümeti, bu operasyonun hiçbir şekilde bir borç olmayacağını düşünüyor. Çünkü Osmanlı Hükümeti, Rumeli'deki Türk topraklarını ilhak eden farklı devletler tarafından orantılı olarak yapılması gereken Balkan Savaşı'ndan bu yana Osmanlı tahvillerine ödeme yaptığı için yaklaşık 12 milyon sterlin kamu borcu alacaklısıdır.

Bu önerileri olumlu karşılamak güçtür. Biz Osmanlı Hükümetine mali yardım sağlanmasının acil ihtiyaç olduğunu düşünüyoruz. Mevcut durum uzarsa ciddi olaylar ortaya çıkabilir. Bu nedenle Müttefik Yüksek Komiserleri olarak üç hükümete aylık 3 milyon sterlin avans olarak Osmanlı Hükümetine vermelerini teklif etmeye karar verdik. Bu para Osmanlı Hükümetinin Müttefiklere olan borç hesabına yüklenecektir.¹²⁸

1920 yılının yaz aylarında Osmanlı Hükümeti açısından tablo her anlamda oldukça kötü bir hale gelmişti. Bu tarihte Osmanlı Hükümeti, Trakya ve Kuzeybatı Anadolu dışında otoritesini ve vergi toplama gücünü yitirmişti. Bu olumsuz tabloya rağmen devlet idaresini yürütmek, sayıları on binleri bulan subayın maaşını ödemek gibi ağır mali külfetler bulunuyordu. Bu gibi harcamaların yapılabilmesi için aylık 3,5 milyon lira gibi bir para gerekmesine rağmen hükümetin eline geçen para yalnızca 1,5 milyon lira civarındaydı.

¹²⁸ Woodeard ve Butler, *a.g.e.*, s. 779-780.

Üstelik Temmuz 1920’de Doğu Trakya’nın Yunan işgaline uğraması buradaki vergi kaynağının da kaybedilmesine yol açmıştı.¹²⁹

Osmanlı Sadrazamı’nın İstanbul’daki İngiliz makamları nezdinde yaptığı girişimler Amiral de Robeck’i harekete geçmeye zorluyordu. Osmanlı maliyesinin tam iflasının yaratacağı sıkıntıları bilen Müttefik Yüksek Komiserleri durumu dikkatle izliyorlardı. Bu durumu Amiral de Robeck 28 Ağustos 1920 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a şu şekilde haber veriyordu:

*“Sadrazam’ın fonların arttırılmasına yönelik ısrarlı talepleri sonrasında Fransız, İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserleri Türk Hükümetinin mali durumunu inceledi. Bu inceleme durumun vehametini ortaya koydu. Türkiye’nin birkaç ilden mahrum kalması, Anadolu’daki vergilerin Kemalistler tarafından toplanması, başlıca gelir kaynağı olan gümrük gelirlerinin önemli ölçüde azalması nedeniyle Osmanlı Hükümeti temel hizmetler, memur ve emekli maaşları için gerekli parayı sağlayacak durumda değildir. Bu durumu engellemek Müttefiklerin çıkarınadır. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti için vazgeçilmez olan kaynakların temini kolaylaştırılmalıdır.”*¹³⁰

Amiral de Robeck 10 Eylül 1920 tarihinde de Türk Hükümetinin ağustos ayı maaşlarını ödeyemediğini, aylık 1,3 milyon liralık ihtiyacına rağmen 31 Ağustos itibariyle elinde yalnızca 500 bin lira bulunduğunu Curzon’a bildirerek durumun vahametini bir kez daha ortaya koymuştu.¹³¹

Artan mali bunalım karşısında Osmanlı Hükümeti Eylül 1920’de yetim fonlarında bulunan 600 bin liraya el koymak zorunda kaldı. Müttefikler Osmanlı Hükümetinin bu fondan yararlanabilmesinin önce Düyun-ı Umumiye, Mali Komisyonun kurulmasından sonra ise bu komisyonun denetiminde gerçekleşebileceğini bildirmelerine rağmen Osmanlı Hükümeti bu uyarıyı dikkate almayarak bu fonu kullandı.¹³²

Müttefik Devletlerin alacaklı temsilcileri bu türden tedbirleri düşünürken Osmanlı Hükümeti I. Dünya Savaşı’nın yarattığı yıkım ve Mütareke koşullarının yarattığı mali

¹²⁹ Satan, 1920, s. 106-107.

¹³⁰ *Documents On British Foreign Policy 1919-1939 First Series Volume XIII*, ed: Ruhan Butler, Her Majesty’s Stationery Office, Londra 1963, s. 132-133.

¹³¹ *a.g.e.*, s. 138.

¹³² Bozkurt, *a.g.e.*, s. 755.

buhranlar nedeniyle Fransız Yüksek Komiserliğine başvurarak borç talebinde bulundu. Bu konuda Hükümet yetkilileri ile Fransızlar arasında görüşmeler gerçekleştirildi. Osmanlı Hükümetinin bu talebi 2 Ocak 1919 tarihli Müttefik Yüksek Komiserleri toplantısında görüşüldü. Bu görüşmede Osmanlı Hükümetinin bu türden taleplerine cevap verilmemesi kararı alındı. Müttefiklerden borç konusunda umduğunu bulamayan Osmanlı Hükümeti bu defa yerli ve yabancı şirketler nezdinde borç arayışına girdi. Osmanlı Hükümetinin bu amaçla başvurduğu yerler arasında Osmanlı Bankası ile Reji İdaresi de vardı. Osmanlı Devletine borç vermeye ilk etapta sıcak bakan Reji İdaresi Müttefiklerin baskısı nedeniyle bu işten vazgeçmek zorunda kaldı.¹³³

1920 yılının Eylül ayında kendisine yeni bir mali kaynak yaratmak isteyen Osmanlı Hükümeti özellikle Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin elinde kalan malzemenin satış izni için Müttefik Devletlere başvurdu. Ancak Müttefikler Osmanlı Hükümetinin bu talebini şartlı ve sınırlı bir ölçekte kabul ettiler. Çünkü onlar bu malzemeyi ileride muhtemel tazminat taleplerinin teminatı olarak görüyorlardı. Bu nedenle Müttefik devletlerin gözetiminde olması ve en fazla 2 milyon lira tutarındaki malzemenin satışa sunulması şartıyla Osmanlı Hükümetinin bu talebine onay verilmiştir. Müttefiklerin bu şartları da Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından kabul edildi. Bu satışın denetimini yapmak üzere de Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyinin İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri görevlendirildi.

Yönetim Konseyindeki Müttefik temsilcileri dışında Düyun-ı Umumiye personeli de satış işlemlerinde görev üstlenmek üzere Maliye Nezaretinde, Gümrük İdaresinde ve satılacak malların bulunduğu depolarda görevlendirildi. Söz konusu satış işlemleri uzadığı için eylül ayı maaşlarının ödenebilmesi için Osmanlı Bankası ve Türk Milli Bankası satışlar belli bir seviyeye ulaştığında geri ödenmesi şartıyla Osmanlı Hükümetine 800 bin lira tutarında ödeme yaptı. Bu para ile eylül ayı maaşlarının tamamı ve ekim ayı maaşlarının bir kısmı ödenebilmişti.¹³⁴

Osmanlı Hükümeti mali sorunlarını hafifletmek için gümrük ve istihlak vergilerinde ciddi bir oranda artışa gitmeyi istiyordu. Hatta Osmanlı Hükümeti 3 ve 22 Mayıs 1921 tarihlerinde Yüksek Komiserlere sunduğu notalarda I. Dünya Savaşı öncesi

¹³³ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 750-751.

¹³⁴ Satan, 1920, s. 110-111.

%11 oranını bile yetersiz gördüğünü ifade etmişti. Buna karşılık Müttefik Yüksek Komiserleri 3 Haziran 1921 tarihinde Osmanlı Hükümetine verdiği karşı nota ile %11'in üzerinde bir gümrük vergisinin söz konusu olamayacağını belirttiler. Normal koşullarda gümrüklerden alınan %11 oranındaki verginin %8'i Osmanlı hazinesine girerken, geri kalan %3'lük kısmı Osmanlı dış borçlarının karşılığı olarak Düyun-ı Umumiye tarafından toplanıyordu.¹³⁵

Osmanlı Hükümeti gümrük vergilerinin yanında istihlak vergisini de arttırmak istiyordu. İstihlak vergisi Osmanlı Devleti'nin 16 Eylül 1919 tarihinde çıkardığı bir kanunla şeker, kahve ve petrolden almaya başladığı ek bir vergiydi. İstihlak vergisine konu olan ürünler büyük oranda Amerika'nın ticaretini yaptığı ürünler olduğundan Amerikan Yüksek Komiseri Bristol istihlak vergisinin alınmasını onaylamayacaklarını bildirmişti.

İstihlak vergisine ilk başta Müttefikler de karşıydı. Ancak bir süre sonra bu tutumlarını değiştirmeye başladılar. Amiral Bristol'un uzlaşmaz tutumuna karşın Osmanlı maliyesinin yaşadığı ağır buhranı gerekçe göstererek bu verginin alınmaya devam etmesi gerektiğini ifade ettiler. Ayrıca Yüksek Komiserler sanayide kullanılan alkolden de istihlak vergisi alınmasını onayladılar. Ancak bu onay esasta Osmanlı maliyesine değil, Düyun-ı Umumiye'ye katkı sunacaktı. Çünkü alkolden alınan vergi kurulduğu günden itibaren Düyun-ı Umumiye tarafından toplanıyordu.

Amerikalıların ısrarlı tepkileri sonucunda Müttefik Yüksek Komiserleri Ağustos 1921'de istihlak vergisinin iptalini onaylamak zorunda kaldılar. Amerikalı tüccarlar bu vergiyi Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un direktifleri doğrultusunda hiç ödemediklerinden adaletsiz bir durumun ortaya çıkmaması için 5 Şubat 1921 sonrası bu vergiyi ödeyenlere ödedikleri vergilerin Düyun-ı Umumiye tarafından ödenmesi kararlaştırıldı. Ancak Düyun-ı Umumiye İdaresi bu vergilerin iadesi fikrine sıcak bakmıyordu. Ancak Müttefik Yüksek Komiserlerinin protestosu karşısında Düyun-ı Umumiye de geri adım atmak zorunda kaldı ve vergi iadelerini gerçekleştirmeye başladı.¹³⁶

Osmanlı Hükümetinin çabalarına rağmen devletin mali durumu her geçen gün daha da kötüye gidiyordu. Aralık 1920'de 3.892.000 lira olan ödenmesi gereken borç 1921 yılı

¹³⁵ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 771-772.

¹³⁶ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 827-831.

Aralık ayında 5.324.000 liraya yükselmişti. Geçici Mali Komisyon ve Düyun-ı Umumiye aracılığıyla sağlanan avanslar ve hesap dışı gelirler bu borç yükünün daha fazla artmasını engellemiştir. Ayrıca bütçe açığının azaltılması ve maaş ödemelerinin bir ölçüde de olsa ödenebilmesi de bu avanslar ve hesap dışı gelirler sayesinde sağlanmıştı.¹³⁷

1922 yılına gelindiğinde Osmanlı Hükümeti tıpkı diğer egemenlik hakları gibi vergilendirme yetkilerini de büyük ölçüde kaybetmişti. Artık Osmanlı Hükümeti düşündüğü vergileri doğrudan yürürlüğe sokma şansına sahip değildi. Osmanlı Devleti'nin yeni bir vergi koyabilmek için Müttefiklerin onayını almak durumundaydı.¹³⁸ 1922 yılının Nisan ayında Hariciye Nazırlığı Müsteşarı başkanlığında toplanan Müttefik Yüksek Komiserleri ve Düyun-ı Umumiye temsilcileri Osmanlı'nın mali çöküşünü önlemek üzere yeni vergilerin konulması kararını verdiler. Yeni konulan bu vergiler şunlardı:

- 1 – Çay ocaklarının, kahvehanelerin, barların, lokantaların ve pastanelerin ödediği kira bedeli üzerinden alınan %15 vergi,
- 2 – Yukarıda adları sayılan işletmelerden orkestrası olanlar ile müzikhal ve dans salonlarının ödediği kira bedeli üzerinden alınan %30 vergi,
- 3 – Randevuevlerinin ödediği kira bedeli üzerinden %100 vergi,
- 4 – Tiyatro, sirk ve hipodrom gibi eğlence mekanlarının bilet ücretleri üzerinden alınan %10 vergi .

Ayrıca geliri Düyun-ı Umumiye'ye bırakılan vergilerde de artışa gidildi. Bu artışlar ise şu şekildeydi:

- 1 – İstanbul ve çevresinde balık avlama ruhsat bedelinin 10 katına çıkarılması,
- 2 – İstanbul ve çevresi dışında kalan balık avlama ruhsat bedelinin 5 katına çıkarılması,
- 3 – Süngercilik ve mercan balıkçılığı ruhsat bedelinin 5 katına çıkarılması,
- 4 – Tütün ve tombak satış ruhsatı bedelinin 5 katına çıkarılması,
- 5 – Hayvan derisinden %10 basit damga vergisinin alınması,
- 6 – Resmi işlemler için alınan damga vergisinin 5 kat arttırılması.¹³⁹

¹³⁷ Satan, 1921, s. 19-20.

¹³⁸ Bozkurt, a.g.e., s. 842.

¹³⁹ Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporları'nda Türkiye (1922)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 140-145.

Mudanya Ateşkes Anlaşması'ndan sonra 19 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a giren Refet Paşa Mütareke dönemi boyunca Müttefik kuvvetlerin uygulattığı savaş öncesi gümrük vergilerini kaldırarak TBMM Hükümetinin Anadolu'da uygulattığı gümrük tarifelerini yürürlüğe koydu. İşgalden Sevr Anlaşması'na kadar olan süreçte Düyun-ı Umumiye'ye, Sevr Anlaşması sonrasında ise Geçici Mali Komisyon'a bırakılan %3'lük pay da artık TBMM Hükümetinin emrine verildi.¹⁴⁰

2.1.4. Düyun-ı Umumiye'nin Maliye Dışı Faaliyetleri

İstanbul'un işgalinin ardından Müttefikler şehirde işgal yönetimini kurdular. Bu işgal yönetimi Müttefiklerin kurmuş olduğu çok sayıda komisyon aracılığıyla yürütülecekti. Geçici Mali Komisyon dışındaki komisyonların çalışmalarına da Düyun-ı Umumiye görevlilerinin zaman zaman katılmışlardı. Bu komisyonlardan bir tanesi de Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu idi. Bu komisyon uyuşturucu maddelerden üretilen bazı ilaçların satışı ile ilgili düzenleme yapılması gerektiğini düşünüyordu. Bu düşünce doğrultusunda hazırlanan bir taslak 4 Şubat 1921 tarihinde onaylanmak üzere Müttefik Yüksek Komiserlerine sunulmuştu. Hariciye Nazırı'nın başkanlığında toplanan ve içerisinde Müttefik Yüksek Komiserleri ile Düyun-ı Umumiye temsilcilerinin de bulunduğu bir kurul bu taslağı onayladı. Böylece bu ilaçlarının satışının Müttefiklerarası Sağlık Komisyonunun gözetiminde satılması sağlanmış oldu.¹⁴¹

Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyinin İngiliz üyesi Adam Block birtakım yardım faaliyetlerinde rol almıştı. Özellikle Müttefik Devletlerin yurttaşlarının kurmuş olduğu yardım kuruluşları Mütareke dönemi boyunca gayrimüslim mülteciler ile yardıma muhtaç kişilere yönelik yardım faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Ayrıca yine bu tarihlerde Türk sığınmacılara yapılan yardımlar da Müttefik Devletlerin imajına dönük propaganda aracı haline getirilmişti. Şubat 1922'de İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horald Rumbold, Adam Block'un söz konusu bu yardım faaliyetleri için önemli miktarda para topladığını belirtmişti.¹⁴²

Anadolu merkezli Milli Mücadele hareketinin İstanbul'daki önemli destekçileri İstanbul'daki faaliyetlerinde kimi zaman Düyun-ı Umumiye'de çalışan bazı insanları da

¹⁴⁰ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 951-952.

¹⁴¹ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 535.

¹⁴² Criss, *a.g.e.*, s. 62-63.

kullanıyorlardı. Örneğin İstanbul'da Milli Mücadele'yi destekleyen gizli örgütlerden birisi olan Felah grubu İstanbul'dan Anadolu'ya silah sevkiyatı görevi için o dönemde Türkiye ambarının sahibi ve Loyd Trieste İtalyan vapur kumpanyasının İstanbul temsilcisi olan Hüsni (Himmetoğlu) Bey'i görevlendirmişti. Bu grup İstanbul'da silah ve teçhizat elde etmek için Osmanlı İmparatorluğu Tasfiye Komisyonunun açık arttırmalarına yabancı kişileri sokarak onlar aracılığıyla İstanbul'daki depolarda bulunan silah ve teçhizatı alma yoluna başvuruyorlardı. Bu malzemeyi satışa çıkaran komisyonun içerisinde Müttefik temsilcileri ile birlikte bir Osmanlı ve bir Düyun-ı Umumiye temsilcisi bulunuyordu.¹⁴³

Düyun-ı Umumiye hukuki açıdan Türk Maliye Nezaretine bağlı bir kurum olsa da Müttefik temsilcilerinin güdümünde bir kurumdur. Dolayısıyla Milli Mücadele aleyhine olan faaliyetlerinin izlenmesi Ankara Hükümeti açısından önemlidir. Bu nedenle tıpkı Felah grubu gibi İstanbul'da Milli Mücadele lehine çalışan gizli gruplardan biri M.M. Grubu birçok kişi ve kurum yanında Düyun-ı Umumiye'nin de faaliyetlerini izlemeye almak için bir kişi görevlendirmişti. Öyle ki Düyun-ı Umumiye'nin İstanbul'daki merkezinin Milli Mücadele aleyhine bazı girişimleri de biliniyordu. Örneğin Düyun-ı Umumiye İdaresi Meclisi, Reji İdaresine ve Anadolu'daki bazı Osmanlı bankaları şubelerine bir talimat göndererek ellerinde bulunan altını ve parayı İstanbul'a ulaştırmalarını istemişti. Ancak olaydan haberdar olan Ankara Hükümeti harekete geçerek bu girişime engel olmuştu.¹⁴⁴

2.2. Anadolu'da Genel Mali Durum ve Düyun-ı Umumiye

I. Dünya Savaşı'nın sonlandığı dönemde tedavülde bulunan toplam para miktarı 161 milyon lira tutarındaydı. Mondros Mütarekesi'nin ardından Milli Mücadele sonuna kadar yeni para basılmayacaktı. Ayrıca Mütareke döneminde Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan vergi kanunları Milli Mücadele dönemi boyunca yürürlükte kalmaya devam edecekti. Milli Mücadele'ye finansman sağlayabilmek için bu vergilerin sadece oran ve miktarlarında artışlar yapılacaktı.¹⁴⁵

¹⁴³ Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşı'nda Haber Alma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ardıç Yayınları, Ankara 1994, s. 44.

¹⁴⁴ Çukurova, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁴⁵ Necmettin Şahin ve Akif Yılmaz, *Milli Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri*, Vergi Müfettişleri Derneği, İzmir 2015, s. 43.

1919 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin başlıca devlet gelirleri aşar, arazi, bina, özel ormanlar, ağnam, gelir, maden, gümrük, su ve kara avı, damga, oyun kağıdı, posta, alkollü içkiler vergileri; gemi, tapu, yargı, pasaport ve konsolosluk harçları ile barut ve patlayıcı maddeler, tuz ve tütün tekeli gelirlerinden oluşuyordu. Bu vergi, harç ve tekel gelirlerine dair bütün kanunlar Milli Mücadele'nin resmen başladığı 19 Mayıs 1919'da aynen yürürlükteydi. İlerleyen dönemde TBMM Hükümeti kurulduktan sonra para sıkıntısının arttığı zamanlarda yeni gelir kanunları çıkarılmış olmakla birlikte genel itibariyle mevcut gelir kanunlarının temel özellikleri korunacak ve yalnız vergilerin oran ve miktarlarında artış yapma yoluna gidilecekti.¹⁴⁶ Ancak sözü geçen dönem içerisinde yürürlükte olan gelir kanunları ile toplanan gelirin tamamı devlet hazinesine girmiyor, önemli bir kısmı Düyun-u Umumiye tarafından idare ediliyordu.

19 Mayıs 1919 tarihi itibariyle Düyun-u Umumiye birçok vergi geliri ile vergi dışı kaynakları tahsil ediyordu. İdarenin bu dönemde topladığı vergiler şunlardı: Gelir (temettü) vergisi, damga vergisi, tuz tekeli geliri, alkollü içkiler vergisi, bazı vilayetlerin gümrük vergileri geliri, deniz avı vergisi geliri, deniz ve kara avı ruhsat vergileri; Bursa, Aydın, Karahisar, Saruhan, Menteşe ve Denizli zeytinyağı aşarı; İzmir, Bursa, Karahisar, Saruhan, Denizli ve Menteşe palamut ve afyon aşarı; Karahisar, Kırşehir, Kayseri ve Yozgat hububat aşarı ve Anadolu ağnam vergileri.

Bu dönemde Düyun-u Umumiye'nin vergi dışı gelirleri de mevcuttu. Bu gelirler ise şu kalemlerden oluşuyordu: Ergani bakır madeni gelirleri, Berlin Anlaşması hükümlerine göre Bulgaristan'ın ödemesi gerektiği halde miktarı konusunda anlaşma sağlanamadığı için Bulgaristan'ın ödemediği ve bu yüzden Osmanlı Hükümeti'nin ödemek zorunda kaldığı yıllık 100 bin lira ve bataklıkların satışından elde edilen gelirler. 1919 yılı içerisinde Düyun-u Umumiye Anadolu'nun dört bir tarafına yayılmış örgütü ile kendisine tahsis edilen bu kaynakları topluyor; fakat Avrupalı alacaklılara herhangi bir ödeme yapamıyordu. Çünkü I. Dünya Savaşı'na girerken durdurulan borç ödemeleri ile ilgili problemler henüz çözümlenememişti.

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin toplam dış borç tutarı 303 milyon lira idi. Bu borçların alacaklıları Avrupalı özel kişiler olduğundan bu kişilerin yurttaşı olduğu devletlerle anlaşma durumu yoktu. Ayrıca söz konusu alacaklıların %57'si yurdun

¹⁴⁶ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 87.

değişik bölgelerini işgalleri altında tutan İngiltere, Fransa ve İtalya yurttaşlarıydı.¹⁴⁷ Milli Mücadele bu mali şartlar altında filizlenmeye başlamıştı.

2.2.1. Kongreler Dönemi

I. Dünya Savaşı'nın ardından yurdun değişik yörelerinin işgale uğraması bu yörelerde bölgesel kurtuluş çarelerini arayan çok sayıda milli cemiyetin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu milli cemiyetler işgallere karşı milli direnişi örgütlerken bu direnişi finanse edecek yöntem arayışlarına da girişmişlerdi. Bu milli cemiyetler, Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla birleştirilinceye kadar olan süreçte yurdun değişik yörelerinde birçok kongre düzenlediler. Özellikle Batı Anadolu'da kurulan milliye cemiyetlerin organize ettiği kongrelerde ele alınan konuların başında Türk direnişinin finansmanı geliyordu.

Yunan işgal kuvvetlerinin 27 Mayıs 1919 tarihinde Aydın'ı işgal etmesinin ardından Ödemiş Kuvay-i Milliyesi kurulmuştu. Yunan işgaline karşı ilk direniş örgütü olan bu yapı finansmanını yöre halkından karşılamak zorundaydı. Bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti, Düyun-ı Umumiye ve Reji İdarelerine hali hazırda ayrı ayrı vergi ödeyen yöre halkına yeni bir mali külfet yüklenmiş oluyordu. Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin halktan ayni ve nakdi teberru adıyla topladığı bu bağışlar ilk etapta keyfi usullerle toplanıyordu. Batı Anadolu halkını rahatsız eden bu durum daha sonra toplanacak olan Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir Kongrelerinde ele alınacaktı.¹⁴⁸

Bu kongrelerden Balıkesir Kongresi, Kuvay-i Milliye hareketinin belirli bir düzen ve disipline sokulması ile finansmanının belli ölçülere bağlanması amacıyla 26-30 Temmuz 1919 tarihleri arasında Hacim Muhittin Çarıklı başkanlığında toplanmıştı. Kongrede alınan en önemli mali karar genel giderlerin her yerin büyüklük ve zenginliği oranında toplanacak para ile sağlanması yönündeki karardır. Buna göre genel giderlerin %21'inin Balıkesir'den, %17'sinin Edremit'ten, %7'sinin Burhaniye'den, %4'ünün Balya'dan, %10'unun Bandırma'dan, %6'sının Gönen'den, %4'ünün Sındırgı'dan, %4'ünün Gördes'ten, %5'inin Soma'dan, %2'sinin Bergama'dan toplanması

¹⁴⁷ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 111-118.

¹⁴⁸ Cihan Duru, Kemal Turan ve Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası 1. Kitap Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*, TİSA Matbaacılık, Ankara 1982, s. 168.

kararlaştırıldı. Bu paranın toplanması görevi ise kaza merkezlerinde oluşturulan kurullara verişmişti.

Batı Anadolu'daki ulusal direnişin finansmanına ilişkin kararların alındığı diğer bir kongre 6 Ağustos 1919 tarihinde toplanan Nazilli Kongresi oldu. Kongre sonrası Nazilli merkezli Heyet-i Milliye örgütü ile kaza ve nahiyelerde Heyet-i Milliye şubeleri açıldı. Bu Heyet-i Milliyelerin ihtiyar heyetleri ve bilirkişilerin görüşleri doğrultusunda miktarı belirlenen bağışları bulundukları bölgelerde ayni ve nakdi teberra adıyla toplamaları kararı alındı. Ayrıca Düyun-ı Umumiye'nin aşar ambarlarında saklanan buğdayın Heyet-i Milliye'nin kullanımına sunulması için İstanbul Hükümetine başvuruda bulunulması fikri kabul edildi.

Daha önce Balıkesir Kongresi'nde alınan kararlar ilkesel olarak Alaşehir Kongresi'nde aynen onaylandı. Bu kongrenin farkı aldığı ilkesel kararların daha geniş alanlarda uygulanacak olmasıydı. Kongre kararlarının geçerli olduğu kazalarda (merkez Alaşehir olmak üzere Salihli, Kula, Eşme, Denizli, Uşak ve Ödemiş kazaları) oluşturulacak maliye kurulları ilçelerin payına düşen bağışların toplanmasından sorumlu tutuldu.¹⁴⁹

Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir Kongreleri ile Batı Anadolu'dan toplanacak olan nakdi ve ayni bağışların miktarı ve şekli belirlenmiş olsa da mali yetersizliklerin önüne tam olarak geçilememiştir. Çünkü bu dönemde halk hem İstanbul Hükümetine hem de Düyun-ı Umumiye ile Reji İdarelerine vergi ödüyordu. Adı her ne kadar bağış da olsa halk ayrıca Kuvay-i Milliye için kendisinden istenmekte olan vergiyi ödemek zorundaydı.¹⁵⁰ Bu durum bir kısım halkta hoşnutsuzluk yaratıyordu.

Batı Anadolu'da toplanan bu kongreler ile Kuvay-i Milliye hareketinin mali boyutu önemli ölçüde bir düzene sokuldu. Çıkarılan Hasılat-ı Milliye Talimatnamesi ile vergilendirme işlemleri ilk dönemlerdeki keyfi uygulamalardan arındırılmaya çalışıldı. Bu kongrelerde ön plana çıkan mali konular söz konusu kongreleri Erzurum ve Sivas Kongreleri'nden ayıran temel farklardan biri olmuştur. Çünkü ülkenin batısındaki direnişin

¹⁴⁹ Duru, *a.g.e.*, s. 169-175.

¹⁵⁰ Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yi Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 242-243.

finansmanı ilk andan itibaren önemli bir sorun olmuştu. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde mali konulardan ziyade siyasi konular ön plana çıkmıştı.¹⁵¹

2.2.2. Heyet-i Temsiliye Dönemi

Milli Mücadele hareketinin en önemli safhalarından olan Erzurum Kongresi'nde kurulan Heyet-i Temsiliye için filizlenmekte olan Milli Mücadele'nin finansmanı önemli bir problem olarak ortadaydı. Mali imkan yaratmak için her olanağı değerlendirmek durumunda olan Heyet-i Temsiliye'nin ulusun kaderinin çizildiği böyle kritik bir dönemde kendisine daha önceden devredilen gelirleri Avrupalı alacaklılar adına toplayan Düyun-ı Umumiye'ye göz yumması düşünülemezdi. Bu kapsamda 26 Kasım 1919 tarihli Heyet-i Temsiliye toplantısında yaşanmakta olan mali buhranı aşmayı sağlayacak tedbirler görüşülürken Düyun-ı Umumiye gelirlerinden yararlanma konusu ortaya atıldı. Bu toplantı sırasında 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey kolordusunun yaşadığı sorunları anlattıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın "*Ne yapacaksınız?*" sorusuna muhatap olunca Selahattin Bey ultimatoom tarzıyla Düyun-ı Umumiye'nin parasını alacağını söyledi.¹⁵² Böylece ilk defa Milli Mücadele'nin finansmanı için Heyet-i Temsiliye kontrolünde olan bölgelerde Düyun-ı Umumiye'nin gelirlerine el konulması düşüncesi ortaya atılmış oldu.

Henüz Heyet-i Milliye kurulmadan önce Osmanlı Devleti'ne dayatılacak olan Sevr Anlaşması'nın hazırlık süreci Paris Barış Konferansı ile başlatılmıştı. Bu konferansın 24 Ocak 1919 tarihli oturumunda İngiliz temsilci heyeti tarafından bir memorandum sunuldu. Bu memorandumda Türkiye ile yapılacak olan barış anlaşması ile mali anlamdaki hedefler belirtiliyordu. Buna göre Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının ödemesi güvence altına alınacak ve bunu temin edebilmek için Osmanlı mali iflasının önüne geçilecekti. Bu hedeflere varabilmek için Türk maliyesinin üzerinde tam bir kontrol sağlanmalıydı. Bu denetimde yeniden organize edilecek olan Düyun-ı Umumiye'nin de önemli bir rolü olacaktı.¹⁵³

Paris Barış Konferansı süresince İstanbul'da görev yapan İngiliz Yüksek Komiserlerinden biri olan Amiral Richard Webb, 6 Ocak 1920 tarihli yazısıyla İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a Türk basınında çıkan ve İngiliz çıkarlarına da uygun

¹⁵¹ Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa Yayınları, İstanbul 1992, s. 87.

¹⁵² Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975, s. 113-118.

¹⁵³ Öztürk, *a.g.m.*, s. 2857-2858.

görülen bir öneriyi iletmişti. Bu öneriye göre Osmanlı ülkesinin kaynaklarının geliştirilmesiyle ilgilenecek bir Milli Ekonomi Bakanlığı kurulacaktı. Bu bakanlık Fransızların kontrolünde olacak Maliye Bakanlığına karşı bir denge unsuru olacaktı. Fransa kontrolündeki Maliye Bakanlığı Düyun-ı Umumiye aracılığıyla gelirlerin toplanması ve bütçenin hazırlanması ile ilgilenecek, buna karşılık İngiliz denetimindeki Milli Ekonomi Bakanlığı tarım, sanayi, ticaret, ikmal, iletişim ve ulaşım gibi ulusal kaynakların geliştirilmesinden sorumlu olacaktı.¹⁵⁴

Paris Barış Konferansı'nın son dönemlerinde Fransa Dışişleri Bakanlığı Sekreteri Berthelot'un hazırladığı ve 11 Ocak 1920'de İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a ilettiği bir not Fransızların Osmanlı borçları ve maliyesi üzerine düşüncelerini özetler nitelikteydi:

“Sultan'ın İstanbul'da muhafaza edilmesi doktrininin, özellikle Fransa'da çok sayıda destekçisi vardır. Çünkü Fransa'nın Türkiye'deki maddi ve manevi çıkarları diğerlerinden fazladır. Fransa, Türkiye'de 1914'ten önce 3 milyardan fazla yatırım yapmıştır. Özel ve kamu çıkarına yönelik teşebbüslerin ve demiryolu sermayesinin büyük bir kısmına sahiptir. Osmanlı kamu borcunun büyük bir kısmına sahiptir ve Düyun-ı Umumiye İdaresinde ve Tütün Rejisinin yönetiminde baskın bir etkisi vardır.

...

Mali Reformlar: Türkiye'nin Müttefiklere karşı yükümlülüklerini mali kontrol olmaksızın yerine getirmesi, hatta var olması imkansız olacaktır. Tüm gelir kaynaklarının denetimi ve gelir dağılımı eşit derecede gereklidir. Müttefiklerarası Komisyon bu reformları hazırlamak ve aşağıdaki temeller üzerinde denetim düzenlemekle görevlendirilecektir.

Müttefiklerarası Kontrol Komisyonu hem finans hem de para birimi ile ilgili meselelerle ilgilenecektir. Osmanlı bütçesi ve tüm mali kanunlar Osmanlı meclisine sunulmadan önce onaya sunulur. Komisyon tüm para birimlerinden tahsil edilecek ve tüm devlet ödemelerini denetleyecektir.

¹⁵⁴ Documents on British Foreign Policy 1919-1939 Volume IV, S. 1011-1012.

*Düyun-ı Umumiye'nin eski idaresini yetkilerini genişletecek ve vergi tahsilatı ile görevlendirilecektir. Bu amaçla Türk Maliye Bakanlığına bağlanır ve Müttefiklerarası Kontrol Komisyonu tarafından talimat verilir.*¹⁵⁵

Heyet-i Temsiliye döneminde bir taraftan Milli Mücadele hareketi güçlendirilmeye çalışılırken öte yandan Müttefik Devletler tarafından Sevr Barış Anlaşması'nın hazırlık süreci başlatıldı. Osmanlı Devleti ile yapılacak barış anlaşmasının hazırlık görüşmeleri için İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetleri 12 Şubat 1920'de Londra'da bir araya geldiler. Burada yapılan konferansta Osmanlı Devleti ve Türkler ile ilgili ilk esaslı görüşme 14 Şubat 1920 günü başladı. 10 Mart'a kadar devam eden bu konferansta İngiltere'yi Başbakan Lloyd George, Fransa'yı Başbakan Millerand ve İtalya'yı Başbakan Nitti temsil ediyordu. Konferansta savaş öncesi borçlar, Düyun-ı Umumiye ve imparatorluğun mali kontrolü gibi konuların çözümü de gündeme geldi. Müttefik temsilcileri ayrıntılarda farklı düşüncelere sahip olmalarına rağmen Osmanlı ekonomisinin tam kontrolünü sağlayacak olan Mali Komisyon kurulması noktasında hem fikirdiler.¹⁵⁶

1. Londra Konferansı devam ederken 16 Şubat 1920 tarihinde Berthelot tarafından Başbakan Cambon'a aşağıdaki not iletildi:

“Aşağıdaki iki ilke mümkün olduğunca uzlaştırılmalıdır:

1 – Türkiye’de kesinlikle gerekli olmadıkça yeni bir sorumluluk üstlenilmez. Türkiye kendisine ait olmaya devam edecek topraklarda bırakılır ve müdahale ancak kesinlikle zorunlu olduğunda gerçekleşir.

2 – Bununla birlikte aşağıdaki amaçlara ulaşabilmek için asgari sayıda mali teminat alınmalıdır.

a) Savaş sırasında haklarından mahrum bırakılan yabancıların eski haklarına tekrar kavuşturulması

b) Barış anlaşmasından doğan tazminat, onarım vs gibi mali yükümlülükleri karşılamaya yetecek miktarda makbuz temin edecek şekilde Türk kaynaklarının mümkün olduğunca geliştirilmesi

¹⁵⁵ Volume IV 1919, s. 1017-1022.

¹⁵⁶ Osman Olcay, *Sevres Anlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 3-8.

Bunların sağlanabilmesi için;

1 – Düyun-ı Umumiye'nin mevcut yönetim sisteminin genel hatları sürdürülecektir. Zaten Osmanlı Hükümeti de tıpkı savaş öncesi dönemde olduğu gibi Düyun-ı Umumiye'nin tahsilat hakkının uzatılmasına itiraz etmeyecektir. Hatta yeni vergi ve tekel gelirlerinin Düyun-ı Umumiye'ye devredilmesi de itiraz görmeyecektir.

Düyun-ı Umumiye, Türk iç mevzuatının bir sonucudur ve öyle kalmalıdır. Çünkü Düyun-ı Umumiye'nin bu niteliği yerli halkın alışık olduğu bir durumdur.

2 – Müttefiklerarası bir komisyon Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan bütçeyi denetlemeli, belirlenecek bazı durumlarda danışılmalı ve Düyun-ı Umumiye ile yakın ilişki içinde kalmalıdır.¹⁵⁷

Konferans sonunda belirlenen mali kontrol hükümlerine göre Türk mali sisteminin işleyişini ve personelini bir Türk denetçiler ağı aracılığıyla denetleyecek 3 kişilik bir mali komisyon kurulacaktı. Mali Komisyon parlamentoya sunulmadan önce hükümet bütçesini onaylayacak ve komisyonun onayına uymayan hiçbir değişikliğe izin verilmeyecekti. Ayrıca Osmanlı borçlarına karşı teminat olarak gösterilen gelirler hariç Türk hükümetinin bütün gelirleri Mali Komisyon'un emrine verilecekti.¹⁵⁸

Fransızların Düyun-ı Umumiye'ye bırakılan gelirlerin borçların ödenmesi için yeterli olmayacağı düşüncesi İngiliz ve Fransız temsilciler arasında tartışmalara neden oldu. Fransızlar, Mali Komisyonun kontrol edeceği gelirden öncelikli olarak borçların ödenmesinde yaşanabilecek eksikliklerin giderilmesini talep ettiler. İngilizler borç konusunda daha az endişe duyuyorlardı; çünkü tahvillerin sadece %11'i İngiliz alacaklılara aitti. Alacaklıların %60'ı ise Fransız'dı. Bu rahatlıktan ötürü İngilizler Mali Komisyonun önceliğinin işgal kuvvetlerinin masrafları olması gerektiği konusunda ısrar ediyorlardı. Mali Komisyonun önceliği konusunda bir anlaşmaya varılamayınca Mali Komisyonun borç ödemesi noktasında ortaya çıkabilecek eksikliği karşılaması yönünde bir karara varılarak bu konu atlandı.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Documents On British Foreign Policy 1919-1939 First Series Volume VII 1920), ed: Rohan Butler ve J.P.T. Bur, Her Majesty's Stationery Office, Londra 1958, s. 69-71.

¹⁵⁸ Paul C. Helmreich, *From Paris To Sevres The Partition of The Ottoman Empire at The Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Press, Columbus 1974, s. 246-247.

¹⁵⁹ Helmreich, a.g.e., s. 247.

Aslında İngilizler, Düyun-ı Umumiye'nin kaldırılarak işlevlerinin Mali Komisyona devredilmesini istiyordu. Ancak Fransızlar böyle bir duruma şiddetle karşıydılar. Fransa'daki Osmanlı tahvilleri sahipleri, Fransız Hükümetinin onları rahatsız edebilecek herhangi bir şeyi kabul etmeyeceği kadar güçlü bir lobiye sahiptiler. İngilizler, Fransızların kesin karşı duruşu nedeniyle Düyun-ı Umumiye'nin kaldırılması fikrinden vazgeçerek bu defa Düyun-ı Umumiye ile Mali Komisyonun birleştirilmesini önerdi. Fakat Fransızlar bu teklifi de kesin olarak reddetti.

I. Londra Konferansı'nda ayrıca Osmanlı dış borçlarının eski imparatorluk topraklarına nasıl paylaştırılacağına ilişkin bir formül geliştirildi. Buna göre 1909-10, 1910-11, 1911-12 mali yılları boyunca devredilen bölgenin ortalama gelirinin tüm imparatorluğun ortalama gelirine karşı sahip olduğu oran, borcun ödenmesi için gereken toplamla aynı oranı taşıyacaktı.¹⁶⁰

İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde resmen işgalinden iki gün sonra Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele için olmazsa olmaz mali kaynakların kaybını önlemek için kolordu komutanlarına, vilayetlere, müstakil mutasarrıflıklara ve Şile, Gebze, Kartal Kaymakamlıklarına bir telgraf çekmişti.¹⁶¹ Mustafa Kemal Paşa söz konusu telgrafta şu direktifleri verdi:

“1- Osmanlı memleketi dahilindeki Osmanlı Bankalarıyla, Düyun-u Umumiye ve Reji idareleri mevcudundan mahallerin en büyük mülkiye ve maliye memurlarını haberdar edecek ve herhangi bir tarafa yapacakları irsalat bu iki memur tarafından denetlenerek üst makamlara bilgi vereceklerdir. Ziraat Bankaları dahi aynı suretle mevcudunu bildirmekle beraber İstanbul merkezinden başka merkezler ile olan işlemlere devam edeceklerdir.

2- Bu kurumların İstanbul'a irsalat yapması yasaklanacaktır.

3- Yukarıda adı geçen maliye kurumları ile mal sandıklarında ve evkaf sandıklarında mevcut mebaliğin (paralar, akçalar) cinsleri ve merhunatın (ipoteklerin)

¹⁶⁰ Helmreich, a.g.e., s. 246-248.

¹⁶¹ Telgrafın orijinali için bkz: EK-1 ve EK-2.

toplam kıymetleri gösterilmek üzere 18 Mart 1920 itibariyle toplam miktar derhal bildirilecektir.”¹⁶²

Mustafa Kemal Paşa'nın bu talimatına rağmen Bursa Düyun-ı Umumiye müdürünün İstanbul'a para gönderdiği duyumu Heyet-i Temsiliye tarafından alınmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da bulunan 14. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği talimatla durumun incelenmesini ve duyumun doğrulanması durumunda sözü geçen müdürün tutuklanarak yerine başkasının seçilmesini istemişti.¹⁶³

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Düyun-ı Umumiye ve Reji idarelerinin gelirlerine el koyma kararı almasıyla Düyun-ı Umumiye'nin Anadolu'daki varlığına son verilmemiş ancak topladığı gelirlere fiilen el konulmuştu. Tam da bugünlerde Sevr Anlaşması'nın hazırlık süreci devam ediyordu. İşte bu süreçte Londra'da toplanan konferanstan sonra bu defa Müttefikler 18 Nisan 1920 tarihinde San Remo Konferansı'nda bir araya geldiler. Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyinin İngiliz ve İtalyan temsilcileri olan Sir Adam Block ve Signor Nogara da bu konferansın çalışmalarına katıldı. I. Londra Konferansı'nda olduğu gibi burada da Düyun-ı Umumiye meselesi gündeme geldi. Öncelikli olarak Düyun-ı Umumiye ile kurulması planlanan Mali Komisyonun birleştirilmesi fikri İngiliz temsilci heyeti tarafından San Remo Konferansı'nda da gündeme getirildi. İngilizlere göre bu iki kuruluş 1923'ten sonra olmamak kaydıyla birleştirilmeliydi. Fransız heyeti ise I. Londra Konferansı'nda olduğu gibi bu fikre uzak duruyor ve bu iki kuruluşun birleştirilmesinin ancak Fransız alacaklıların kabul etmesi ile mümkün olabileceğini savunuyordu. Ayrıca Fransız heyeti Düyun-ı Umumiye'nin ortadan kaldırılmasının hem Türkiye hem de Müttefik Devletler için olumsuz sonuçlar doğuracağı kanısındaydı. Fransızlar Düyun-ı Umumiye'nin yerine geçirilecek kurumun ne ölçüde başarılı olacağı bilinmeden bu kuruluşun ortadan kaldırılmasının Müttefikler açısından risk oluşturacağını düşünüyorlardı. Bu durumda Fransız temsilciler Düyun-ı Umumiye'nin en azından kurulacak olan Mali Komisyonun başarılı sonuçlar almasının işaretleri görülünceye kadar varlığını sürdürmesini istemişler ve şu teklifte bulunmuşlardı:

“Borç Kurulu, tahvil sahipleri Maliye Komisyonu ile birleşilmesine izin verinceye değin görevinde bırakılacaktır.”

¹⁶² Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisliği, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 13, Ankara 1955, s. 20; Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisliği, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 22, Ankara 1957, s. 97.

¹⁶³ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: VII, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 163.

İngiliz Hükümeti, Türk maliyesinin kontrolünün tamamen Müttefiklerin oluşturacağı Mali Komisyonda olmasını istiyor, özel kişileri temsil eden Düyun-ı Umumiye'nin bu kontrolde pay sahibi olmasını istemiyordu. I. Londra Konferansı'nda başlayan bu tartışmalarda İngiltere ilk başta Düyun-ı Umumiye'nin derhal kaldırılmasını isterken San Remo'da taviz vererek bu kuruluşun 1923'e kadar varlığını sürdürmesini teklif etti. İtalyan Başbakanı Nitti de bu iki kuruluşun birleştirilmesinin ileride çıkması kesin olan anlaşmazlıkları önleyeceğini savunuyordu.¹⁶⁴

İngiliz ve İtalyan heyetlerinin birleştirme fikrine karşı duran Fransız delegeleri, Mali Komisyon çalışmalarının verimli olacağına dair kesin kanıtlar görülene kadar Düyun-ı Umumiye'nin varlığı sürdürmesinde ısrarcıydı. Buna karşın Fransız heyeti diğer ortaklarına karşı iyi niyetini göstermek için bazı tavizler de vermişti. Konferansın başlarında Fransızların taslak teklifine göre Düyun-ı Umumiye tahvil sahiplerinin Mali Komisyon ile birleşmesine rıza gösterdikleri ana kadar görevine devam edecekti. Fransızların küçük değişiklikler yaptıkları taslağa göre ise teklifinde küçük değişiklikler öngören şu taslağı önerdi:

“Üç Müttefik Hükümet, birleşme teklifini tahvil sahiplerine sunacağı tarihi ve bu birleşmenin usullerini mevcut Konsey'in görev süresi sona ermeden belirleyecektir.”

Bu konu daha önce Londra'daki konferansta da tartışılmıştı. İngiliz ve İtalyan delegasyonları orada anlaşmışlardı; ancak Fransız delegasyonu sorunu Paris'e havale etmek zorunda kalmıştı. Türkiye'nin mali durumunu düzeltmek için üç Müttefik Devleti temsil edecek olan Mali Komisyonun kurulması konusunda herkes hemfikirdi. Bu organ en yüksek otoriteye sahip olacaktı. Bununla birlikte bir de görevi 1923'te sona erecek olan Düyun-ı Umumiye vardı. Sorun bu tarihten sonra varlığının uzatılıp uzatılmayacağıydı. İngilizler ilkin Düyun-ı Umumiye'nin derhal ortadan kaldırılmasını talep etmişti; ancak daha sonra 1923'e kadar çalışmaya devam etmesi gerektiğine karar vermişlerdi. İngilizlerin daha fazla taviz vermesi pek olası görülüyordu. Fransızların olası baskı durumunda İngilizler bu tavizlerini de geri çekebilirdi.

İngiliz heyetinden Mr. Fass, İngiliz heyetinin her zaman Düyun-ı Umumiye'nin erkenden kaldırılması konusunda ısrar ettiğini, çünkü iki organın Türk maliyesinden

¹⁶⁴ Olcay, a.g.e., s. 461-462.

sorumlu olmasının pratik olmadığını söylüyordu. Sonuç olarak Fransız tahvil sahiplerine güvence vermek için Düyun-ı Umumiye'nin 1923'te doğal sona erme tarihine kadar devam etmesi kararlaştırıldı. Türkiye'nin genel kaynakları üzerinde kurulacak kontrol tahvil sahipleri için daha güçlü güvenceler oluştuyordu. İngiliz heyeti, bu nedenle tahvil sahiplerinin konumunun tehlikeye girmediğini söyleyerek Fransızların bakış açısını anlamakta zorlandı. Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyindeki İtalyan temsilci Nogara da tıpkı İngilizler gibi Düyun-ı Umumiye'nin sona ermesinin tahvil sahiplerine zarar vermeyeceğini söyledi.

Sir Adam Block, Fransız Hükümeti'nin esas olarak tahvil sahiplerinin kaderiyle ilgilendiğini iddia ediyordu. Ona göre İngiliz Hükümeti de bununla ilgileniyordu. Ancak İngiliz Hükümeti'ne Müttefiklerin himayesinde Türk maliyesinin etkin bir kontrolünün kurulması da gerekli görünüyordu. Bu iki amaç arasında bir karşıtlık yoktu. Çünkü tahvil sahiplerinin servetleri gerçekten Türkiye'nin etkin yönetimine bağlıydı. Bununla birlikte İtalyan Başbakanı Nitti'nin dediği gibi iki kontrol organı şüphesiz çatışmaya yol açacaktı. Tahvil sahipleri sahip oldukları konumu Türk Hükümeti ile sürekli mücadele ederek çok zahmetli bir şekilde kazanan bir konsey kurmuşlardı. Türk Hükümeti tahvil sahiplerinin konumunu hiçbir zaman tam olarak tanımamıştı. Yeni kurulacak olan Mali Komisyon ise Türk Maliye Bakanı'ndan üstün olacaktı ve eski yönetimin tüm avantajlarını da kullanabilecekti. Tahvil sahipleri bu nedenle şüpheli yetkilere sahip yarı tanınmış bir konsey yerine uluslararası kabul görmüş ve tartışmasız üstün bir yönetim organına sahip olacaktı. Adam Block bu yöndeki görüşleri ile konferans boyunca İngiliz Hükümeti'nin resmi görüşünü desteklemişti.¹⁶⁵

Tarafların yukarıda ifade edildiği gibi görüşlerini bildirmelerinin ardından Fransa, Düyun-ı Umumiye'nin en geç 1923 yılında Müttefik devletlerce oy çokluğu ile kaldırılabilmesi şartını kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu konudaki nihai karar şu olmuştu:

“Borç Kurulu, Maliye Komisyonu ile birleştirilmesi konusunda tahvil sahipleri ile danışılınca değin görevinde bırakılacaktır. Üç müttefik hükümet, tahvil sahiplerine danıştıktan sonra Borç Kurulu'nun yerinde kalması ya da ortadan kaldırılması konusunda

¹⁶⁵ Volume VIII, s. 38-41.

çoğunlukla karar vereceklerdir. Şu kadar ki bu kararın, kurulun bu dönem görev süresinin bitiminden önce alınması gereklidir.”¹⁶⁶

2.2.2.1. Batı Anadolu’da Yunan İşgali, Türk Direnişi ve Düyun-ı Umumiye

Mondros Mütarekesi sonrası Batı Anadolu’da başlayan işgaller kısa süre içerisinde Kuvay-i Milliye adı verilen düzensiz birliklerin etkin olduğu Türk direnişinin doğmasına neden oldu. İşgallerin genişlemesi ve daha ciddi bir hal alması karşısında Kuvay-i Milliye hareketi de genişliyordu. Ancak Kuvay-i Milliye birliklerinin sayısının artması bu birliklerin mali ihtiyaçlarının karşılanmasını güçleştiriyordu. Ayrıca Yunan işgal kuvvetlerinin her geçen gün ilerleyişi var olan sıkıntıları daha da arttırıyordu. Bu duruma bir çözüm olarak Kuvay-i Milliye birlikleri varlıklarını devam ettirebilmek için zaman zaman aşar ambarlarına, halkın elindeki tarım ürünlerine, Düyun-ı Umumiye’nin ve bankaların paralarına el koyuyordu.¹⁶⁷

Kuvay-i Milliye hareketinin Düyun-ı Umumiye’ye ait varlıklara el koyması ile ilgili çok sayıda olay kayıtlara geçmiştir. Örneğin Alaşehir-Uşak Heyet-i Merkeziye Reisi İbrahim (Tahtakılıç) Bey’in çevredeki Kuvay-i Milliye örgütlerine gönderdiği çok sayıda talimatta Türk direnişinin finansmanında Düyun-ı Umumiye’den varlıklarına yönelik el koymalar açıkça görülmektedir. Aşağıda bunu ilişkin bazı örnek olaylar verilecektir:

İbrahim Bey’in Alaşehir Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyet-i Riyasetine gönderdiği 26 Şubat 1919 tarihli talimatta şöyle söylüyordu:

“Eşme Düyun-ı Umumiye sandığından alındığı iddia edilen 350 lira hakikaten sandıktan alınmış ise iadesi icab edeceği der-kar olduğundan bit tahkik emir verileceği arz olunur.”¹⁶⁸

Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziye Riyaset-i Aliyyesine gönderilen 21 Nisan 1920 tarihli bir başka talimat:

“Gediz ve Simav aşar zahirelerinin vazi-ı yed edilmesi mecburiyeti mühremenin taht-ı tesirinde olduğunu evvelce telgrafla arz etmiştim. O mecburiyet zail olmamış ve ciddi bir surette devam ve tezauf etmektedir. Hatta Aydın vikayeti aşarını doğrudan

¹⁶⁶ Olcay, a.g.e., s. 464.

¹⁶⁷ Sofuoğlu, a.g.e., s. 243.

¹⁶⁸ Tekeli ve İlhan, a.g.e., s. 430.

doğruya Düyun-ı Umumiye idare ettiği halde oraların zahireleri dahi vaz-i yed edilmiştir. Bendeniz de bu meselenin ne kadar ağır olduğunu ve bunun artık ne derece mucib-i mesuliyet olduğunu tamamiyle takdir edenlerdenim, şuursuz değilim. Teessüs ve teşekkül eden cephenin muntazam bir şekilde idaemsi namus-u milli şekline girmiştir.”¹⁶⁹

Gediz Müdafaa-i Hukuk Riyasetine gönderilen 10 Haziran 1920 tarihli bir başka talimat:

“Ahali yedinde bulunan Düyun-ı Umumiye buğdaylarının tesri-i tahsiliyle bir an evvel sevkine son derece ihtimam ediniz. Şaphane ambarında buğday olduğu ihbar olunuyor. Mevcut ise derhal irsalata başlattırınız ve neticesini bildiriniz.

Bolvadin Müdafaa-i Hukuk Riyaseti Kaymakamlık Canib-i Aliyyesi makamından bilgi istenen yazı;

“Cephenin kuru sebze ihtiyacı gün be gün tezayüd etmekte olduğundan mahallet ve kuraya tevziat suretiyle külliyetli miktarda kuru fasülye ve nohut tedarik ve irsali ve derc edebileceğiniz miktarın Düyun-ı Umumiye ve iâşe ambarlarından bu kabil mevad mevcut olup olmadığının işarı”¹⁷⁰

1 Ağustos 1336’da ise Kula Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyasetine gönderilen talep yazısı:

“İâşe zahirelerinin evvelden beri hükümetçe ordu ve fırka iâşesine hasredilmiş olduğu ve bunların ekser mahallerde bulunması Düyun-ı Umumiye’ye muhavvel iâşe zahirelerine dahi hükümetçe vaziyet edilememesinden naşi heyetimizce mülhakat aşar ambarlarına vaziyet etmek mecburiyeti hasıl olmuş idi. Mademki oradan iâşeden zahire mevcuttur. Bu hususun fırka kumandanlığınca bilmuhabere halledileceğinden neticesinin işarına kadar müdahale edilmemesi ve aynı zamanda ihalesinin tacil edilmemesi hususunun hükümet-i mahalliye nezdinde teşebbüsatta bulunması tavsiye olunur.”¹⁷¹

Ali Rıza Paşa’nın sadrazamlığı döneminde İstanbul Hükümeti ile Kuvay-i Milliye önderleri arasında iyi ilişkiler gelişmeye başlamıştı. Ancak bazı Kuvay-i Milliyecilerin kanunsuz tavırları gelişme aşamasındaki bu ilişkileri zedeliyordu. Ali Rıza Paşa’nın

¹⁶⁹ Tekeli ve İlhan, a.g.e., s. 460-461.

¹⁷⁰ Tekeli ve İlhan, a.g.e., s. 509-510.

¹⁷¹ Tekeli ve İlhan, a.g.e., s. 546.

kabinesinde Harbiye Nazırı olarak görev alan Cemal Paşa bu durumun önüne geçmek için Kuvay-i Milliye'nin iaşesini sağlamaya karar verdi. Böylece hem kanunsuz tavırların önüne geçilecek hem de Kuvay-i Milliye kontrol altına alınacaktı. Bu hedef doğrultusunda Cemal Paşa Bandırma'da konuşlu 14. Kolordu ile Konya'da konuşlu 12. Kolordu'ya Kuvay-i Milliye birliklerinin iaşelerini sağlama talimatı verdi. Ancak yapılacak işlemlerin son derece gizlilik içerisinde yapılması gerektiği talimatta belirtilmişti. Çünkü Müttefiklerin bu durumdan haberdar olmaları kesinlikle arzu edilen bir durum değildi.¹⁷² Her türlü çabaya rağmen Harbiye Nazırı'nın Kuvay-i Milliye'ye vermeye çalıştığı destek yeterli olmayınca Kuvay-i Milliye klasik yöntemlerini uygulamaya devam etti. İzmir Düyun-ı Umumiye Başmüdürü, Anadolu Teftiş Heyet-i Riyaseti Celilesine şunları yazarak Kuvay-i Milliye müdahalesinin önlenmesini istiyordu:

“Kuvay-i Milliye tarafından aşar ambarlarımızdan cebri surette zahire alınmakta olmakla beraber ambarlar mevcuduna da vaziyet edilmekte olduğu mülhekat-ı Düyun-ı Umumiye idarelerinden alınan muhaberattan anlaşılmıştır. Ezcümle Akhisar aşar ambarlarından geçen ve evvelki seneler mevcudu cebren alındıktan sonra sene-i haliye-i zahirini de almaya başladıkları mezkur Akhisar Düyun-ı Umumiye memuriyetinden bildirildi.”

Teftiş Heyeti kendisini bildirilen bu durumu Sadaret makamına ilettili. Maliye Nazırı da Harbiye Nazırına yazdığı yazıda Kuvay-i Milliyecilerin Gördes'te bulunan Düyun-ı Umumiye sandığından makbuz karşılığında iki bin lira aldığını ve Akhisar'daki zeytin aşarının da aynı şekilde alındığını belirterek Gördes Düyun-ı Umumiye sandığından alınan paranın iade edilmesini ve bu gibi müdahalelerin engellenmesini istedi. Cemal Paşa ise cevap olarak bu tür müdahalelerin önlenmesi için 14. Kolordu'nun yetkilendirildiğini bildirdi.¹⁷³

Ancak Kuvay-i Milliye birlikleri Düyun-ı Umumiye yönetimindeki sandıklara ve aşar ambarlarına el koymaya devam etti. Bu durum 17 Mart 1920 tarihinde Düyun-ı Umumiye Müdürlüğü tarafından Dahiliye Nezaretine bildirildi. Hem Dahiliye hem de Harbiye Nezaretleri bölgede kendilerine bağlı taşra teşkilatlarına gönderdikleri talimatlarla

¹⁷² Türkmen, a.g.e., s. 224.

¹⁷³ Sofuoğlu, a.g.e., s. 243-246; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, BEO, 4607-345518.

bu duruma derhal son verilmesini istediler.¹⁷⁴ Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın el altından da olsa Kuvay-i Milliye hareketini desteklemesine rağmen Kuvay-i Milliye'yi Düyun-ı Umumiye sandık ve ambarlarına el koymaktan men etmeye yönelik talimatları Müttefikler nezdinde milli harekete karşı oluşacak olan tepkiyi yumuşatmaya yönelik bir adımdı.¹⁷⁵

Mütareke döneminde Aydın'da 57. Tümen Komutanı olarak görev yapan Albay Şefik (Aker) Bey iâşe probleminin aşabilmek için inisiyatif kullanmaktan çekinmemişti. Şefik Bey vermiş olduğu emirle Düyun-ı Umumiye'ye ait hububata Batı Anadolu'nun pek çok kazasında el koydurmuştu. Bu hububat yöre halkının Düyun-ı Umumiye'ye aynı olarak verdiği vergilerdi. Düyun-ı Umumiye kendisine aynı olarak verilen bu vergiyi daha sonra satarak paraya dönüştürüyordu.¹⁷⁶ Albay Şefik Bey'in Düyun-ı Umumiye Müdürlüğünün protestolarına kulak asmadan el koyduğu bu hububat ilk başlarda Denizli Heyet-i Milliyesine, daha sonraları ise Heyet-i Merkeziye'ye makbuz karşılığında verilmekteydi. Daha sonra bu hububat Denizli'de bulunan Pandozoplu Un Fabrikası'nda işlenerek Kuvay-ı Milliye birliklerinin hizmetine sunuluyordu.¹⁷⁷

Muğla ve Fethiye'de de milli direnişin finansmanında Düyun-ı Umumiye aşar ambarlarından yararlanılıyordu. Bu konuda özellikle Muğla'da bulunan ambar oldukça önemliydi. Ancak Kuvay-i Milliye'nin bu yararlanma biçimine Muğla'nın mülki idarecileri karşı çıkıyordu. Ancak buna rağmen 57. Tümen Komutanı Şefik Bey'in Muğla'da konuşlu bulunan 175. Alay'ın 2. Tabur'una verdiği emirle söz konusu ambarlardan erzak nakliyatının gerekirse zorla yapılmasını emretti. Böylece hayati öneme sahip erzak temininin sürekliliği sağlanmış oldu.¹⁷⁸

Batı Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Fethiye'de de 28 Mayıs 1919 tarihinde Heyet-i Milliye oluşturulmuştu. Bu heyet kendi amaçlarını ve bu amaçları gerçekleştirmede kullanacağı vasıtaları nasıl sağlayacağını açıkladığı bir program hazırladı. 13 maddeden oluşan bu programın 6. maddesi iâşe problemi ile ilgiliydi. Söz

¹⁷⁴ Sofuoğlu, *a.g.e.*, s. 298; OA, BEO, 4625-346842.

¹⁷⁵ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 305.

¹⁷⁶ Saim Türkman, "Kuvayı Milliye'nin İâşe İkmal ve Heyet-i Temsiliye'nin Kaynakları", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 22, Ankara 1998, s. 202.

¹⁷⁷ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 147.

¹⁷⁸ Emine Pancar, *Aydın ve Muğla Kuva-yı Milliyesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2010, s. 328-329.

konusu bu madde ihtiyaç duyulan iaşenin Düyun-ı Umumiye ambarlarından karşılanmasını öngörüyordu.¹⁷⁹

Düyun-ı Umumiye'ye ait aşar ambarlarından yararlanan bir diğer kuruluş Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idi. 25 Ekim 1920 tarihinde 57. Tümen Komutanı Nazım Bey kendisine bağlı Demir Alay komutanından Düyun-ı Umumiye'nin aşar ambarlarından alınan buğday ve arpanın tümen merkezine iletilmesini istemişti.¹⁸⁰ Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Düyun-ı Umumiye ambarlarındaki hububata el koymakla yetinmemiş, Reji İdaresinin ambarlarındaki tütüne de sayılmak üzere el koydurmuştu. Demir Alay Komutanı Hafız İbrahim Bey, Reji Müdürü'nün karşı çıkışına rağmen yanına aldığı Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi Rüştü Çavuş ve birkaç kişi ile Reji Müdürlüğü ambarlarını açarak buradaki tütünü satmaya başladı. Elde edilen gelir Demir Alay'ın ihtiyaçları için harcandı.¹⁸¹ Ancak bu tütünlerin satışında bazı yolsuzlukların iddiaları ortaya atıldı. Hatta bu iddialar TBMM'nin gizli oturumunda ele alınmak durumunda kaldı.¹⁸²

Kuvay-i Milliye birliklerinin Düyun-ı Umumiye hububatına el koyması meselesi sadece Batı Anadolu bölgesi ile sınırlı kalmamıştır. Bu durum karşısında Dahiliye Nezareti tarafından 10 ve 11 Nisan 1920 tarihlerinde Mameratülaziz,¹⁸³ Diyarbakır,¹⁸⁴ Konya,¹⁸⁵ Sivas¹⁸⁶ ve Ankara¹⁸⁷ valilikleri ile Karahisar-ı Sahib,¹⁸⁸ Niğde,¹⁸⁹ Kütahya,¹⁹⁰ Karesi,¹⁹¹ Eskişehir¹⁹² ve Kayseri¹⁹³ mutasarrıflıklarına gönderilen talimatla Kuvay-i Milliye'nin Düyun-ı Umumiye hububatına el koymasının engellenmesi istenmiştir.

¹⁷⁹ Pancar, *a.g.t.*, s. 332-333.

¹⁸⁰ Köstüklü, *a.g.e.*, s. 147-148; Nazım Bey'in Demiralay Komutanı'na gönderdiği telgrafın orijinali için bkz: EK-3.

¹⁸¹ Köstüklü, *a.g.e.*, s. 148; Reji ambarlarında bulunan tütünün Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine teberru edildiğine dair mazbatanın orijinali için bkz. EK-4.

¹⁸² TBMM Gizli Zabıt Cerideleri, C: II, s. 886-890.

¹⁸³ OA, DH. EUM. AYŞ. 37-61.

¹⁸⁴ OA, DH. EUM. AYŞ. 38-8.

¹⁸⁵ OA, DH. EUM. AYŞ. 38-5.

¹⁸⁶ OA, DH. EUM. AYŞ. 38-2.

¹⁸⁷ OA, DH. EUM. AYŞ. 38-11.

¹⁸⁸ OA, DH. EUM. AYŞ. 38-3.

¹⁸⁹ OA, DH. EUM. AYŞ. 37-60.

¹⁹⁰ OA, DH. EUM. AYŞ. 38-4.

¹⁹¹ OA, DH. EUM. AYŞ. 38-6.

¹⁹² OA, DH. EUM. AYŞ. 38-13.

¹⁹³ OA, DH. EUM. AYŞ. 38-1.

Kuvay-i Milliye birliklerinin Düyun-ı Umumiye varlıklarına yönelik el koymaları her türlü girişime rağmen kesin olarak önlenememiştir. Örneğin 1920 yılı içerisinde Kuvay-i Milliye'nin Düyun-ı Umumiye'nin İzmir, Bursa, Trabzon ve Ankara şubeleri veznelerinden zorla para aldıkları Harbiye Nezareti yazışmalarına yansımıştır. Bu yazışmalarda Kuvay-i Milliye hareketi kuvay-ı bagiye (asi kuvvetler) olarak tanımlanıyordu.¹⁹⁴ Ancak 21 Ekim 1920 tarihinde Ahmet Tevfik Paşa'nın son Osmanlı hükümetini kurması İstanbul Hükümetinin bu tür olaylara bakışında bazı değişikliklere yol açtı. Bu dönemde Ankara Hükümeti'nin Anadolu'nun değişik yörelerinde bulunan kuruluşlar üzerindeki müdahaleleri görmezden gelindi. İzmir'de bulunan Düyun-ı Umumiye Müfettişliği, Nazilli Düyun-ı Umumiye Müfettişliğine atıfla Ankara Hükümetinin memur maaşlarının Düyun-ı Umumiye hububat aşarından karşılanması için Aydın Mutasarrıflığına emir verdiğini İstanbul Hükümetine bildirdi. İstanbul Hükümeti de bu duruma cevaben zorla hububat alımına girişilmesi durumunda hububatın makbuz karşılığı verilmesi istemiş ve olayın üzerine daha fazla gitmemiştir.¹⁹⁵

Yukarıda da ifade edildiği üzere özellikle Batı Anadolu'daki Kuva-yi Milliye birliklerinin Düyun-ı Umumiye varlıklarına yönelik müdahaleleri İstanbul Hükümeti içerisinde rahatsızlık yaratıyordu. Düyun-ı Umumiye yönetiminin ve Müttefik Devletler temsilcilerinin şikayetleri artarak devam ediyordu. Bu durumun önlenebilmesi adına nezaretler arasında yazışmalar 1920 yılı içerisinde sürüp gitmişti. Ancak mevcut fiili durumun önüne bir türlü geçilememiştir.

Batı Anadolu'daki duruma benzer Düyun-ı Umumiye varlıklarına el koyma olayları Trakya'da da yaşanmıştır. Örneğin I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey sorumluluk bölgesindeki Ziraat Bankasındaki paraya ve Düyun-ı Umumiye aşar ambarlarındaki hububata askeri birliklerin ihtiyaçlarının karşılanması adına el koydurmuştu.¹⁹⁶ Milli Mücadele karşıtı bir basın organı olan Alemdar gazetesi de Edirne'den Çatalca'ya kadar uzanan bölgede yaşanan bu gibi el koymaları Kuvay-i Milliyecilerin küstahlığı olarak okuyucusuna aktarmıştı.¹⁹⁷

¹⁹⁴ OA, BEO, 4630-347177; BEO, 4642-348144.

¹⁹⁵ Metin Ayışığı, "Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükümetleri ile Kuvay-i Milliye Arasındaki Münasebetler", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 708.

¹⁹⁶ Türkan Doğruöz, *Milli Mücadele Yıllarında Kırklareli (1918-1922)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 154.

¹⁹⁷ *Alemdar*, 25 Mart 1920, s. 1.

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bulunan Düyun-ı Umumiye depolarında saklanan buğday ve arpa gibi hububata el konulması zaman zaman dış basına da konu olmuştur. Örneğin İngiliz Times gazetesinin İstanbul muhabiri Düyun-ı Umumiye'nin Anadolu'daki durumunu dikkate değer bulunmuş ve okuyucusuna aktarmıştı.¹⁹⁸

Müttefik Yüksek Komiserleri hem Osmanlı memurlarının hem de Kuva-yi Milliye önderlerinin nüfuzlarını suistimal ederek Düyun-ı Umumiye'nin ısrarlı şikayetlerine rağmen varlıklarına el koymaya devam ettiklerini 24 Ocak 1920 tarihinde Hariciye Nezaretine bildirdiler. Damat Ferit Paşa Hükümetinin Hariciye Nazırı Reşid Paşa da bu şikayeti 3 Şubat 1920 tarihinde Dahiliye, Harbiye ve Maliye Nezaretlerine bildirdi. Üstelik el konulan varlıklara karşı herhangi bir makbuz verilmediği de belirtiliyordu. Müttefikler bunun sorumlusunun Osmanlı Hükümeti olacağını, konunun çözümünde Düyun-ı Umumiye'ye ait kayıtların esas alınacağını da bildirerek İstanbul Hükümeti üzerinde baskı oluşturmaya çalışıyorlardı.¹⁹⁹

Artan Müttefik baskıları karşısında Sadrazam Salih Hulusi Paşa 3 Nisan 1920 tarihinde 12, 14. ve 15. Kolordu Kumandalıklarına gönderdiği emirle Düyun-ı Umumiye varlıklarına Kuva-yi Milliyecilerce el konulmasına ve bu tür olayların tekrarlanmasına kesin bir surette son verilmesi istiyordu.²⁰⁰ Ancak Salih Paşa'nın bu emri de fiili durumu değiştiremeyecekti.

Kuvay-i Milliye birliklerinin müdahaleleri dışında Yunan işgalinin Batı Anadolu'da yarattığı muhacir sorunu da Düyun-ı Umumiye açısından ayrı bir sorun kaynağı olmuştu. İstanbul Hükümeti bu muhacirlerin iâşesinin sağlanması için gereken parayı Ziraat Bankası ve Düyun-ı Umumiye'den sağlamaya çalışıyordu. Bu kapsamda 13 Ağustos 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti, Maliye Nezareti'ne yazdığı bir yazı ile bu iş için gerekli olan paranın Düyun-ı Umumiye ve Osmanlı Bankası şubelerinden sağlanmasını istiyordu.²⁰¹

Eylül 1919'da ise Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti Batı Anadolu bölgesinde ihtiyaç sahibi muhacirlere ulaştırılmak üzere Osmanlı Hükümetinden hububat talebinde bulunmuştu. Bu meselenin organizasyonu noktasında söz konusu heyetle Maliye Nezareti

¹⁹⁸ *İrade-i Milliye*, 5 Ocak 1920, s.1.

¹⁹⁹ *Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007, s. 278-279.

²⁰⁰ *Osmanlı Belgelerinde*, s. 280-281.

²⁰¹ Pancar, *a.g.t.*, s. 255.

ve Düyun-ı Umumiye arasında görüşmeler yapıldı. Maliye Nezareti de İzmir çevresindeki hububatın muhacirlere dağıtılması için Sadaret makamına başvurdu. Bu başvuruda Amerika Yakın Doğu Yardım Heyetinin Yunan işgalinin İzmir ve çevresinde yarattığı sıkıntıların giderilmesi için Düyun-ı Umumiye ambarlarında saklanan hububatın yardım heyetine tahsis edilmesi isteği dile getirildi. Bu isteğin Sadaret tarafından uygun görülmesi halinde Düyun-ı Umumiye'ye tebligat yapılacaktı. Bu istek Sadaret tarafından uygun görülmesine karşın Düyun-ı Umumiye yönetimi bu isteği reddetti. İdare, I. Dünya Savaşı sırasında ödenemeyen borçların taksitlerinin tamamlanabilmesi için bu hububatın satılması gerektiğini ifade ediyordu. İdarenin Yönetim Konseyi Başkanı Adam Block da parası ödenmedikçe herhangi bir hububat devrinin söz konusu olamayacağını açıklamıştı.²⁰²

Batı Anadolu ve Trakya'daki Düyun-ı Umumiye şubeleri Yunan işgalinden de zarar görmüştür. Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri'nin yazışmalarında Yunan işgal kuvvetlerinin bulundukları bölgelerde Düyun-ı Umumiye gelirlerine el koyduklarına dair çok sayıda örnek duruma rastlanmaktadır.²⁰³ Yunan işgal kuvvetleri Erdek ve Edremit yörelerinde Osmanlı Devleti'ne ait paralara el koydukları gibi Düyun-ı Umumiye'ye ait depolarda muhafaza edilen zeytin ve zeytinyağını da gasp etmişlerdi.²⁰⁴ Yunan işgalinden büyük zarar gören Bilecik'te ise Bilecik Jandarma Tabur Komutanlığının 6 Kasım 1920 tarihli raporuna göre aralarında Düyun-ı Umumiye binası da dahil olmak üzere pek çok sivil yapı ve devlet dairesi Yunanlılar tarafından yıkılmıştı.²⁰⁵ Bursa'nın işgalinden sonra Yenişehir'de Yunan birliklerinin Düyun-ı Umumiye binası da dahil olmak üzere pek çok resmi daire ve dükkanı ateşe verdiği Askeri Polis Teşkilatı görevlileri tarafından rapor edilmişti.²⁰⁶ Ayrıca Nisan 1921'de Orhangazi halkının Gemlik'e doğru sürülmesinden sonra Düyun-ı Umumiye ve Reji idarelerine ait mallar ve eşyalar işgalciler tarafından yağmalanmıştı.²⁰⁷

²⁰² M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken II: Sivas Kongresi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına (4 Eylül 1919-23 Nisan 1920)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965, s. 241-246.

²⁰³ OA, HR. HMŞ. İŞO. 217-14; HR. HMŞ. İŞO. 217-27; DH. İ. UM. 20-14; HR. SYS. 2612-1; BEO. 4656-349134.

²⁰⁴ Metin Ayışığı, "Unutulan Soykırım: Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 780.

²⁰⁵ Taner Bilgin, *Milli Mücadele Döneminde Bilecik*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2012, s. 274-275.

²⁰⁶ Hamit Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 118.

²⁰⁷ Azmi Yıldırım, "Rum Çetelerinin Türklere Karşı Faaliyetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 805.

Anadolu’da ve Trakya’da Yunan işgali altındaki bölgelerde Düyun-ı Umumiye’ye bırakılan gelirlerin düzenli toplanamamış olması, ticaretin sekteye uğramasının yarattığı gümrük vergisi kayıpları, Ayvalık’ta Düyun-ı Umumiye mülklerine el konması ve ticarete drahmi kullanımın zorunlu tutulması da Düyun-ı Umumiye İdaresi için olumsuz durumlara sebebiyet vermişti. Bu durumu önlemek isteyen Müttefiklerin Yüksek Komiserlerinin Yunan makamlarını şikayet ettikleri de olmuştur.²⁰⁸

Yunan İşgal Kuvvetlerinin Batı Anadolu’da yarattığı tahribat TBMM Hükümeti tarafından Düyun-ı Umumiye’nin geleceği ile ilişkilendirilerek başta Müttefik Devletler olmak üzere Batılı devletler nezdinde protesto edilmiştir. Bu bağlamda TBMM Hükümeti’nin Fransa, İngiltere, İtalya, Amerika, Belçika, Felemenk, Japonya ve İsveç temsilcilerine bir nota vermişti. Notada şu ifadelere yer verilmiştir:

“... Bir usul dairesinde tahribi münasebetiyle 17 Teşrinisani 1921 tarihinde Fransa, İngiltere ve İtalya fevkalade komiserleri cenaplarına verdiği notanın nihayetinde münderic olup Türkiye’nin akd-i sulh sırasında Düyun-ı Umumiye meselesini tahrip edilen arazinin imarı meselesine rapt etmek mecburiyetinde kalacağına mütedair bulunan beyanatı hatırlatmayı vazifesinde add eder.”²⁰⁹

Anadolu’daki ulusal direniş ile Düyun-ı Umumiye ilişkileri genel anlamda çok sıcak olmasa da zaman zaman bu idareden ve idare personeline Milli Mücadele lehine faydalandığı durumlar da olmuştur. Çine’de ulusal direnişi örgütlemek isteyen 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, daha önceleri Muğla’daki direnişin örgütlenmesinde önemli hizmetler gören Hacı Süleyman Efendi’yi Çine’ye davet etti. 12 Haziran 1919 tarihinde Çine’ye gelen Hacı Süleyman Efendi yörenin ileri gelenleri ile yaptığı görüşmeler sonucunda Çine Heyet-i Milliyesi’nin kurulmasını sağladı. 10 kişilik bu heyetin içerisinde Düyun-ı Umumiye’de kontrol memuru olarak görev yapan Nuri Bey de bulunuyordu.²¹⁰

3 Haziran 1920’de Müdaafa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey’e bir telgraf gönderdi. Bu telgrafla Fevzi Paşa daha önceden Anadolu’ya davet edilen subay listesine yeni isimler eklemiş ve haritacılıkla ilgili konularda destek sağlaması için İstanbul’daki görevlilerden yardım istendiği bildiriyordu. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye

²⁰⁸ Satan, 1922, s. 146.

²⁰⁹ İkdâm, 29 Temmuz 1922, s.3.

²¹⁰ Tekeli ve İlkin, a.g.e., s. 138-139.

Vekili İsmet Bey de İstanbul'dan gelecek bu subay ve personelin maaş ve diğer ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Düyun-ı Umumiye'den borç alınan 100 bin liranın Bursa'ya gönderildiğini 3 Haziran 1920 tarihli telgrafı ile Bekir Sami Bey'e bildirmişti.²¹¹

²¹¹ Muhittin Ünal, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1994, s. 394.

3. BÖLÜM: TBMM DÖNEMİNDE VE LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NDA DÜYUN-I UMUMİYE İDARESİ

3.1. TBMM Dönemi

Osmanlı Mebusan Meclisinin son döneminde 29 Şubat 1920 tarihinde çıkardığı 1336 Senesi Mart ve Nisan Aylarına Mahsus Muvakkat Bütçe Kanunu ve kanunun uygulanmasının ağustos ayına kadar uzatılmasını öngören 22 Nisan 1920 tarihli kararname TBMM açıldıktan sonra da yürürlükte kalmaya devam etti. Bundan böyle Ankara merkezli yeni hükümetin vergileri toplaması ve toplanan vergi gelirinin harcanması bu kanun ve kararname hükümlerine göre yürütülecekti.²¹²

Mayıs 1920'de Milli Mücadele için harcanmak üzere Kütahya, Eskişehir, Silifke, Afyon, Erzincan, Kütahya, Erzurum, Niğde, Erzurum, Samsun, Bartın, Zonguldak, Ereğli, Devrek, Şile, Malatya ve Van'da bulunan Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerinin toplam 20.479,69 lirası bulunuyordu.²¹³ Ancak bu para ne Milli Mücadele'yi sonuna kadar götürmek ne de Ankara merkezli yeni hükümetin kontrolü altındaki bölgelerin ihtiyaçlarını karşılayabileceği düzeyde değildi. Bu nedenle TBMM kurulduğu günden itibaren çok sayıda gelir arttırıcı yasal düzenlemelere başvurmak durumunda kalmıştır.

Henüz Ankara'da TBMM açılmadan önce Heyet-i Temsiliye'nin Düyun-ı Umumiye ve Reji gelirlerine el koyduğuna yukarıda değinilmişti. TBMM döneminde bu fiili duruma hukuki nitelik kazandıran kanunlar çıkarılmıştır. Ayrıca Milli Mücadele dönemi boyunca TBMM'nde Düyun-ı Umumiye'nin varlığı değişik bağlamları ile ele alınmıştır. Bir defa bu dönemde TBMM içerisinde Düyun-ı Umumiye'nin varlığı sürekli bir tartışma konusu olmuş, kimi zaman bu yapının ortadan kaldırılması gerektiği bile gündeme getirilmişti. Ancak reel durum buna izin vermemişti. Bunun dışında Men'i Müskirat Kanunu gibi kimi kanun görüşmelerinde veya bütçe kanunları tartışmalarında Düyun-ı Umumiye hep bir biçimde var olagelmıştır. Ayrıca idarenin gelirlerine her ne kadar el konulmuş olsa da kurumun varlığının sürdürülebilmesi açısından yapılması zorunlu olan harcamaları TBMM Hükümeti açısından mali bir külfet de doğurmuştur.

²¹² Şahin ve Yılmaz, *a.g.e.*, s. 79.

²¹³ *Türk İstiklal Harbi VII'inci Cilt İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, s. 88-89.

3.1.1. Reji ve Düyun-ı Umumiye Gelirlerine El Konması

Anadolu’da milli hareketin varacağı yeri henüz Aralık 1919’da fark eden Düyun-ı Umumiye Konseyi kendi varlığını sürdürmenin yollarını aramaya başlamıştı. Bu doğrultuda Osmanlı Bankasına, Türkiye Milli Bankasına, Deutsche Bank’a ve birçok demiryolu idaresine Kuvay-i Milliyecilerin Düyun-ı Umumiye gelirlerine el koymaya başladığı konusunda bilgi vermişti. Özellikle Batı Anadolu’daki Kuvay-i Milliyecilerin öncülük ettiği bu gibi el koymalar nedeniyle Müttelik Yüksek Komiserleri 20 Şubat 1920’de bu duruma son verilmediği takdirde Düyun-ı Umumiye’nin uğrayacağı zararlardan Osmanlı Hükümetinin sorumlu tutulacağını bildirmişlerdi.²¹⁴ Ancak bu gibi girişimler Düyun-ı Umumiye’yi kaçınılmaz sondan korumaya yetmeyecekti.

TBMM’nin açıldığı dönemde daha önce de ifade edildiği üzere Anadolu’dan sağlanan gelirlerin yarısından çoğu Düyun-ı Umumiye’nin geniş örgütü tarafından toplanıyordu. Meclis hükümetinin bu işi yapabilmesi için hem yeteri kadar personel yetiştirmesi hem de yeni vergi daireleri kurması gerekiyordu. Mevcut koşullarda böyle bir girişim makul olamayacağından Anadolu’daki gelir kaynaklarının toplanmasında Düyun-u Umumiye’nin Anadolu çapında yaygın örgütlenmesinden yararlanma yoluna gidildi.²¹⁵ TBMM Hükümetinin ilk Maliye Vekili olan Hakkı Behiç Bey, Düyun-ı Umumiye Ankara temsilcisi Ali Cevat Bey ile yaptığı görüşmede ona şu teklifte bulundu:

“Biz harp halindeyiz. Vergileri toplayıp bize verin. Ancak masrafinızı alın. Sulh olunca hesaplarız.”

Hakkı Behiç Bey’in bu teklifi Düyun-ı Umumiye’nin Ankara temsilcisi Ali Cevat Bey tarafından mevcut koşulların da etkisiyle uygun bulundu. Çünkü Düyun-ı Umumiye bu teklifi kabul ederek Avrupalı tahvil sahiplerinin alacaklarını savaş sonunda tahsil edebilmesini garanti altına almıştı. TBMM Hükümetinin bu anlaşma karşılığında Düyun-ı Umumiye’ye dokunmaması, masraflarını karşılamayı üstlenmesi, çalışanlarının işlerine devam etmesine izin vermesi Düyun-ı Umumiye’nin de işine gelmişti.

Düyun-ı Umumiye idare merkezi ve damga matbaası İstanbul’da bulunduğu için dolaylı önceki zamanlarda olduğu gibi damga pulları İstanbul’da basılarak Anadolu’ya sevk

²¹⁴ Kırkor Kömürçan, *Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi (Düyun-ı Umumiye Tarihçesi)*, Şirketi Mürettibiye Basımevi, İstanbul 1948, s. 117-118.

²¹⁵ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 221-222.

ediliyordu. TBMM Hükümeti de Anadolu’da kontrolü altında bulundurduğu yerlerde bu pulları satıyor, elde edilen geliri İstanbul’a göndermeyerek kendi kaynaklarına ekliyordu.²¹⁶

TBMM Hükümeti yalnızca Düyun-ı Umumiye gelirlerine el koymamıştı. Osmanlı borçlarına karşılık olarak imparatorluk sınırlarında faaliyet gösteren Reji İdaresi de Düyun-ı Umumiye ile aynı muameleye tabi tutuldu ve onun da gelirlerine el konuldu. Bu hamle ile Anadolu’dan toplanan bütün devlet gelirleri TBMM Hükümetinin kontrolüne alındı.²¹⁷ Bu durum Ankara Hükümetinin mali egemenliğini kurma noktasında attığı önemli tarihi adımlardan biri olmuştur.

Mayıs 1920’de Ankara Hükümeti gerekli silah, cephane, teçhizat, ulaştırma vasıtaları ve beslenme olanaklarından yoksun olduğundan genel seferberlik ilan edemiyordu. Buna rağmen Maliye Vekilliğinin talebi üzerine TBMM Hükümeti genel seferberlik ilan etmek yerine 21 Temmuz 1914 tarihinde ilan edilen genel seferberliğin fiilen devam ettiğine dair bir kararname yayınladı. TBMM Hükümetinin bu hamlesi 1914 yılında seferberliğin ilanı ile durdurulmuş olan dış borç ödemelerinin tekrar başlatılmasını önlemek amacıyla yapılmıştı.²¹⁸ Dış borç ödemelerinin durdurulması ve Düyun-ı Umumiye’nin topladığı gelirleri Maliye Vekilliği veznelerine yatırmaya yönelik olarak yaratılan bu fiili durum ancak 1921 yılında TBMM’nin gecikmeli olarak çıkardığı ilk bütçe kanunu olan Muvazene-i Umumiye Kanunu’nun 21. maddesi ile hukuki bir nitelik kazanabildi. Bu madde şu hükümleri içeriyordu:

“Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye varidatı muhassasasının BMM Hükümetine tabi olan mahallerdeki şubaları teşkilat ve vezaiife halel gelmemek ve tahsilatını muntazaman makbuz mukabilinde BMM Maliye Vekaleti vezne-i umumisine teslim etmek şartıyla Maliye Vekaletine merbuten idare-i umura devam edecek ve maaş ve masarifatı bütçedeki tahsisatından tesviye olunacaktır.”²¹⁹

Düyun-ı Umumiye’ye yönelik el koymaları en başından engellemeye çalışan Müttelikler bu fiili durum karşısında tepkilerini göstermeye çalışmışlardı. Ancak ne

²¹⁶ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali I. Cilt*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 135-136.

²¹⁷ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 222.

²¹⁸ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 241.

²¹⁹ *TBMM Zabıt Cerideleri*, Dönem 1, Cilt: VIII, s. 541.

İstanbul Hükümetinin ne de Müttefik Yüksek Komiserlerinin tehditleri TBMM Hükümetinin tavrını değiştiremedi. TBMM Hükümeti Anadolu'daki egemenlik alanını genişletmesine paralel olarak zaman içerisinde Düyun-ı Umumiye zararına olacak şekilde gelirlerini arttırdı. 1920, 1921 ve 1922 yıllarında milli hükümetin gelirlerinde sürekli bir artış, Düyun-ı Umumiye gelirlerinde ise sürekli bir azalma yaşanmıştır.

TBMM Hükümetinin Düyun-ı Umumiye ve Reji İdareleri gelirlerine el koyması İstanbul'daki Düyun-ı Umumiye yönetimini oldukça rahatsız etmişti. Yönetim Konseyinin İngiliz üyesi Adam Block mevcut durumu şu şekilde eleştirmiştir:

“Borç İdaresinden bu şekilde ödünç alınan meblağların daha sonra geri ödenmesinin amaçlandığı; ancak Ankara milliyetçilerinin yetkisi altındaki ülkenin mevcut gelirinin tahvil sahipleri de dahil olmak üzere hakim savaş koşullarında idareyi sürdürmek için yeterli olmadığı bilinmektedir. Borcun nasıl ve ne zaman ödeneceğine dair herhangi bir tahminde bulunmak zordur.

Muharrem Kararnamesi'nin 1881 yılında imzalanmasından bu yana son 40 yılda ülke hem içeride hem de dışarıda büyük sıkıntılar yaşamış olsa da bu düzenlemenin şartlarına ilk kez sistematik bir ihlal yaşanmaktadır.”²²⁰

Düyun-ı Umumiye ve Reji İdarelerinin gelirlerine el konması bu iki kurumun tarihinde önemli bir kırılma noktası olmuş ve bir daha Anadolu'da vergi toplama faaliyetine girişememiştir. İlk başta fiili olan bu durum zamanla hukuki bir nitelik kazanmıştır. Böylece 38 yıl boyunca devletin egemenliğine getirilen bu çapta bir kısıtlama ortadan kalkmıştır.

3.1.2. Men'i Müskirat Kanunu ve Düyun-ı Umumiye

Milli Mücadele döneminde TBMM'de çıkarılan en tartışmalı kanunlarından birisi alkollü içki tüketimine yasak getiren Men'i Müskirat Kanunu'dur. Bu kanunu konumuz açısından önemli kılan en önemli husus ise bu kanunun Düyun-ı Umumiye ile olan ilişkisidir. Daha önce de belirtildiği üzere alkollü içkilerin satışına uygulanan vergileri toplama ve Avrupalı alacaklılara aktarma görevi Muharrem Kararnamesi hükümleri

²²⁰ Block, 1920-1921, s. 8.

gereğince Düyun-ı Umumiye'ye verilmişti. Bu kanunla alkollü içki satışının yasaklanması konunun bu bağlamıyla da TBMM'de tartışılmasına yol açacaktı.

Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey tarafından TBMM'ne sunulan Men'i Müskirat Kanunu teklifi ilk olarak Meclisin 28 Nisan 1920 tarihli 6. oturumunda okundu. Daha sonra konunun görüşülmek üzere Adliye, Maliye, Sıhhiye ve Şeriyye Encümenlerine havale edilmesine karar verildi. Söz konusu encümenlerin hazırladığı mazbatalar 17 Mayıs tarihli oturumda TBMM'nde okundu. Müskiratın zararları noktasında bir tereddüt olmamakla birlikte bu kanun teklifine karşı iki noktada bazı çekinceler mevcuttu. Birincisi müskirattan alınan vergilerin Osmanlı borçlarına karşılık olarak Düyun-ı Umumiye'ye bırakılmış olması, ikincisi ise bağıcılığın Türk halkının önemli geçim kaynaklarından birisi olmasıydı. Konunun bu yönleri Maliye Encümenliği mazbatasında ele alınmıştı. Maliye Encümeni Reisi Ferid Bey imzalı bu mazbatada ana hatlarıyla şu hususlara dikkat çekilmiştir:

Müskirat üretimi hem dinen hem ahlaken yasaklıdır. Maliye Encümeni de müskiratın zararlarının sınırlandırılmasından yanadır. Ancak geçmiş yıllarda alınan Osmanlı borçlarına karşılık olarak müskirat gelirlerinin Düyun-ı Umumiye'ye bırakılmış olmasından dolayı ithaline veya ülke içerisinde üretilmesine yasak konması söz konusu olamamaktadır. Özellikle mevcut buhran ortamında Düyun-ı Umumiye'nin bu gelirinin ortadan kaldırılması devlet siyaseti açısından uygun değildir. Müskiratın yasaklanmasından ziyade bunu üretenler üzerindeki vergi yükünü arttırarak zararlarının sınırlandırılması daha uygun olacaktır.²²¹

Aynı oturumda Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey de müskiratın yasaklanması konusundaki mali çekincelerini dile getirdi. Ona göre müskiratın yasaklanması veya sınırlandırılmasına taraftar olmayan kimse yoktur. Ancak bağıcılığın ülke ekonomisinde önemli bir rol oynamasından ötürü konunun mali yönüne özellikle eğilmek gerekmektedir. Encümenlerin konu ile ilgili dikkat çektiği hususlar İcra Vekilleri Heyeti tarafından taktik edilmeli ve daha sonra tekrar görüşülmek üzere TBMM'ye getirilmeliydi.

Saruhan mebusu Refik Şevket Bey de Hakkı Behiç Bey'in bu teklifine şu sözleri ile destek vermiştir:

²²¹TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, Cilt: I, s. 316-330.

“(Müskirat rüsumu) on tane istikrazımızın yekünuna mukabil verilmiştir. ... Düyun-ı Umumiye’ye ait olan rüsumun bazısını ilga etmek salahiyeti Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’nin yed-i ihtiyarındadır. Bir şartla ki o varidatı temin edecek başka bir memba göstermelidir. Binaenaleyh bu membarı bulacak Heyet-i İcraiye’dir. O membarı biz bulamayacağız. Heyet-i İcraiye bulacaktır. Binaenaleyh teklif-i kanuni Heyet-i İcraiye’ye gönderilsin.”

Refik Şevket Bey’in bu ifadelerinden sonra yapılan oylamada kanun teklifinin Heyet-i İcraiye’ye gönderilmesi kabul edildi.²²² Konunun tekrar TBMM gündemine getirilmesi 12 Temmuz 1920 tarihli oturumda gerçekleşti. Bu oturumda Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey 17 Mayıs tarihli oturumda ifade ettiği fikirlerinden vazgeçmiş görünmektedir. Çünkü burada Hakkı Behiç Bey önceki söylemlerinin aksine sıhhi, ahlaki ve toplumsal zararları açık olan müskiratın mali endişelerle yayılmasına müsaade edilemeyeceğini savunmuştur. Ona göre Düyun-ı Umumiye borçlarının barış anlaşması yapıncaya kadar ertelenmiş olması durumu Muvazene-i Umumiye Kanunu’nda belirtilerek 1920 yılı bütçesinden müskirat gelirleri çıkarılmalıydı. Ayrıca Hakkı Behiç Bey bağcılık faaliyetleri için müskirat üretiminin çok önemli olmadığını da savunarak müskiratın yasaklanmasının önünde herhangi bir engel bulunmadığını belirtmişti.²²³

Men’i Müskirat kanun teklifinin görüşüldüğü 15 Temmuz tarihli oturumda tartışmalar sürerken Çorum mebusu Haşim Bey sunduğu bir takrirle söz konusu kanunun görüşmelerine Düyun-ı Umumiye müdürünün de katıldığı bir oturumda devam edilmesini önermişse de²²⁴ bu istek yerine getirilmemiştir.

Konu ile ilgili Ferid Bey imzalı ikinci Maliye Encümeni mazbatası 12 Ağustos 1920 tarihinde TBMM’ye sunuldu. Bu mazbata esasında 28 Nisan 1920 tarihinde meclise sunulan mazbata ile aynı içeriğe sahipti. Burada da müskiratın tamamen yasaklanması yerine üreticilerine yüklenecek ağır vergilerle hem müskirat üretimi sınırlandırılacak hem de Düyun-ı Umumiye’ye bırakılmış bir gelirden artış sağlanabilecekti. Ayrıca bağcılık

²²²TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, Cilt: I, S. 333.

²²³TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, Cilt: II, s. 267.

²²⁴TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, Cilt: II, s. 334-335.

faaliyetleri de bu şekilde gözetilecek ve kaçakçılıkta görülmesi muhtemel artışın önüne geçilecekti.²²⁵

14 Eylül 1920 tarihli Men'i Müskirat Kanunu müzakerelerinde okunan “*Bu kanunun tasdik ve neşriyle beraber mevcut içkiler müsadere ve imha edilir.*” şeklindeki 4. madde için Ali Şükrü Bey şu düzeltme teklifinde bulunmuştu:

“Bu kanunun tasdik ve neşriyle beraber içki imaline mahsus bircümle alat ve edevat müsadere edilir. Mevcut içkiler derhal tamhir edilir ve bir ay zarfında memalik-i ecnebiyeye ihracına müsaade olunur. Bir ay nihayetinde de imha edilir.”

Bu düzeltmenin amacı üreticinin elinde kalan müskirat nedeniyle uğrayacağı mali kaybın önlenmesiydi. Bunun için eldeki müskiratın dışarıya ihracına bir süre izin verilmeliydi. Ancak Ali Şükrü Bey'in bu iş için önerdiği süre yeterli bulunmadı. Burdur mebusu İsmail Suphi Bey bu sürenin 4 aya çıkarılmasını teklif ederek bu süre zarfında Düyun-ı Umumiye'nin teşkilatları aracılığıyla mevcut müskiratın kontrol edilebileceğini belirtti. İsmail Suphi Bey'in bu 4 aylık süre teklifine karşı Ali Şükrü Bey 2 aylık sürenin bu iş için yeterli olacağını söyledi ve kanunun dördüncü maddesi de bu şekliyle kabul edildi.²²⁶

Men'i Müskirat Kanunu'nun resmen yürürlüğe girmesinden sonra Anadolu'nun TBMM kontrolünde bulunan değişik yörelerinde kanunun uygulanmasına geçildi. Bu uygulama aşamasına yönelik olarak elimizde bazı veriler bulunmaktadır. Örneğin Batı Anadolu'da Akıncı müfrezeleri reisi ve Demirci kaymakamı İbrahim Ethem Bey'in 3 Eylül 1922 tarihinde yayınladığı 7 maddelik kararnamenin 2. maddesi Men'i Müskirat Kanunu'nun uygulamasına ilişkin bir hüküm içeriyordu. Söz konusu ikinci madde şu şekildeydi:

“Mevcut rakılara derhal malmüdürrü ile Düyun-ı Umumiye müdürü tarafından vaz-ı yed edilecek (el konulacak) ve bir dirhemi zayi olmayacaktır.”²²⁷

Özetle Milli Mücadele döneminde uzun tartışmalar sonrasında yasalaşan Men'i Müskirat Kanunu dini ve ahlaki gerekçelere dayandırılmış olsa da konunun aynı zamanda

²²⁵TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, Cilt: III, s. 196.

²²⁶TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, Cilt: IV, s. 146-147.

²²⁷İbrahim Ethem Akıncı, *Demirci Akıncıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s. 325-326.

ciddi bir mali yönü de vardı. 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi'nden o güne kadar 39 yıl boyunca Düyun-ı Umumiye'ye devredilmiş olan bir gelir kalemi bu kanun kapsamında ortadan kaldırılmıştı. TBMM Hükümetinin özellikle mali işlerle ilgili üyelerinin itirazları da esas olarak bu noktadan kaynaklanmıştı.

3.1.3. Sevr Antlaşması ve Düyun-ı Umumiye

Sevr Anlaşması'na giden hazırlık süreci yukarıda ifade edildiği üzere henüz TBMM açılmadan önce başlamıştı. TBMM'nin açılışı bu hazırlık sürecinin son önemli halkası olan San Remo Konferansı'nın kapanışına birkaç gün kala gerçekleşmişti. Böylece barış anlaşması konusu TBMM'nin de gündeminin ilk sıralarına girmişti. 29 Mayıs 1920 tarihinde Mersin mebusu İsmail Safa Bey tarafından TBMM'ne barış anlaşması şartlarına ilave edilmek üzere 3 maddelik bir takrir sunmuştu. Söz konusu bu takririn birinci maddesi Düyun-ı Umumiye'ye ilişkindi. Bu maddede şu ifadeler bulunuyordu:

“Milletimiz bundan sonra Düyun-ı Umumiye namına on para bile vermeyecektir. Çünkü evvela şimdiye kadar yaptığımız istikrazlar Avrupa'nın sebebiyet verdiği müsselsel (zincirleme) ve nihayetsiz harplere sarf edilmiştir. Saniyen milyonlar sarfıyla imar ettiğimiz binlerce mebani (yapılar, binalar) ve tesisat, meydana getirdiğimiz en zengin ve mamur topraklarımız bir takım gayrimeşru ve çirkin vesilelerle elimizden alınmıştır. Salisen uzun harplerle her çeşit musibetlerle yorgun ve fakir düşen Türk köylüsü ve İslam halkı artık aslı ve resülmali bin kere ödenmiş olan bu zalim borç yükü altında pek ziyade ezilmektedir.”

İkinci madde her tür yabancı kurumlara el konulmasını, üçüncü madde ise milli sınırlar içerisinde yaşayan Hristiyan unsurların mübadele yoluyla ülkeden gönderilmelerini içeriyordu. Ancak İsmail Safa Bey'in bu teklifi TBMM tarafından zamansız bulunarak dikkate alınmadı.²²⁸

Nihayet aylar süren hazırlık sürecinden sonra 10 Ağustos 1920 tarihinde Müttefik Devletlerle Osmanlı Devleti arasında Sevr Barış Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşma pek çok konuda ayrıntılı hükümler içerdiği gibi Düyun-ı Umumiye ile ilgili de birçok düzenlemeyi öngörmekteydi. Düyun-u Umumiye'nin adı ilk kez anlaşmanın siyasal

²²⁸TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, Cilt: II, s. 35.

hükümlere ayrılmış 3. bölümün İzmir’le ilgili düzenlemelerin yer aldığı 4. kesimindeki 81. maddede geçmekteydi. Söz konusu bu madde şöyleydi:

“83. maddede münderiç kanunun suret-i katiyede tekarrürüne kadar Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresine ait olup Foça’da bulunan memlehalarda işletilmesi hukuku bilcümle âlât ve edevat, makina ve berrî ve bahrî vasait-i nakliye dahil olduğu halde hiç bir suretle tadil veya müdahaleye maruz kalmayacaktır. Bu müddet zarfında mezkûr memlehalardan istihsal edilen tuzun imali, harice şevki veyahut nakli için bir gûna rûsum ve tekâlif vazedilmeyecektir. Yunanistan idaresi İzmir ile altmış altıncı maddede musarrah arazide tuz istihlâkını tanzim etmek ve resme tabi tutmak hakkını haiz olacaktır.

Fıkra-i anifede tayin edilen müddetin hitamında Yunanistan hükümeti bâlâdaki ahkâmın adili iktiza ettiği mütalâasında bulunursa Foça memlehaları imtiyazattanmadut olarak bunlar hakkında dokuzuncu kısmın (mevad-ı iktisadiye) 312. maddesinde musarrah teminat, işbu muahedenin 8. kısmının (mevad-ı maliye) 246. maddesinde musarrah ahkâm ihlâl edilmemek şartıyla tatbik edilecektir.”²²⁹

Sevr Antlaşması’nda Düyun-ı Umumiye ile ilgili esas düzenlemeler anlaşmanın mali hükümleri içeren 8. bölümünde ifade edilmişti. Mali hükümler kapsamında hayata geçirilmesi öngörülen en önemli konu bir Mali Komisyon kurulmasıdır. Anlaşmanın 231. maddesi bu kuruluşun teşkilini öngörmektedir. Bu madde ile Osmanlı Devleti’nin savaş sırasında Müttefik Devletlere verdiği her türlü zararı tazmin etmesi gerektiği söylenmekte; ancak devletin içinde bulunduğu durumun bu ödemeyi yapmayı imkansız kıldığı gerçeği kabul edilmekteydi. Müttefikler bu gerçeği kabul etmelerine karşın birer İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilciden oluşacak olan ve Osmanlı Devleti’nin sadece danışma oyu olan bir komiser ile temsil edileceği Mali Komisyon kurarak Türk ekonomisini tam bir kontrol altına alacaklardı. Bu komisyonun görev ve yetkileri de 232. ve 233. maddeler ile tespit edilmişti.

Türk ekonomisi ile ilgili bütün önemli kararların Mali Komisyonunun onayı ile yürürlüğe gireceği öngörülmüyordu. Maliye Bakanlığı hazırladığı Osmanlı bütçesini parlamentodan önce komisyona sunacak ve bu bütçe komisyon tarafından onaylanan şekliyle parlamentoya sunacaktı. Parlamento, bütçe üzerinde Komisyon’un iradesine aykırı

²²⁹ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt: 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, s. 556.

hiçbir değişikliği yapamayacaktı. Türk maliyesi ile ilgili bütün yasa ve yönetmelikler de Komisyonun denetimine tabi tutulacaktı.

Mali Komisyon ayrıca Düyun-ı Umumiye Konseyi ve Osmanlı Bankası ile anlaşarak Osmanlı sınırları dahilindeki para sürümünü düzenlemeyi de üzerine almış oluyordu. Ayrıca Osmanlı Hükümeti, 234. madde ile de Mali Komisyonun onayını almadan hiçbir şekilde iç ve dış borç almamayı kabul ediyordu.²³⁰ Böylece bütçe hazırlama, kendi mali düzenlemeleri ile ilgili yasalar çıkarma, kendi sınırları dahilinde para sürümünü istediği gibi düzenleyebilme, gerekli durumlarda iç ve dış borçlanmaya başvurabilme gibi egemenliğin olmazsa olmazları Osmanlı Devleti için yok ediliyordu.

Anlaşmanın 236. maddesi ile dış borçlara karşılık olarak Düyun-ı Umumiye'ye devredilen gelirler dışındaki bütün gelirlerin Mali Komisyonun emrine verilmesini öngörüyordu. Komisyonun devraldığı bu gelirlerle ilk olarak Müttefik işgal kuvvetlerinin bütün masrafları karşılanacaktı. Bu masrafların tutarı ve yıllık taksitlerinin miktarı dış borç ödemelerinde oluşması muhtemel eksiklikleri kapatmaya yetecek şekilde düzenlenecekti. Bun dışında I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı makamlarının uygulamaları nedeniyle kişisel zarar görmüş Müttefik vatandaşlarının zararları da Mali Komisyonun belirleyeceği şekilde ödenecekti.

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti başta Almanya olmak üzere Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'dan dış borç almıştı. Söz konusu bu devletlerle Müttefik Devletler arasında yapılan barış anlaşmaları ile bu alacaklar Müttefiklere devredildi. Bu durum Sevr Barış Anlaşması'nın 238. maddesi ile Osmanlı Devleti'nin de onayına sunuldu. Ancak aynı madde Müttefiklerin bu alacaklara karşılık Osmanlı Devleti'nden ödeme talebinde bulunmayacağını da hükme bağladı.

Sevr Antlaşması Osmanlı borçlarının paylaşımını 2 aşamalı olarak 241. ve 242. maddeleri ile düzenliyordu. Anlaşmanın 241. maddesi Osmanlı Devleti'nin 1 Kasım 1914 öncesi dış borçlarının gerek Balkan Savaşları gerekse Sevr Anlaşması ile Türkiye'den toprak kazanmış devletler arasında paylaşımını öngörüyordu. Anlaşmanın 242. maddesi de bu paylaşımın nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin hükümler içeriyordu. Buna göre ilk olarak 13 Ekim 1912'den önceki borçlanmalarla ilgili ödemesi gereken yıllık taksitler Türkiye ve

²³⁰Erim, *a.g.e.*, s. 605-606.

Arnavutluk da dahil olmak üzere Osmanlı Devleti'nden toprak alan Balkan devletleri arasında paylaştırılacak ve daha sonra ilk bölüşürmenin ardından Türkiye'nin üstünde kalan yıllık taksitler ile Osmanlı Devleti'nin 17 Ekim 1912 ile 1 Kasım 1914 arasında aldığı borçların yıllık taksit tutarı Sevr Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nden toprak almış olan devletler arasında paylaştırılacaktı.

Osmanlı borçları ile ilgili en kritik düzenlemelerden birisi 243. madde ile yapılıyordu. Bu madde bu borçların Osmanlı Devleti'nden toprak alan devletler arasında nasıl paylaşılacağı konusundaki genel ilkeyi ortaya şu şekilde koymuştu:

“Saptanacak miktarın borcun anapara ve faiz ödemesi için gerekli toplam tutara oranı, aktarılan toprak parçasının ortalama gelirinin, Türkiye'nin her bir durumda 1907'de konulan gümrük ek vergilerinin gelirini de içermek üzere, 1909-1910, 1910-1911, 1911-1912 üç mali yılı ortalama gelirine olan oranı kadar olacaktır.”²³¹

Anlaşmanın 244. maddesi Mali Komisyonun 243. madde ile belirlenen ilkeler çerçevesinde Osmanlı dış borçlarının paylaşımını en kısa sürede yapacağını ve buna ilişkin kararını ilgili devletlere bildireceğini hükme bağlıyordu. 245. madde ise dış borç yıllık taksitlerinin ödenmeye başlamasının tarihlerine ilişkin hükümler içeriyordu.

Düyun-ı Umumiye'nin idare yapısı, yetkileri ve görev süresi ile ilgili en ayrıntılı hükümler 246. maddede sıralanıyordu. Bu madde ile Düyun-ı Umumiye'ye ilişkin çıkarılan Muharrem Kararnamesi ile sonraki kararnamelerin Osmanlı Hükümeti'ne sunduğu bütün haklar Mali Komisyona devredildi. Yine bu madde Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyinin yapısında önemli değişiklikleri öngörüyordu. Buna göre artık Yönetim Konseyi İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri ile Osmanlı Bankası temsilcisinden oluşacaktı. Daha önce belirtildiği üzere Mondros Mütarekesi'nin 19. maddesi gereği Yönetim Konseyinin Alman ve Avusturyalı temsilcileri diğer Alman ve Avusturya vatandaşları gibi Osmanlı ülkesini terk etmek durumunda kalmışlardı. Anlaşmanın bu maddesi Yönetim Konseyinin idari yapısında oluşan bu fiili duruma hukuki bir mahiyet kazandırmıştı. Ayrıca bu madde ile Düyun-ı Umumiye'nin kimi gelirleri doğrudan toplaması yetkisi Mali Komisyonun belirleyeceği koşullar altında genişletilecek ve tüm Osmanlı illerinde uygulanacaktı. Yeni vergiler kondukça Mali Komisyonun onayı

²³¹ Erim, *a.g.e.*, s. 606-609.

dahilinde söz konusu vergilerin yönetimi Osmanlı Hükümeti adına Düyun-ı Umumiye'ye bırakılacaktı.

Düyun-ı Umumiye'nin muhtemel ömrü ise 246. madde ile belirlenmiştir. Buna göre mevcut Yönetim Konseyinin görev süresi dolunca (1923 yılı) İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetleri alacaklılarla da danıştıktan sonra Konseyin devamı ya da yetkililerinin Mali Komisyona devri konusunda oy çokluğu esasına göre bir karara varacaklardı.

247. madde Mali Komisyona, alacaklılara daha önceki anlaşmalarla verilmiş güvenceler yerine başka güvenceler verebilmesi veya Türkiye'nin genel gelirleri üzerinden bir ipotek konmasını önerme yetkisini veriyordu. 248. madde ise Düyun-ı Umumiye'ye ait bütün taşınır ve taşınmaz malların nerede olurlarsa olsunlar kuruma ait olmaya devam edeceklerini hükme bağlıyordu. Aynı maddeye göre paraya çevrilmiş malların geliri de gerek birleştirilmiş borç gerekse ikramiyeli Türk tahvillerinin olağanüstü amortismanında kullanılmak üzere Düyun-ı Umumiye'ye bırakılıyordu.²³²

Anlaşmanın 250. maddesine göre Osmanlı Hükümeti, Osmanlı'nın kalan toprakları için Düyun-ı Umumiye'ye ödemesi gerektiği halde ödeyemediği faiz ve anaparayı ödemeyi yükümleniyordu. Müttefik Kuvvetlerin işgali altındaki toprakların gelirleri işgal süresince hesap dışında tutulacaktı. Söz konusu ödeme, Mali Komisyona göre Türkiye'nin mali durumu elverdiğinde yapılacaktı.

251. madde Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyinin I. Dünya Savaşı sırasında görevde olan konseyin bütün işlemlerini gözden geçireceğini hükme bağlıyordu. Alacaklılar aleyhine veya konsey yetkilerine aykırı bir şekilde yapılmış bütün işlemler geçersiz kılınabilecekti. Ayrıca savaş sırasında görevde olan konseyin daha önceki kararnamelere uygun düşmeyen tüm giderleri Osmanlı Hükümeti tarafından Düyun-ı Umumiye'ye ödenecekti. Bu ödeme işlemi Mali Komisyonun bunların ödenebileceğine ilişkin onayı alındıktan sonra yapılacaktı.

252. madde Osmanlı borçlarının yıllık anapara ve faiz ödemelerinin bir kısmını üzerine alan devletlerin Düyun-ı Umumiye'ye 6 ay önce haber vermesi şartıyla söz konusu yıllık taksitin ilgili devlet ve Düyun-ı Umumiye arasında saptanacak olan faiz oranı

²³² Erim, *a.g.e.*, s. 609-611.

üzerinden anaparaya çevrilmesiyle ortaya çıkan tutarın ödenmesiyle borçla ilgili yükümlülüklerden kurtulabilecekleri ilkesini getiriyordu.

253. madde Müttefiklerle Almanya ve Avusturya arasında yapılan barış anlaşmalarında belirtildiği üzere bu iki ülkenin Osmanlı Devleti'ne aktarması gereken paranın Mali Komisyon emrine verilmesi hükmünü içeriyordu. 254. madde ise Almanya'nın aktaracağı paranın Düyun-ı Umumiye buyruğuna verilmesini hükme bağlıyordu.

Düyun-ı Umumiye kapsamında yer alan Osmanlı borçları ile ilgili son hüküm 257. madde ile belirlenmişti. Buna göre Müttefiklerin Osmanlı Devleti'nden istekleri karşılanınca ve I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin tüm dış borçları ödenince Mali Komisyonun görevi son bulacaktı.²³³

İçerdiği hükümlerle Osmanlı Devleti'nin birçok bakımdan olduğu gibi mali ve ekonomik anlamda da egemenliğini yitirmesini öngören Sevr Anlaşması dahi kimi İngiliz yetkililer tarafından yeterli görülmemiştir. Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyinin İngiliz üyesi Adam Block bu anlaşmayı Müttefikler açısından tatmin edici bulmamıştı. Block, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'e yazdığı 1 Ekim 1920 tarihli yazıda Müttefik Devletlerin Osmanlı Devleti'ne oldukça cömert davrandıklarını belirtmişti.²³⁴ Bununla beraber Adam Block, temsilcisi olduğu Avrupalı alacaklılar adına bir an önce Sevr Anlaşması'nın yürürlüğe konulmasını istemekten de geri kalmıyordu. Bu yöndeki isteğini şu ifadelerle Müttefiklere iletmişti:

*“Halihazırda kritik olan mevcut durumun devam etmesine izin verilirse yalnızca tahvil sahiplerinin değil, aynı zamanda ülkenin ticareti ve finansal istikrarıyla ilgilenen Büyük Güçlerin de zararına olacak şekilde taviz verilecektir. Politikalarına karar vermek ve daha fazla gecikmeden onu uygulamaya koymak Müttefik Kuvvetlerin görevidir.”*²³⁵

Müttefik Devletler onaylanamamasına rağmen Sevr Anlaşması'nın mali hükümlerini 1920 yılının Eylül ayından itibaren yürürlüğe koymak üzere girişimlerine başlamışlardı. Ancak anlaşmada öngörülen Mali Komisyonun çalışmaya başlaması kolay

²³³ Erim, *a.g.e.*, s. 611-612.

²³⁴ Öztürk, *a.g.m.*, s. 2864.

²³⁵ Block, *1918-1919*, s. 9.

olmamıştır. Bu komisyonun mevcut engellerin aşılarak çalışmaya başlayabilmesi için 1921 yılının Ocak ayına kadar beklenmesi gerekecekti.²³⁶

3.1.4. TBMM’de Düyun-ı Umumiye Tartışmaları

1881 yılındaki Muharrem Kararnamesi ile tarihteki yerini alan Düyun-ı Umumiye’nin varlığı kurulduğu andan itibaren sürekli sorgulanır olmuştur. Bu sorgulama Milli Mücadele dönemi Ankara’sında daha üst perdeden dile getirilmeye başlanmıştı. Birçok mebus bu kurumun artık var olmaması gerektiğini TBMM’de dile getirmiştir. Ancak mevcut siyasal ve ekonomik konjonktür Düyun-ı Umumiye’nin varlığını bir süre daha devam ettirmesini zorunlu kılıyordu.

Bursa mebusu Operatör Emin Bey TBMM’nin 4 Ekim 1920 tarihli 78. birleşiminde sunduğu takrirle İngilizlerin ve Fransızların teşviki ile Anadolu’yu işgale başlayan Yunanlıların yaratmış olduğu mali zararlara karşılık bazı önerilerde bulunmuştu. Bu önerilere göre ilk olarak Anadolu’da işgalci olarak bulunan ülkelere ait olan ilmi, sınai ve dini kuruluşların tümüne el konulacak, bunlar yeterli gelmediği takdirde Düyun-ı Umumiye borçları indirilecek ve bu da yeterli olmazsa adı geçen ülke vatandaşlarının Türkiye’de bulunan emlakları müsadere edilecekti. Emin Bey takririnde bu konunun ilgili devletlere tebliği için konunun İcra Vekilleri Heyetine havalesini teklif etmişti.²³⁷

Emin Bey’in bu takririne TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa imzası ile İcra Vekilleri Heyeti adına verilen cevap 4 Kasım 1920’de mecliste okundu. Bu cevapta şu hususlar ifade edilmek suretiyle Emin Bey’in takriri kabul görmemiştir:

1- Düşmanın verdiği zarar henüz tespit edilememiştir. İşgal altındaki bölgede meydana gelen bu zararın söz konusu bölgeler işgalden kurtarılmadan tespit edilmesi imkansızdır.

2- TBMM Hükümetinin kontrolü altındaki bölgede İngilizlere, Fransızlara ya da Yunanlılara ait önemli kurumlar yoktur. Yalnız işgal altındaki arazide çok sayıda Türk kurumu vardır. Dolayısıyla böyle bir el koyma hareketine girişilmesi durumunda Türk tarafının daha zararlı çıkacağı açıktır.

²³⁶ Öztürk, a.g.m., s. 2867.

²³⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: IV, s. 511.

3- Düyun-ı Umumiye'ye olan borçlar ertelenmiştir. Düyun-ı Umumiye borçlarının ödenmesi meselesinin barış görüşmeleri sırasında müzakere edilmesi gereklidir.

4- Söz konusu tekliflerin şimdilik tatbik edilmesi mümkün olmayıp gelecekte imkanlar dahilinde dikkate alınması kararlaştırılmıştır.²³⁸

3 Ocak 1921'de 1336 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu lahiyası görüşmeleri sırasında Maliye Vekili Ferit Bey Sevr Anlaşması hükümleri konusunu Düyun-ı Umumiye bağlamında ele alarak şunları söylemiştir:

“Sevr Muahedesi'nin şeraiti maliyesiyle bunlar (Avrupalılar) bize vesayet değil, atnı zamanda bir de esaret vaz etmek istiyorlar. Bunların şerait-i maliyelerini kısacık iki kelime ile arz edeyim: Bir kere gümrüklerimizi tamamen elimizden ellerine almak istiyorlar. Gümrükler bundan sonra devletin menafine değil, doğrudan doğruya onların arzu ettikleri masarife tahsis edilecek. İdaresine biz hiç karışmayacağız. Bütçemiz hususunda bile bizim elimizdeki salahiyeti almak istiyorlar. Diyorlar ki sizin bütçenizi sizin millet meclisiniz yapamayacak ve yapamaz. Gönderdikleri üç tane şapkalı yapacvak ve onların yapacağı tadilatı millet meclisi bozamayacaktır. Bunun hasıl edeceği irat ile bir kere maliyeyi ortadan kaldıracaklar. Maliye'yi Düyun-ı Umumiye'ye verecekler, varidat-ı mevcudemiz ile muhtelif sarfiyat yapacaklar. En birincisi kendi ordularının işgal mesarifiñievvelen temin edecekler. Hatta bizim meşgul memalikimizde ayrı bir devlet mevcut ise bilfarz Suriye'de olduğu veçhile onların memlekette askeri olduğu cihetle o memlekette bulunan işagl-i askeri masarifiñi yine biz ödeyeceğiz. Bu tediye edildikten sonra baki kalan akşamdan esnayı harpte zarardide olan kendi efradının hukukunu tesviye edecekler. Eğer ondan sonra para kalırsa onu bizim irademiz için verecekler lütfen.

...

Umum Düyun-ı Umumiye'mizin 162.121.625 liraya mukabil, faiz olmak üzere 9.652.000 lira olduğunu arz ederim. ... Yine kendi tasavvurlarına göre bunun miktarı bizden ayrılmış bulunan akşam-ı Memalke tefrik edilecektir ve bu bir haktır. Düyun-ı Umumiye'ye iştirak etmiş olan arazimizi şüphesiz ki bizden ayırdıkları zaman Düyun-ı Umumiye'nin onlara ait olan aksamını deruhte edeceklerdir. Binaenaleyh bu miktarı bugünkü kambiyo fiyatı ile takdir ettiğimizden bu miktarı 70-72 milyon lira tahmin

²³⁸TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: V, s. 276.

ediyoruz. Diğer devlet bütçelerinde 72 milyon liradan ibarettir. Binaenaleyh biz kendi faaliyetimizle, kendi faaliyet-i maliyemizle, kendi siyaset-i maliyemizle serbest ve müstakil olmakla hatta borçlarımızı affetmeseler bile borçlarımızı tediye etmeye muktediriz.”²³⁹

4 Ocak 1921 günlü meclis oturumunda ise Adana milletvekili Zekai Bey, Maliye Vekili Ferit Bey’e Şimendifer, Reji ve Düyun-u Umumiye gibi yabancı kuruluşların varlığının muhafaza edilmesini savunmasını hikmetini sorarak sözlerini şu şekilde sürdürmüştür:

“Bugün eğer bizler Avrupa’ya, garp emperyalistlerine, kapitalistlerine karşı harp ediyorsak, ancak memlekette muntazam bir istiklal-i iktisadi ve bir istiklal-i milli hasıl etmek için harp etmekteyiz. Binaenenalazalık harp ederken mücahede ederken memleket içerisinde hala ecnebi tahakkümünün, tagallübünün asarını gözümüzün önünde mütecellit ve mevcut ve mürtekiz görmek istemeyiz. Burada Düyun-ı Umumiye namına bir hesap açılmıştır. Maateessüf diyeceğim –bendenizin nokta-i nazarınca- encümenimiz dahi Düyun-ı Umumiye’nin hususiyetini kabul etmiş ve Düyun-ı Umumiye memurlarına, başmüdürlerine falan 285 lira veyahut 300 lira maaş ita edilmekte olduğunu görmüştür. Bunu da istiksar ederek ayrıca bir şekil ihdas eylemiştir.”

Ayrıca Zekai Bey, Düyun-ı Umumiye memurlarının diğer devlet memurlarından daha fazla zam almaları üzerinden ayrıcalıklı konumlarını sürdürdüklerini söyleyerek şunları söyledi:

“Bendeniz katiyen Düyun-ı Umumiye mmeurlarının hususiyetini, ayrıca bir istisnaiyede mazhariyetlerini istiklal-i iktisadi, istiklal-i millisi için caiz görmemekteyim.”

Mazhar Müfit Bey ise Zekai Bey’in Düyun-ı Umumiye, Şimendifer ve Reji’nin özel konumlarını korudukları yönündeki eleştirisine karşı şunları söyledi:

“İstanbul Hükümeti zamanında acaba Meclis-i Mebusan Düyun-ı Umumiye memurlarına maşatının tenziline veya Düyun-ı Umumiye’ye ait bazı kavanin (kanunlar) vaz etmeye ve Reji’nin idaresine ve Reji’nin idaresine varidatına vaziyet etmek, ... Anadolu’nun göbeğinde işleyen şimendiferleri hükümet idaresine alabilmek gibi bir karar verebilmiş midir? ... İstanbul Hükümeti bu kudreti gösterememiştir. Türkiye Devleti, BMM

²³⁹TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: VII, s. 144.

Hükümeti bu kudreti göstermiştir. Efendiler, hususiyet yoktur. Zira her şeye vaziyet ettik. Onların kanunlarını da ıslah edeceğiz ve heyet-i aliyenize takdim edilecektir. İstedığınız şekle sokabilirsiniz. Bunların hususiyeti yoktur.”²⁴⁰

Mazhar Müfit Bey, Zekai Bey’in “hükümet memurlarına tatbik edilen tahsisat-ı fevkalade kanunu Düyun-ı Umumiye memurlarına niçin tatbik edilmediği” yönündeki sorusuna cevaben de şunları söyledi:

Düyun-ı Umumiye’nin bir müfettiş-i umumisi vardır. Bu zat-ı muhterem İslam’dır. O zatı çağırdık ve dedik ki niçin bizim kendi idaremiz gibi addettiğimiz Düyun-ı Umumiye tahsisat-ı munzama alsın da ve başka bir kanuna tabii olsun. O zat bize dedi ki Frenkler büyük memuriyetleri, çok maaşlı memuriyetleri Frenklere tahsis ederler. İçlerinde 3-4 tane İslam vardır. Fakat küçük memuriyetler az maaşlı memuriyetler zavallı İslamlara verilmiştir ve onlara münhasırdır. Onun içindir ki büyük memurların maaşını muhtelif sebeplerle muhtelif zamanlarda tezyit etmişlerdir. Fakat küçük yani İslam olan memurcukların tahsisatları pek azdır ve bunlara zam etmemişlerdir bir, ikincisi eğer şimdi sizin tahsisat-ı fevkalade kanununuzu bunlara tatbik ederseniz elyevm verilmekte olan paradan binlerce lira bir masraf ihtiyarına mecbur olacaksınız. Zira sizin kanununuzla memurlara çok para vermek lazım gelecektir dedi. Mamefih büyüklerden kesmek ve küçüklerin bugünkü az olan maaşlarını mutedil dereceye ifrağ ile bu iki ayda hiç olmazsa lüzumundan fazla bir apra vermemek için şu kanunu kabul edersek hem küçük memurları terfiğ (ferahlandırma) etmiş hem de büyüklerinden maşatından büyük bir tenzilat yapmış oluruz. Çünkü Sivas’taki bir Düyun-ı Umumiye memuru bu millet meclisinin hiçbir büyük memurunun olmadığı maaşı alıyor. 286 lira. Bu millet meclisi hiçbir memura 286 lira vermemiştir ve vermeyecektir efendiler. Binaenaleyh o nispette küçüklere biraz zammıyat yaptık. Büyüklerden kestik. Peki şu halde bizim kanunumuzu tatbik edelim. Fakat o zaman binlerce lira vermek lazım gelecektir ve saniyen bu gibi esaslı bir işte oturup da encümen kendi kendine bir kanun yapamaz.”

1 Şubat 1921 tarihli meclis oturumunda 1920 Muvazene-i Umumiye Kanunu görüşmeleri sırasında da daha önce olduğu gibi Düyun-ı Umumiye ve Reji idarelerinin varlığı sorgulanınca Maliye Vekili eleştirilere şu şekilde yanıt vermek durumunda kalmıştır:

²⁴⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: VII, s. 186.

“Reji İdaresinin Düyun-ı Umumiye İdaresi’nde olduğu gibi ya doğrudan doğruya tamamıyla idare-i hükümete kalb edilmesi (dönüştürülmesi) veyahut bu eşkali muhafaza şekillerinden birini ihtiyar (seçmek) eylemek lazım gelir. ... Heyet-i Vekileniz bu gibi bazı kararnameler ve kanun mahiyetinde bulunan bazı hükümler ve mukavelelerle kendisine merbut (bağlı) bulunduğu bu şekli doğrudan doğruya nazari bir surette halletmekten ziyade ameli bir surette halletmeyi muvafık buldu. Bunun ameli bir surette halli nedir? Reji ve Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin bütün varidatını kendi eline almak, bütün idaresini deruhte etmek ve hiçbir parasının hiçbir yere verilmeyerek doğrudan doğruya hazine-i devlete vürudunu (toplama) temin etmek, nazari olmak üzere bu doğrudur. Bunun şekli tatbiki derakap (hemen ardından) Reji ve Düyun-ı Umumiye İdaresi’ni, bunların heyet-i mecmuasını, Maliye’nin aksam-ı idariyesi dahilinde ilka etmek ise de Heyet-i Vekileniz bilhassa münasebat-ı müstakbele-i siyasiyeyi düşünerek ve bilhassa münasebatı müstakbele-i siyasiyede bu gibi hususi tedbirlerden istifade etmeyi nazari dikkatte bulundurarak ve daima istediğiniz şeyleri halletmeyi ümit ederek bugüne kadar fiili surette bütün bunun menafiyle (yararlar) iktifa etmeyi daha ziyade faydalı, daha ziyade musip ve daha ziyade makul buldu.”²⁴¹

TBMM’de Düyun-ı Umumiye tartışmalarından idarenin varlığının sona erdirilmesi gibi bir sonuç çıkmamıştır. Çünkü mevcut koşullar bu idarenin ortadan kaldırılması için elverişli değildi. Bu gerçeğin farkında olan Maliye Vekili’nin bazı mebusların yukarıdaki itirazlarına verdiği cevaplar hep bu doğrultuda olmuştur. Zaten Düyun-ı Umumiye’nin tamamen ortadan kaldırılabilmesi için Milli Mücadele’nin başarıya ulaştırılması ve yapılacak olan barış anlaşması ile Türkiye’nin bağımsızlığını dünyaya ilan etmesi gerekiyordu.

3.1.5. TBMM Bütçelerinde Düyun-ı Umumiye

Osmanlı Devleti gerçek anlamıyla II. Meşrutiyet’le birlikte bir bütçe kanunu çerçevesinde harcamalarını yapmaya başlamıştı. Bu durum I. Dünya Savaşı yıllarında bile devam etmiştir. Savaşın son yılı olan 1918 yılının bütçesi Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan onayı alarak geçen son bütçe olmuştur. Mondros Mütarekesi sonrası yaşanan işgaller

²⁴¹ TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: VIII, s. 40-42.

dolayısıyla 1919 yılı için yeni bir bütçe hazırlanamamıştır. 1918 yılı bütçesinin 1919 yılı için de kullanılmasına karar verilmişti.²⁴²

TBMM açılmadan önceki süreçte kamu harcamalarının geçen yılın rakamlarına göre yapılacağı kararlaştırılmıştı. TBMM Hükümeti kurulduğu 1920 yılı itibarıyla de meclisten geçen herhangi bir bütçe kanununa dayanmaksızın harcama yapıyordu. Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey'in 6 Mayıs 1920 tarihli genelgesinde mayıs ve haziran aylarının kamu harcamaları için de önceki yıl rakamları işaret edilmişti. Bu durumun yanlış olduğunu düşünen bir grup milletvekili Meclis Başkanlığına sundukları bir önerge ile dikkatleri bu konuya çektiler. Onlara göre Kanan-i Esasi hükümetin bu şekilde harcama yapmasını men ediyordu. Devlet gelirlerinin giderlerden daha fazla olması nedeniyle bu durumun daha fazla sürdürülebilir olmadığını ve gerekli bütçe yapılmazsa mali bir çöküşün kaçınılmaz olacağını belirtmişlerdi.

Hakkı Behiç Bey'in istifasının ardından Temmuz 1920'de yeni Maliye Vekili olan Ferit (Tek) Bey döneminde bütçe çalışmalarına başlandı. Bu iş için ilk olarak TBMM Hükümetine bağlı vilayetlerden bütçe yapabilmeleri için gerekli olan bilgiler istenmişti. Fakat haberleşme konusunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle bütçe için gerekli tüm bilgilerin sağlanması mümkün olamamıştı. Ayrıca o zamana kadar bütçe İstanbul'da hazırlandığından bu konuda en sağlıklı bilgiler oradaydı. TBMM Hükümetinin ihtiyaçlarının sürekli çeşitlenmesi de bir başka sıkıntıydı. Bu nedenle Maliye Nezareti 1918 yılının devlet giderlerini dikkate almak suretiyle geçici bir bütçe oluşturma kararı almıştı.²⁴³

Yapılan çalışmalar neticesinde 1920 yılının mayıs ayının başından eylül ayının sonuna kadar olan süreyi kapsayan Altı Aylık Muvakkat Bütçe Kanunu 11 Eylül 1920 tarihli Meclis oturumunda kabul edildi. Bu kanunla birlikte 30 milyon liranın devlet hizmetlerinin yerine getirilebilmesi adına Maliye Vekaletine avans verildiği hükme bağlanmıştı.²⁴⁴

²⁴² Ahmet Tekin, "Milli Mücadele Bütçeleri, Vergi Politikası ve Dış Yardımlar (1919-1923)", *Türkler Ansiklopedisi*, C: XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 137.

²⁴³ İhsan Güneş, "Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: IV, Sayı: 12, Ankara 1988, s. 766-767.

²⁴⁴ *Ceride-i Resmiye*, 28 Şubat 1921, No: 4, s. 3.

30 Eylül 1920 tarihinde 1920 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu teklifi TBMM'ye sunuldu. Ancak bu teklifin Meclisten geçmesi 28 Şubat 1921 tarihine kadar mümkün olmadığından bu tarihe kadar iki avans kanunu daha yapılmak zorunda kalındı. 30 Ekim 1920'de kabul edilen Teşrinisani ve Kanunievvel Aylarına Mahsus Muvakkat Bütçe Kanunu ile 11.923.400 lira,²⁴⁵ 29 Aralık 1921 tarihli Kanunisani ve Şubat Aylarına Mahsus Avans Kanunu ile de 10.300.000 liranı²⁴⁶ Maliye Vekaletine avans olarak verilmesi kararlaştırıldı.

TBMM 1920 yılı bütçesini tam bir yıl gecikmeyle 28 Şubat 1921 tarihinde kabul etmiştir. Bu kanunla ilgili görüşmelerin sürdüğü 1 Şubat 1921 tarihli oturumda Reji ve Düyun-ı Umumiye İdareleri'nin varlığı sorgulanmıştır. Bu idarelerin ortadan kaldırılmasını isteyen mebuslara karşı Maliye Vekili Ferit Bey şu ifadeleri kullanmıştır:

“Reji İdaresi'nin Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde olduğu gibi ya doğrudan doğruya tamamıyla idare-i hükümete kelb edilmesi veyahut bu eşkali muhafaza şekillerinden birini ihtiyar eylemek lazım gelir. Efendiler! Heyet-i Vekileniz bu gibi bazı kararnameler ve kanun mahiyetinde bulunan bazı hükümler ve mukavelelerle kendisine merbut bulunduğu bu şekli doğrudan doğruya nazari bir surette halletmekten ziyade ameli bir surette halletmeyi muvafık buldu. Bunun ameli bir surette halli nedir? Reji ve Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin bütün varidatını kendi eline almak, bütün idaresini deruhte etmek ve hiçbir parasının hiçbir yere verilmeyerek doğrudan doğruya hazine-i devlete vürudunu temin etmek, nazari olmak üzere bu doğrudur. Bunun şekli tatbiki derakap Reji ve Düyun-ı Umumiye İdaresi'ni, bunların heyet-i mecmuasını, Maliye'nin aksam-ı idariyesi dahilinde ilka ise de Heyet-i Vekileniz bilhassa münasebat-ı müstakbele-i siyasiyeyi düşünerek ve bilhassa münasebat-ı müstakbele-i siyasiyede bu gibi hususi tedbirlerden istifade etmeyi nazari dikkatte bulundurarak ve daima istediğiniz şeyleri halletmeyi ümit ederek bugüne kadar fiili surette bütün bunun menafiyle iktifa etmeyi daha ziyade faydalı, daha ziyade musip ve daha ziyade makul buldu.”²⁴⁷

Bütçe görüşmeleri sırasında varlığı sorgulanan Reji ve Düyun-ı Umumiye İdarelerinin hukuki statüleri söz konusu bütçe kanununun 20. ve 21. maddeleri ile

²⁴⁵Ceride-i Resmiye, 21 Mart 1921, No: 7, s. 4.

²⁴⁶Ceride-i Resmiye, 11 Nisan 1921, No: 10, s. 3.

²⁴⁷TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1,Cilt: VIII, s. 42.

netleştirildi. Böylece daha önce gelirlere el koymak suretiyle uygulanan fiili durum hukuki bir nitelik kazanmış oldu. Bu düzenlemeyi yapan maddeler şöyledir:

“Madde 20: Balkan Harbi’nden sonra memalik-i Osmaniye’den iftirak eden mahallere ait Düyun-ı Umumiye hisselerinin hesap ve ifrazına ve istiklal-i milli ve malinin fiilen tesisine kadar gerek Mısır vergisi ve Kıbrıs fazla varidatıyla temin olunan ve gerek Muharrem Kararnamesi’ne tabi tutulan gerek Muharrem Kararnamesi’nin neşrinden sonra akdolunup da mürettebat-ı şehriyesinin cibayet ve tediye muamelatı Düyun-ı Umumiye İdaresi’ne ve bazımüessesatı maliyeye tevdi ve gerek doğrudan doğruya Hükümet tarafından icra edilen mustakrazat ile alelumum müessesatı ecnebyeden alınan avanslar faiz ve resülmalleri ve bilumum demiryollarının kilometre teminat akçeleri muhassasatı tecil ve 1336 senesi muvazene-i umumiyesinden tenzil edilmiştir.

Madde 21: Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye varidatı muhassasasının BMM Hükümetine tabi olan mahallerdeki şuabatı teşkilat ve vezaiife halel gelmemek ve tahsilatını muntazaman makbuz mukabilinde BMM Maliye Vekaleti nezne-i Umumisine teslim etmek şartıyla Maliye Vekaletine merbuten idare-i umura devam edecek ve maaş ve masarifatı bütçedeki tahsisatından tesviye olunacaktır.”

TBMM’nin hazırladığı ilk bütçe kanunu olan 1336 Sensi Muvazene-i Umumiye Kanunu’nun 1. maddesi kamu harcamaları için ilgili kurumlara 63.018.354 lira tahsisat ayrıldığını ifade ederken ikinci maddede devletin devlet gelirlerinin 51.388.626 lira olduğu belirtiliyordu. Ancak kanuna ekli gelir kalemlerinin gösterildiği B cetvelinde TBMM’nin toplam gelirinin 46.839.868 lira olduğu gösteriliyordu.²⁴⁸

Söz konusu ilk bütçede kurumlara ayrılan tahsisat şu şekildedir:

Tablo 2:

1920 Bütçesi²⁴⁹

Zat-ı Hazreti Padişahi ve Hanedan-ı Saltanat	551.012
Divan-ı Muhasebat	26.696
Maliye Vekaleti	6.413.629
Müdafaa-i Milliye Vekaleti	27.576.039

²⁴⁸ *Ceride-i Havadis*, 25 Nisan 1921, No: 12, s. 1.

²⁴⁹ Güneş, a.g.m., s. 768-769.

İmalat-ı Harbiye	752.969
Bahriye	259.548
Nafia Vekaleti	620.396
Maarif Vekaleti	577.061
Hariciye Vekaleti	303.748
Adliye Vekaleti	2.759.274
Posta ve Telgraf	1.427.898
Şeriyye Vekaleti	522.062
Sıhhiye Vekaleti	613.141
Dahiliye Vekaleti	2.731.023
İktisat Vekaleti	1.264.921
Rüsumat	356.160
Düyun-ı Umumiye	7.680.696
Emniyet-i Umumiye	1.354.688
Şuray-ı Devlet	-
Defter-i Hakani	403.311
Jandarma	4.858.976
Riyaset	18.375
Meclis Bütçesi	953.996
Matbuat ve İstihbarat	88.000
Aşair ve Muhacirin	874.735
TOPLAM	63.018.354

Bütçede kurumlara ayrılan tahsisatlara bakıldığında mevcut durumun etkisiyle en büyük payın Müdafaa-i Milliye Vekaletine ayrıldığı görülmektedir. Bütçeden %44 oranında pay alan Müdafaa-i Milliye Vekaletini aldığı %12'lik pay ile Düyun-ı Umumiye İdaresi takip etmektedir. %12'lik bu yüksek paya rağmen 1919-1920 yılının Osmanlı mali bütçesinde Düyun-ı Umumiye'ye ayrılan pay ile karşılaştırıldığında oransal bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Şöyle ki 1919-1920 yılında 96.788.000 liralık Osmanlı bütçesinden Düyun-ı Umumiye'ye ayrılan para 21.328.000 liraydı. Bunun anlamı TBMM

öncesindeki mali yılda Düyun-ı Umumiye Osmanlı bütçesinden %22 gibi yüksek bir pay aldığıydı.²⁵⁰

Düyun-ı Umumiye'ye 1920 bütçesinden 7.680.696 lira ayrılmış olsa da bunun yalnızca 1.735.696 lirası idarenin masrafları için harcanmış, geri kalan 5.945.446 liralık bölüm bazı emekli, dul ve yetim maaşlarına, vatan hizmetinde bulunanlara, muhtaçlara ve siyasi mağdurlara harcanmak üzere Düyun-ı Umumiye bütçesine konulmuştur.

1336 (1920) Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'na ek B cetvelinde gösterildiğine göre TBMM'nin toplam geliri 46.839.868 liradır. Bu paranın önemli bir kısmı aşar, ağnam, temettü, gümrük ve damga vergileri ile tuz tekeli gelirlerinden sağlanmaktadır ki bunlardan aşar vergisi geliri 13.641.079 lira, gümrük vergisi geliri 10.361.221 lira, tuz tekeli geliri 3.500.000 lira, ağnam vergisi geliri 5.783.586 lira, temettü vergisi geliri 2.083.756 lira ve damga vergisi geliri 272.137 liradır.²⁵¹ Söz konusu bu vergilerin bazılarının tamamı bazılarının ise bir kısmı Düyun-ı Umumiye tarafından tahsil edilerek TBMM Hükümetine ulaştırılmıştır. TBMM gelirlerinin %29'unu oluşturan aşar vergisi ile %22'sini oluşturan gümrük vergilerinin önemli bir kısmı tahsil eden Düyun-ı Umumiye bütçe gelirlerinin %4,4'ünü oluşturan temettü vergisinin, %7,5'ini oluşturan tuz tekeli gelirinin, %12'sini oluşturan ağnam vergisinin, %0,5'ini oluşturan damga vergisinin tamamını tahsil etmiştir. Dolayısıyla TBMM bütçesinin %75'inden daha fazlasının toplanmasında Düyun-ı Umumiye örgütünden faydalanıldığı açıktır.

Tıpkı 1920 bütçesi gibi 1921 bütçesi de bir yıl gecikmeli bir şekilde 1922 yılında yapılmıştır. Söz konusu bütçede Düyun-ı Umumiye'ye ayrılan pay 1920 bütçesinde göre bir hayli azalmıştır. TBMM'nin 1921 gider bütçesi 82.162.190 liradan oluşuyordu ki bunun %1,46'sı yani 1.202.611 lirası Düyun-ı Umumiye giderleri için harcanmıştır. Bu yıl içerisinde Düyun-ı Umumiye'nin tamamını ya da bir kısmını topladığı vergilerin toplam miktarı ise 37.869.485 lira dolayındadır. Bu miktarın toplam gelire oranı belirsizdir. Çünkü 1921 yılı bütçe kanununda gelirlerin toplam miktarı belirtilmemiştir. Meclise sunulan 26 Mayıs 1921 tarihli bütçe taslağında 72.810.485 lira olarak görülen devlet gelirleri, 1921 yılı Hazine Genel Hesabı verilerine göre 57.435.193 lira, Hakimiyet-i Milliye gazetesinin

²⁵⁰ Eldem, *a.g.e.*, s. 149.

²⁵¹ 1336 Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lahiyası ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası, s. 72-78.

20 Şubat 1921 tarihli sayısına göre 79.627.225 lira ve Maliye Vekili'nin 9 Şubat 1922 tarihli beyanatına göre 57.435.193 liradır.

1921 bütçe kanununda TBMM Hükümetine bağlı kurumlara ayrılan bütçe şu şekilde olmuştur:

Tablo 3
1921 Bütçesi²⁵²

Hilafet ve Hanedan	-
Büyük Millet Meclisi	985.376
İcra Vekilleri Heyet-i Riyaseti	12.730
Muhassasat-ı Zatiye	3.493.225
Düyun-ı Umumiye	1.202.611
Maliye Vekaleti	5.499.268
Dahiliye Vekaleti	2.228.013
Sıhhiye Vekaleti	549.293
Şeriyye Vekaleti	305.000
Adliye Vekaleti	2.448.244
Maarif Vekaleti	504.663
Nafia Vekaleti	.125.307
İktisat Vekaleti	1.454.023
Hariciye Vekaleti	459.924
Müdafaa-i Milliye Vekaleti	50.984.384
Bahriye Dairesi	443.379
Askeri Fabrikalar Müdüriyet-i Umumiyesi	2.764.595
Jandarma Komutanlığı	4.166.039
Emniyet Müdüriyet-i Umumiyesi	937.320
PTT Müdüriyet-i Umumiyesi	1.505.891
Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi	356.152
Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi	53.791
Aşair ve Muhacirin	663.556
TOPLAM	82.162.190

²⁵² Güneş, a.g.m., s. 776-779.

1922 yılı için hazırlanan bütçede ise kurumlara ayrılan ödenek ve kurumların harcadığı para miktarı aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir:

Tablo 4
1922 Bütçesi²⁵³

Kurumlar	Ödenek	Harcama
Büyük Millet Meclisi	167.645	834.657
Hilafet ve Hanedan	1.144.455	153.624
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti	18.721	12.176
Maliye Vekaleti	8.084.300	5.381.533
Düyun-ı Umumiye	2.263.711	1.521.525
Ziraat Bankası	1.245.458	602.327
Muhassasat-ı Zatiye	4.924.217	4.359.785
PTT	2.129.657	1.580.453
Rüsumat	1.141.163	701.509
Dahiliye Vekaleti	2.451.191	2.045.705
Emniyet Umum Müdürlüğü	1.682.348	1.395.424
Umum Jandarma Kumandanlığı	5.845.176	4.914.246
Hariciye Vekaleti	970.257	674.269
Matbuat ve İstihbarat	107.494	83.140
Sıhhiye Vekaleti	948.578	62.030
Muavenet-i İctimaiye Muhacirin Müdüriyeti	1.139.338	600.649
Şeriye Vekaleti	632.226	413.175
Adliye Vekaleti	2.792.695	2.180.457
Maarif Vekaleti	1.432.245	1.136.064
Nafia Vekaleti	928.724	617.547
İktisat Vekaleti	2.523.353	1.555.026
Müdafaa-i Milliye Vekaleti	55.829.136	42.119.265
Bahriye Dairesi	1.117.868	826.771
Askeri Fabrikalar	1.554.285	628.448
TOPLAM	100.974.541	74.957.848

²⁵³ Tekin, *a.g.m.*, s. 141.

Tablo incelendiğinde 1922 bütçesinden Düyun-ı Umumiye'ye ödenek olarak 2.263.711 lira ayrıldığı görülmektedir. Bu miktar bütçeye konan toplam ödeneğin %2,24'üne karşılık gelmektedir. Ancak bu yıl içerisinde Düyun-ı Umumiye'nin harcaması 1.521.525 lira olmuştur. Bu da söz konusu yıl içerisindeki kamu harcamalarının %2,02'si yapmaktadır. Bu rakamlar Düyun-ı Umumiye'ye bütçeden ayrılan payın bir önceki yıla göre bir miktar arttığını göstermektedir.

1922 yılında TBMM Hükümetinin gelir tahmini 60.169.000 lira olmuşken, aynı yıl için tahsil edilen para miktarı 71.730.000 lira olmuştur. Bu gelirin 44.526.000 lirası Düyun-ı Umumiye'nin tamamını ya da bir kısmını topladığı temettü, ağnam, aşar, damga ve gümrük vergileri ile tuz tekeli gelirlerinden oluşuyordu. Bu gelirler 1922 yılı toplam gelirleri içerisinde %72'lik bir paya sahipti.

Milli Mücadele'nin askeri kısmı 1922 yılında tamamlanmış olsa da barışın tesisi dolayısıyla diplomatik kısmının bitişi 1923 yılını bulmuştur. Milli Mücadele'nin son yılı olan 1923 yılının bütçesine bakıldığında devlet kurumlarına 144.802.262 lira ödenek ayrıldığı, buna karşılık bu kurumların 105.926.911 lira harcama yaptıkları görülmektedir. Ödeneklerin ve harcamaların kurumları göre dağılımı şöyledir:

Tablo 5

1923 Bütçesi²⁵⁴

Kurumlar	Ödenek	Harcama
Büyük Millet Meclisi	2.182.697	1.990.740
Riyaset-i Cumhur	82.440	76.420
Divan-ı Muhasebat	158.380	26.206
Hilafet ve Hanedan	436.695	435.691
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti	54.562	43.462
Maliye Vekaleti	13.033.830	9.467.177
Düyun-ı Umumiye	6.000.000	4.340.508
Ziraat Bankası	642.891	642.890
Muhassasatı Zatiye	10.550.944	8.614.272
Düyun-ı Umumiye Varidat-ı Mahsusa İdaresi	3.174.651	2.124.200

²⁵⁴ Tekin, *a.g.m.*, s. 141-143.

Rüsumat	2.521.358	1.623.094
Dahiliye Vekaleti	3.815.668	2.922.644
PTT	3.346.482	2.540.758
Emniyet Umum Müdürlüğü	3.215.552	3.032.506
Umum Jandarma Kumandanlığı	9.892.133	7.559.307
Hariciye Vekaleti	1.254.955	670.958
Matbuat ve İstihbarat	107.136	90.283
Sıhhiye Vekaleti	1.449.619	1.016.216
Muavenet-i İçtima-i Muhacirin Müdüriyeti	1.884.839	1.225.990
Şeriye Vekaleti	1.185.414	915.266
Adliye Vekaleti	4.763.200	3.878.515
Maarif Vekaleti	3.640.042	3.033.002
Nafia Vekaleti	2.018.001	1.528.122
İktisat Vekaleti	3.033.151	2.158.915
Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti	6.095.083	866.667
Müdaafa-i Milliye Vekaleti	54.172.612	41.096.440
Bahriye Dairesi	3.173.054	1.948.232
Askeri Fabrikalar	2.876.873	2.058.430
TOPLAM	144.802.262	105.926.911

3.1.6. Vergi Kanunları ve Düyun-ı Umumiye

TBMM'nin ilk çıkardığı kanun Düyun-ı Umumiye tarafından toplanan ağnam resmine ilişkin kanundu. Bunun nedeni henüz yeni kurulmuş TBMM'nin kendisine karşı olası başkaldırıları engellemektir. Şöyle ki TBMM'ye yönelik halka ağır vergiler yükleneceği yönündeki iddialar halk arasında yayılıyordu. Bu bağlamda ilk olarak ağnam resminin bir kat arttırılacağı söyleniyordu. Bu vergi son olarak 1919 yılında arttırılmıştı. Son toplanan Meclis-i Mebusan'da ise bu verginin 8 kat arttırılması gündeme gelmiş; ancak Meclis'in İngilizler tarafından dağıtılması üzerine bu artış yürürlüğe sokulamamıştı. TBMM açılınca bu zammın yürürlüğe sokulacağı söylentileri üzerine Meclis çıkardığı tek maddelik Ağnam Resmi Kanunu ile bu söylentileri etkisiz kılmak durumunda kaldı. Bu kanuna göre ağnam resmi eskiden olduğu gibi dört misli alınmaya devam edecekti.

Meclis'in açılışından bir gün sonra 24 Nisan 1920'de kabul edilen bu kanun TBMM'nin çıkardığı ilk kanun olmuştur.²⁵⁵

TBMM 23 Nisan 1920 ile 12 Nisan 1921 tarihleri arasında çıkarmış olduğu 109 kanunun 56 tanesi mali konulara ilişkindi. Bunların da 30'u ise gelir kanunudur.²⁵⁶ Artan finansman ihtiyacı nedeniyle yapılan bu gelir kanunlarının bir kısmı da Düyun-ı Umumiye'nin toplayıp TBMM Hükümeti'ne aktardığı vergi kaynaklarına ilişkindi. Bu kanunlar şunlardır: 28 Temmuz 1920 tarihli Gümrük Resminin Beş Misline İbلاغına Dair Kanun, 21 Eylül 1920 tarihli Temettü Kanunu, 23 Eylül 1920 tarihli Tuz Resmi Hakkında Kanun, 29 Eylül 1920 tarihli Damga Resminin Tezyidi Hakkında Kanun, 9 Kasım 1920 tarihli Emlak ve Arazi ve Temettü Vergisi Tezkere Esmasının Tezyidi Hakkında Kanun, 27 Kasım 1920 tarihli Senei Haliye Ağnam Resmine Bir Misli Zamma Dair Kanun, 7 Mayıs 1921 tarihli Gümrük Tarifesinin B ve D Cetvelleri Hakkındaki Kanun.

Gümrük Resminin Beş Misline İbلاغına Dair Kanun: 1919 yılının Mayıs ayı itibariyle gümrük vergisinden elde edilen gelir 1926 yılı ile kıyaslandığında %5 oranında daha düşük seviyedeydi. Devlet gelirlerinin yaklaşık %20'sini oluşturan gümrük gelirleri TBMM Hükümeti açısından da oldukça önemliydi. Buradan elde ettiği geliri yükseltmek isteyen TBMM 28 Temmuz 1920 tarihinde kabul ettiği bir kanunla gümrük vergisine beş kat zam yapmıştır. Kanun 14 Şubat 1921 tarihinde Ceride-i Resmiye'de yayınlanmasının ardından yürürlüğe girmiştir.²⁵⁷

Temettü Kanunu: 21 Eylül 1920'de kabul edilen bu kanunla temettü vergisi bazı durumlar için beş, bazı durumlar için ise 10 kat arttırılmıştır. Söz konusu kanun 28 Şubat 1921'de Ceride-i Resmiye'de yayınlanmasının ardından uygulamaya konulmuştur.²⁵⁸

Tuz Resmi Hakkında Kanun: Osmanlı Devleti'nde tuzun üretimi tekel olup bu tekel gelirleri Düyun-ı Umumiye'nin kuruluşundan itibaren bu idare tarafından toplanıyordu. 1919 Mayıs'ında tuzun kilosu 1 kuruş olarak satılmaktaydı.²⁵⁹ Ancak 23 Eylül 1920 tarihinde kabul edilip 28 Şubat 1921'de yürürlüğe giren Tuz Resmi Hakkında Kanunu'nun birinci maddesiile birliktetuzun kilosu üç kat arttırılıp 3 kuruşa çıkarıldı.

²⁵⁵ *Ceride-i Resmiye*, 7 Şubat 1921, No: 1, s. 3; Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 219-221.

²⁵⁶ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 219.

²⁵⁷ *Ceride-i Resmiye*, 14 Şubat 1921, No: 2, s. 3.

²⁵⁸ *Ceride-i Resmiye*, 28 Şubat 1921, No: 4, s. 5.

²⁵⁹ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 106.

Kanunun ikinci maddesi bir hafta içerisinde tüccar ve esnafın ellerinde bulunan tuzun miktarını Düyun-ı Umumiye'ye haber vererek aradaki farkı ödemekle mükellef kılındı. Elleriindeki tuzu bildirmeyenlere de ceza olarak iki kat vergi ödetileceği hükme bağlandı.²⁶⁰

Damga Resminin Tezyidi Hakkında Kanun: Tuz resminde üç kar artış yapan Tuz Resmi Hakkında Kanun'dan çok kısa bir süre sonra 29 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen Damga Resminin Tezyidi Hakkında Kanun ile alınan bu vergide de artışa gidilmiştir. Kanunun birinci maddesi ise rüsum-ı maktua 3 katına, rüsum-ı nispiye ile resmi munzam pulları iki katına çıkarıldı. Beşinci madde ile de kanuna aykırı işlemlere uygulanan işlemlerden alınan para cezasının %50 arttırılması hükmünü getirdi.²⁶¹ TBMM'de 5. madde bağlamında yapılan tartışmalar sırasında Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey söz konusu maddeyi şu sözlerle savundu:

“...Kanunun teklifinden maksat varidatı arttırmaktır, cezayı arttırmak değil. Düyun-ı Umumiye sattığı pullardan kasasını doldormalı, yoksa falan falan cezalardan değil. Onun için pek nadir olur. Cezay-ı nakdileri, vergi ile mütevazın olmak suretiyle arttırmak doğru değildir. ... Zaten Düyun-ı Umumiye dairesi pulları kullanan Türk tebaasına karşı daima daha fazla para çekmek esasına binaen her şeyi fazla fazla koymuşlar. Beş paralık bir pulu eksik yapıştırdığı için 50 kuruş cezay-ı nakdi almıştır. Şimdi prensip olarak şunu kabul edelim. Cezalar tespit olunmaz. Çünkü teşdidine mucip esbab yoktur. Burada aranılan varidattır. Cezay-ı nakdi ile varidat temin edilmez.”²⁶²

Sene-i Haliye Ağnam Resmine Bir Misli Zamma Dair Kanun: Düyun-ı Umumiye'nin topladığı en önemli gelir kaynağı olan ağnam resmi 27 Kasım 1920'de TBMM'de kabul edilip 28 Mart 1921 yılında yürürlüğe giren bu kanunun birinci maddesi sadece bir yıla mahsus bu verginin bir kat arttırılmasını hükme bağlıyordu.

“Madde 1: Bin üç yüz otuz altı senesinde tadat olunan ağnamın tahsil olunan resmine bu seneye mahsus olmak üzere aynı miktar zammolunmuştur.”²⁶³

²⁶⁰ Ceride-i Resmiye, 28 Şubat 1921, No: 4, s. 5.

²⁶¹ Ceride-i Resmiye, 28 Şubat 1921, No: 4, s. 6-7.

²⁶² TBMM Zabıt Cerideleri, C: 4, s. 418-420.

²⁶³ Ceride-i Resmiye, 28 Mart 1921, No: 8, s. 3-4.

Gümrük Tarifesinin B ve D Cetvelleri Hakkındaki Kanun: 7 Mayıs 1921 günü kabul edilen bu kanunla D cetvelinde ismi geçen malların ithali yasaklanmış, B cetvelinde belirtilen ürünlerin malların ithalatına uygulanan gümrük vergisinin ise 3 kat arttırılmasına karar verilmiştir. Bu kanun 18 Mayıs 1921'de Ceride-i Resmiye'de yayınlandıktan sonra yürürlüğe girmiştir.²⁶⁴

3.2. Düyun-ı Umumiye'nin Teşkilatı, Gelirleri ve Giderleri

Mondros Mütarekesi'nden sonra Düyun-ı Umumiye'nin Alman temsilcisi Dr. J. Zahn, Avusturya-Macaristan temsilcisi De Wickenburg Yönetim Konseyinden ayrılarak ülkelerine döndüler. Bunun aksine İngiliz temsilcisi Sir Adam Block, Fransa temsilcisi Sallandrouze De Lamornaix ve İtalya temsilcisi Nogara İstanbul'a gelerek Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyindeki yerlerini aldılar. 1918-1919 yıllarında bu İtilaf temsilcilerinin yanı sıra Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyi'nde Osmanlı vatandaşı alacaklılarını temsilen Hüseyin Cahit Bey ile Osmanlı Bankası temsilcisi M.L. Steeg de bulunuyordu. Said Bey de idarede Osmanlı imparatorluk komiseri olarak görev yapmaya devam ediyordu. I. Dünya Savaşı boyunca Düyun-ı Umumiye başkanlığını yürüten Hüseyin Cahit Bey bu görevini Aralık 1918'de Fransız temsilcisi Sallandrouze De Lamornaix'e devretti.²⁶⁵

28 Şubat 1921'de tahvil sahiplerinin Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyindeki temsilcilerinin 5 yıllık görev süresi doldu. 1 Mart 1921'de Sallandrouze de Lamornaix'in yerine Fransız tahvil sahipleri ulusal birliği onursal direktörü Monsieurdes Closieres seçildi. İtalyan tahvil sahipleri temsilcisi olarak ise Nogara tekrar seçildi. Adam Block ise beşinci defa İngiliz ve Hollandalı tahvil sahiplerinin temsilcisi olarak seçildi. Versay ve St. Germain anlaşmalarından sonra Alman ve Avusturya delegeleri resmen Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyinden çıkarıldılar.²⁶⁶

Milli Mücadele döneminde Düyun-ı Umumiye, I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin eline geçen imparatorluk topraklarında da dahil olmak üzere çok sayıda baş müdüriyete sahipti. Bu başmüdüriyetler Adana, Halep, Edirne, Ankara, Bağdat, Beyrut, Bursa, İstanbul, Şam, Erzurum, Konya, Musul, Filistin, Siirt, Sivas, İzmir, Trabzon ve Yemen'de

²⁶⁴ Ceride-i Resmiye, 18 Mayıs 1921, No: 15, s. 2.

²⁶⁵ Block, 1918., s. 23.

²⁶⁶ Block, 1920, s. 21.

bulunuyordu. Anadolu'nun TBMM kontrolünde olan bölgelerinde ise Düyun-ı Umumiye İdaresine bağlı 6 başmüdürlük bulunuyordu. Bu başmüdürlükler Konya, Ankara, Sivas, Siirt, Trabzon ve Erzurum vilayetlerinde bulunuyordu.

Düyun-ı Umumiye'nin Milli Mücadele dönemindeki personel sayısına bakıldığında genel anlamda azalma eğilimi gösterdiği göze çarpmaktadır. 1917-1918'de 2692 olan personel sayısı, 1918-1919'da 2426, 1919-1920'de 2461, 1920-1921'de 2005 olmuştur. Bu personelin görevli olduğu iş alanları şu şekildedir:

Tablo 6:
Düyun-ı Umumiye İdaresi Personel Sayıları²⁶⁷

	1917-18	1918-19	1919-20	1920-21
Başmüdürler ve merkez müdürleri	20	16	17	16
Müdürler	71	68	65	56
Finans müdürleri şefleri	21	17	17	15
Muhabir şefleri	14	10	9	8
Veznedarlar	86	84	78	63
Merkez memurları	25	18	20	17
Ambar memurları	394	351	372	269
Katipler	636	598	623	512
Yaya ve atlı kolcular	1170	997	1011	849
Muhtelif görevliler	235	250	231	186
Kantar görevlileri	13	12	13	9
Muhtelif gümrük görevlileri	7	5	5	5
TOPLAM	2692	2426	2461	2005

Milli Mücadele döneminde personel sayısında yaşanan azalmaya bağlı olarak personele ödenen maaş tutarında da yaklaşık %22'lik bir azalma yaşanmıştır. Düyun-ı Umumiye personelinin aldığı maaş tutarı şöyle olmuştur:

²⁶⁷ Block, 1918, s. s. 94; Block, 1920, s. 117; Bu personel sayılarına Bağdat, Musul ve Yemen başmüdüriyetleri personeli dahil değildir.

Tablo 7Düyun-ı Umumiye İdaresi Personel Maaşları (Lira)²⁶⁸

	1917-18	1918-19	1919-20	1920-21
Başmüdürler ve merkez müdürleri	795	650	690	665
Müdürler	882	820,50	818,50	706,50
Finans müdürleri şefleri	338,79	283,79	284,79	258,50
Muhabir şefleri	167,50	123	111	99,50
Veznedarlar	561,90	544,45	531,45	428
Merkez memurları	185	139	153	128,50
Ambar memurları	2.171,08	1.968,58	2.089,58	1.491,50
Katipler	3.404,37	3.247,87	3.456,62	2.881
Yaya ve atlı kolcular	3502	2.934,50	2.998,75	2.652,75
Muhtelif görevliler	1262,65	1.342,15	1.223,15	1.053,25
Kantar görevlileri	37,51	34,01	43,51	31
Muhtelif gümrük görevlileri	188	98	98	98
TOPLAM	13.445,85	12.207,85	12.498,35	10.493,50

Düyun-ı Umumiye'ye Muharrem Kararnamesi ile devredilen gelirlerden Kasım 1920 sonuna kadar merkeze aktarılan brüt gelir yaklaşık olarak 2.450.000 sterlin dolayındaydı. Edirne, Bursa ve İzmir'den gelen makbuzlar yaklaşık 1.160.000 sterlin olarak hesaplanmıştır.²⁶⁹ TBMM Hükümeti Konya, Ankara, Erzurum, Sivas, Siirt ve Trabzon'da bulunan Düyun-ı Umumiye başmüdüriyetlerinin gelirlerine el koyunca idare bu bölgelerden ciddi bir gelir kaybına uğradı. İdarenin 1920 yılından Haziran 1922'ye kadar olan süreçte bu altı bölgedeki kaybı 16 milyon sterlin dolayında olmuştur.²⁷⁰

Bilindiği üzere 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmişti. Bu işgalden itibaren gelişen milliyetçi hareket nedeniyle Anadolu'nun İstanbul Hükümeti ile bağlantısı kesildiğinden tahsilatlarda çok ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Ayrıca bu

²⁶⁸ gös.yer.

²⁶⁹ *Forthy Seventh Annual Report of The Council of The Corporation of Foreign Bondholders For The Year 1920*, Council House, London 1920, s. 32.

²⁷⁰ *Forthy Ninth Annual Report of The Council of The Corporation of Foreign Bondholders For The Year 1922*, Council House, London 1922, s. 29-30.

dönemde sterlinin döviz değeri o kadar düşmüştür ki geçmiş yıllarla gerçek bir karşılaştırma yapmak idare açısından da imkansız hale gelmiştir. Elde edilen gelirler ödenmesi gerekli vadesi gelmiş borçlar için oldukça yetersizdi.

Milli Mücadele dönemi boyunca Düyun-ı Umumiye'ye devredilmiş bulunan vergi kaynaklarından elde ettiği gelirler şu şekilde olmuştur:

Tuz Gelirleri: I. Dünya Savaşı'nın son yılı olan 1917-1918'de 140.875.547 kilo tuz üretilmiştir. Bu tuzun tamamı Türkiye'de satılmıştır. Bu satıştan elde edilen gelir ise 936.492,44 sterlin olmuştur. Takip eden yıl olan 1918-1919'da tuz üretim miktarı %16'lık artışla 163.606.677 kilo olmuştur. Üretilen bu tuzun 129.833.811 kilosu Türkiye'de satılmış olup geri kalan 33.772.866 kilosu ise ihraç edilmiştir. Bu satıştan Düyun-ı Umumiye'nin elde ettiği toplam gelir 1.459.574,65 sterlindi.

Bahsi geçen yıllarda tuz üretimin %16 artmasına karşılık tuz satışından elde edilen gelirin yaklaşık %56 oranında yükselmişti. Bu durumun belli başlı sebepleri şunlar olmuştur:

1- Ocak 1918'de tuz satış fiyatının kilogram başına 0,65 kuruştan 1 kuruşa yükselmesi. Bu artışın etkisi 1918-1919 mali yılında görülmüştür.

2- Ayrıca söz konusu mali yılın makbuzları savaş sırasında yabancı ülkelere satılan ve bugüne kadar yönetimin hesaplarında yer almayan 33.773 ton tuzun değerini içeren 148.900,66 sterlinlik kısmı da içermektedir.²⁷¹

1919-1920 mali yılında tuz üretimi bir önceki yıla göre düşerek 123.387.284 kilo olmuştur. Bu düşüş takip eden 1920-1921 mali yılında daha da hızlanmıştır. Bu mali yılda 75.809.317 kilo tuz üretimi gerçekleşmiştir. 1919-1920 yılında üretilen tuzun 119.715.388 kilosu Türkiye'de, geri kalan 3.671.896 kilosu Sisam ve Girit adalarında satılmıştır. Bu rakamlar 1920-1921 yılı için sırasıyla 73.667.370 ve 2.141.947 kilo olmuştur. Söz konusu satışlar sonucunda Düyun-ı Umumiye İdaresi 1919-1920 yılında 1.456.256,94 sterlin, 1920-1921 yılında ise 1.088.270,53 sterlin tutarında gelir elde etmiştir.²⁷²

²⁷¹ Block, 1918-1919, s. 8-37

²⁷² Block, 1920-1921, s. 57.

Tuz gelirinin arttırmak için Düyun-ı Umumiye İdaresinin talebi üzerine İstanbul Hükümeti Ağustos 1921’de tıpkı Ankara Hükümeti’nin daha önce yaptığı gibi tuz fiyatlarında %300 oranında artışa gitmişti. Bu süreçte satış fiyatlarına paralel olarak tuz satışıyla ilgili usulsüzlüklere uygulanan para cezaları da 3 kat artırıldı.

Damga Vergisi Gelirleri: Düyun-ı Umumiye’nin I. Dünya Savaşı yılında 401.456,18 sterlin olan damga vergisi geliri Milli Mücadele dönemi içerisinde daha yukarılara çıkmıştı. Bu kapsamda İdare 1918-1919 yılı için 407.411,64 sterlin,²⁷³ 1919-1920 yılı için 619.265,14 sterlin ve 1920-1921 dönemi için 609.355,65 sterlin damga vergisi toplamıştır.

Damga vergisinde meydana gelen artışın sebepleri vardı. Düyun-ı Umumiye tarafından damga vergisi gelirini artırmak için hazırlanan kanun idare bünyesinde görev yapan uzmanlar ile yabancı ticaret odaları, denizcilik odaları ve bazı yabancı bankaların temsilcilerinden oluşan karma bir komisyona sunuldu. Bu yeni kanun teklifinin yürürlüğe girmesinin uzayacağını öngören Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyi para birimlerinin değer kaybetmesi nedeniyle bazı durumlarda büyük ölçüde azalan gelirlerin artırılması için 14 maddelik bir başka taslak hazırladı. Bu taslak Karma Komisyon tarafından onaylandı. Ancak Müttefik Yüksek Komiserleri vatandaşları söz konusu olduğunda bunu kabul etme yoluna gitmek istemediler. Devam eden müzakerelerin ardından Yüksek Komiserler bazı şartlar dahilinde daha önceki teklifi kabul ettiler. Söz konusu kanuna göre borçlanma senetleri, hisse senetleri ve yabancı kredi tahvilleri üzerinden alınan sabit vergiler %500 oranında artırıldı. Bu kanunla ayrıca sürşarjlı pulların tarifeleri de iki katına çıkarıldı.

Adam Block’a göre fiyatlarda yapılan değişiklikler gerçekte vergide bir artış değildir. Çünkü ona göre para biriminin değer kaybı yedide birdi ve buna karşın Düyun-ı Umumiye kendisini damga vergisini en fazla 5 katına çıkarmakla sınırlamıştı. Dolayısıyla bu artışa rağmen toplanan verginin değeri önceki uygulama döneminden daha az olacaktı.²⁷⁴

Düyun-ı Umumiye’nin alkollü içeceklerden elde ettiği vergi geliri Milli Mücadele dönemi boyunca dalgalı bir seyir göstermiştir. I. Dünya Savaşı’nın son dönemi olan 1917-1918 mali yılında 266.807,48 sterlin olan alkollü içecekler vergisi geliri, 1918-1919 mali

²⁷³ Block, 1918-1919, s. 38.

²⁷⁴ Block, 1920-1921, s. 10-58.

yılında 582.760,78 sterline yükselmiştir Gelirdeki bu artış Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyinin tespit ettiği yüksek şarap ve alkollü içecek fiyatlarından kaynaklandı. Buna göre Ağustos 1918'den itibaren alkol ve alkollü içecek başına 5 para, şarap ve bira için hektolitre başına 15 ile 25 kuruş sabit vergi uygulamasına başlandı. Ayrıca aynı dönemde satış ruhsat satışlarında da artış yaşandı. Bunun da sebebi mütarekenin ardından yeni alkollü içki dükkanlarının açılmasıydı.²⁷⁵

1919-1920 mali yılında alkollü içki geliri yukarıda sayılan gerekçelerden ötürü bir önceki yıla göre yaklaşık üç kat artarak 1.713.717,10 sterlin oldu. Ancak takip eden bu gelirde önemli bir azalma oldu. Düyun-ı Umumiye'nin 1920-1921 yılı alkollü içki geliri 1.166.309,17 sterlindi. Yaklaşık %32 düzeyindeki bu azalmanın esas nedeni 1918 Nisan tarihinde çıkarılan kanunla belirlenen alkollü içkiler üzerindeki vergileri arttıran Ocak 1920 tarihli kanun hükümlerinin, yabancı uyruklular, müttefikler ve ilişkili devletler tarafından ithal edilen alkollere uygulanamamasından kaynaklanmaktaydı. Dış baskılar Düyun-ı Umumiye'yi 1920 tarihli kanunun yabancı tebaalara uygulanmasını askıya almaya ve 1918 tarihli daha az vergili düzene dönmeye mecbur bırakmıştır.

Bu şekilde yaratılan durum İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserlerinin kendi tebaalarına 1918 ve 1920 vergilerinin bazı çekincelerle konmasını kabul ettikleri 5 Şubat 1921 tarihine kadar devam etti. Bu durumdan İdare çok ciddi bir şekilde zarar gördü ve alkollü içkiler üzerinden elde ettiği vergi gelirlerinden %50'lik bir kayıp yaşadı. Ayrıca Anadolu'daki mevcut durum ve Ankara Hükümeti'nin alkollü içkilerin üretimi, satışı ve tüketimini yasaklamak amacıyla çıkarmış olduğu Men'i Müskirat Kanunu da Düyun-ı Umumiye gelirlerini olumsuz etkiledi.

Mütareke'nin hemen ardından alkollü içki satış ruhsatlarında görülen artış 1920-1921 döneminde de devam etti. Bunun sebebi kiralarda görülen sürekli artış ve ülkenin çeşitli yerlerinin askeri işgali nedeniyle sürekli artan sayıda meyhane açılması olmuştur.²⁷⁶

Düyun-ı Umumiye'nin İstanbul ve çevresinden elde ettiği balıkçılık gelirlerine bakıldığında bu alanda elde edilen gelirin Milli Mücadele döneminde yükselme eğilimi gösterdiği fark edilmektedir. Milli Mücadele öncesi dönemde 1917-1918 mali yılında balıkçılıktan elde edilen gelir 355.805,38 sterlindi. Balık satış fiyatlarındaki artış takip

²⁷⁵ Block, 1918-1919, s. 40.

²⁷⁶ Block, 1920-1921, s. 60-61.

eden 1918-1919 yılının balıkçılık gelirlerine yansımış ve bu yılki gelir yaklaşık %70'lik bir artışla 600.690,60 sterline ulaşmıştır.²⁷⁷ Daha Milli Mücadele döneminin başlangıcındaki artış eğilimi ilerleyen dönemde de devam etmiştir. 1919-1920 yılı için 609.763,19 sterlin olan balıkçılık geliri 1920-1921 yılında 741.244,25 sterline yükselmiştir.²⁷⁸

Düyun-ı Umumiye'nin doğrudan topladığı gelirlerden biri olan ipek gelirlerine bakıldığı zaman dalgalı bir görünüm göze çarpmaktadır. 1917-1918 yılında 114.096,99 sterlin olan ipek geliri 1918-1919 döneminde 108.264,07 sterline düşmüştür.²⁷⁹ Takip eden yıl olan 1919-1920 mali döneminde 116.314,48 sterlin, 1920-1921'de ise 81.605,71 sterlinin ipek geliri Düyun-ı Umumiye'nin kasasına girmiştir.²⁸⁰

Osmanlı sınırları içerisinde en önemli ipek üretim merkezleri Bursa ve İstanbul bölgeleriydi. 1918 yılı itibariyle Düyun-ı Umumiye'nin Bursa ve İstanbul başmüdürlüklerine bağlı 102 iplik fabrikası bulunuyordu. Ancak bunların önemli bir kısmı değişik nedenlerden ötürü kullanılabilir durumda değildi. Bunların yalnızca 39'u düzenli olarak çalışabilir durumdaydı.²⁸¹ Bu dönemde ipek üretiminin eski ihtişamını kaybetmesinin pek çok nedeni bulunmaktaydı. Bu nedenlerin başlıcaları şunlardır:

1- Zorunlu askerlik ve sınır dışı edilme gibi nedenlerle meydana gelen işgücü eksikliği,

2- Dut tarlalarının yakacak odun temini gibi sebeplerle kesilmesi veya büyükbaş hayvanlar tarafından tüketilmesi neticesinde dut ağaçlarının sayısının %60 azalması

3- Genel güvensizliğin ipek üretim alanlarında yarattığı %25'i bulan nüfus azalması

1903 yılı itibariyle üretilen yumurta kutularının sayısı 1 milyonu aşıyordu. Bu üretim sayısı 1917'de 53 bin kutu, 1919'da 101 bin kutu, 1920 yılında 78 bin kutu olmuştu. Ayrıca bu üretim faaliyetlerinde 1903'te 800 kişi istihdam edilirken bu sayı 1920 itibariyle 100'e düşmüştür. Aynı şekilde 1909'da 35, mütareke tarihinde 24 olan ipek denetçisi sayısı

²⁷⁷ Block, 1918-1919, s. 43.

²⁷⁸ Block, 1920-1921, s. 64.

²⁷⁹ Block, 1918-1919, s. 44.

²⁸⁰ Block, 1920-1921, s. 65-66.

²⁸¹ Block, 1918-1919, s. 45-46.

da 1921 itibariyle 11'e düşmüştür.²⁸² Bu tablo ipek böcekçiliğinin içerisine girdiği zor dönemi açıkça gözler önüne sermektedir.

Tuz, damga, alkollü içkiler, balıkçılık, ipek ve tütün satışları ile ilgili usulsüzlüklere karşı uygulanan para cezalarından elde edilen gelir Milli Mücadele yıllarında ciddi oranlarda artış eğilimi göstermiştir. I. Dünya Savaşı'nın son dönemi olan 1917-1918'de Düyun-ı Umumiye'nin para cezalarından elde ettiği gelir 19.047,95 sterlin idi. Bu miktar 1918-1919'da 32.548,05 sterline²⁸³ 1919-1920'de 52.981,34 sterline, 1920-1921 yılında ise 83.205,39 sterline yükselmiştir.²⁸⁴

1918-1919 ile 1922-1923 yılları arasında Düyun-ı Umumiye tarafından doğrudan toplanan gelirler, çiftlik gelirleri, sabit gelirler, hükümet tarafından toplanıp Düyun-ı Umumiye'ye aktarılan gelirler aşağıdaki tablolarda gösterildiği gibidir:²⁸⁵

Tablo 8

1917-1923 Yılları Arasında Düyun-ı Umumiye Gelirleri

	1917-1918 (sterlin)	1918-1919 (sterlin)	1919-1920 (sterlin)	1920-1921 (sterlin)	1921-1922 (sterlin)	1922-1923 (sterlin)
Tuz	1.352.924	2.063.903	2.677.327	2.619.234,76	2.445.431	1.631.832
Damga	401.456	407.412	619.265	609.356	763.494	857.764
Alkol	266.807	582.761	1.713.717	1.166.309	887.512	412.240
Balıkçılık	355.805	600.691	609.763	741.244	633.292	613.088
İpek	114.097	108.264	116.314	81.606	136.278	19.407
Para Cezası	19.048	32.548	52.931	83.205	0	0
Diğer	5.627	7.817	17.553	41.447	158.533	295.720
TOPLAM	2.515.765	3.803.395	5.806.871	5.342.402	5.034.540	3.830.051

Doğrudan Düyun-ı Umumiye'nin kullanımına bırakılan yukarıdaki gelirlerin yanında idarenin tütün üzerinden elde ettiği gelirler, sabit gelirleri, Osmanlı Hükümeti

²⁸² Block, 1920-1921, s. 15-16.

²⁸³ Block, 1918-1919, s. 48.

²⁸⁴ Block, 1920-1921, s. 67.

²⁸⁵ Block, 1918, s. 71-72; Block, 1920, s. 91-92; *Fiftieth Annual Report of The Council of The Corporation of Foreign Bondholders For The Year 1923*, Council House, London 1923, s. 375; *Fifty First Annual Report of The Corporation of Foreign Bondholders For The Year 1924*, Council House, London 1924, s. 411.

tarafından toplanıp idareye ödenen gelirler, ödenmemiş hesaplarda geri kazanılan tutarlar, hazine işlemlerinden elde edilen kar gibi farklı gelir kalemleri de mevcuttu.

Çiftlik gelirleri kapsamında en fazla gelir elde edilen kalem tütün tekeli Reji'den alınan kar payı idi. Bu kalemden elde edilen gelirler 1917-1918 mali yılından 1922-1923 mali yılına kadar şu şekilde olmuştur: 1917-1918'de 1.152.095 sterlin, 1918-1919'da 1.358.095 sterlin, 1919-1920'da 2.448.536 sterlin, 1920-1921'de 2.782.187 sterlin, 1921-1922'de 2.660.225 sterlin ve 1922-1923'de 1.957.214 sterlin. Tütün öşründen yıllık olarak ödenen Bulgar vergisi bahsi geçen dönemde 1921-1922 ve 1922-1923 yılları haricinde yıllık 100.000 sterlin olarak ödenmiştir. Yine tütün öşründen ödenen Kıbrıs gelir fazlası ise 1917 ile 1921 yılları arasında yıllık 130.000 sterlin, 1921-1922 yılında 692.145 sterlin ve 1922-1923 yılında ise 127.618 sterlin olarak ödenmiştir. İdare tütün öşrü bakiyesi olarak 1917-1918'de 242.008 sterlin, 1918-1919'da 392.863 sterlin, 1919-1920'de 869.568 sterlin, 1920-1921'de 970.443 sterlin gelir elde etmiştir.

Düyun-ı Umumiye'ye her yıl ödenen sabit gelirler de mevcuttu. Doğu Rumeli haracı olarak 1917-1923 arası dönemde 1921-1922 arası hariç yıllık 114.020 sterlin, tömbeki vergisi olarak da yıllık 50.000 sterlin ödeme yapılmıştır.

Osmanlı Hükümeti tarafından toplanıp Düyun-ı Umumiye'ye ödenen gümrük vergisinin, ihtiyat akçesi vergisinin ve Trablusgarp tazminatı faizinin tutarları Milli Mücadele dönemi boyunca şu şekilde olmuştur:

Tablo 9

Osmanlı Hükümetinin Düyun-ı Umumiye Adına Topladığı Vergiler (Sterlin)

	1917-1918	1918-1919	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1922-1923
Gümrük vergisi	403.129	44.079	1.352.694	2.050.884	2.665.624	4.252.137
İhtiyat akçesi vergisi	37.791	132.820	110.538	0	0	0
Trablusgarp tazminatı faizi	4.650	125.226	2.197	0	0	0

Düyun-ı Umumiye'nin hazine işlemlerinden elde ettiği gelir ise yıldan yıla şu şekilde olmuştur. 1917-1918'de 661.894 sterlin, 1918-1919'da 556.165 sterlin, 1919-1920'de 623.984 sterlin, 1920-1921'de 979.753 sterlin, 1921-1922'de 1.011.683 sterlin ve 1922-1923'de 1.540.033 sterlin.²⁸⁶

Ankara Hükümeti kendi kontrol sahasındaki gelirlere el koyduğundan söz konusu gelirlerin tespitinde İstanbul ve komşu bölgelerde bulunan makbuzlara güvenilmek durumunda kalındı.²⁸⁷ Düyun-ı Umumiye İdaresinin imparatorluğun dört bir tarafına yayılmış başmüdüriyetlerin elde ettikleri gelirlerin yıllar içerisindeki değişimi şu şekilde olmuştur:

Tablo 10
Düyun-ı Umumiye Başmüdüriyetlerinin Topladığı Gelirler²⁸⁸

	1917-1918	1918-1919	1919-1920	1920-1921
Adana	62.542	101.081	271.292	269.473
Halep	162.575	202.324		
Edirne	104.312	161.678	167.618	184.063
Ankara	125.873	145.940	122.273	0
Bağdat	0	3.505	0	0
Beyrut	126.375	162.550	1.576.902	2.573.568
Bursa	332.475	401.298	447.342	413.623
İstanbul	1.117.675	1.249.311	1.954.824	1.841.206
Girit			16.071	31.302
Şam	0	42.508	384.372	443.157
Erzurum	6.693	27.660	58.775	44
Konya	213.689	280.866	299.481	0
Musul	29.206	51.587	0	9.304
Filistin			458.219	354.697
Siirt	52.322	54.805	29.882	0
Sivas	140.684	167.812	139.233	165

²⁸⁶Block, 1918-1919, s. 71-72; Block, 1920-1921, s. 91-92; *For The Year 1923*, s. 375; *For The Year 1924*, s. 411.

²⁸⁷Block, 1920-1921, s. 7.

²⁸⁸Block, 1918-1919, s. 73-74; Block, 1920-1921, s. 93-94.

İzmir	215.203	325.866	838.926	869.795
Trabzon	57.920	182.419	277.952	303584
Yemen	0	387	64	3

Konya, Ankara, Erzurum, Sivas, Siirt ve Trabzon'un gelirleri 1920 yılından itibaren sona ermiştir. Haziran 1922 tarihine kadar Düyun-ı Umumiye'nin tahminlerine göre söz konusu 6 başmüdüriyet bölgesinde kaybedilen meblağ 16 milyon sterlin civarında idi. Ayrıca Kilikya bölgesinin Fransızlar tarafından boşaltılmasından sonra Adana gelirleri de kaybedilmeye başlanmıştı.²⁸⁹

3.3. Lozan Barış Antlaşması Sonrası Düyun-ı Umumiye

Batı Anadolu Yunan işgalinden tamamen kurtarıldıktan sonra TBMM'de Türkiye'nin geleceğine dönük yeni düşünceler ortaya konmaya başlandı. 20 Eylül 1922 tarihli gizli celse oturumunda Düyun-ı Umumiye'ye has gelir matrahlarına harp masrafları karşılığı olarak yapılan zamların Düyun-ı Umumiye hesaplarından ayrılarak genel bütçeye aktarılması için Muvazene-i Maliye Encümeni tarafından TBMM'ye bir mazbata sunuldu. Mazbataya göre Düyun-ı Umumiye ve Reji idareleri tarafından toplanan damga, tuz, tütün, sigara, kara ve deniz avı vergilerine TBMM'nin açılmasından beri yapılan zamların harp gideri olarak doğrudan hazine adına kaydedilmesi öngörülmüyordu. Buradaki amaç ileride toplanacak barış konferansında Düyun-ı Umumiye hesaplarının dikkate alınması durumuna karşı bir önlem almaktı. Bu mazbata yapılan oylama sonucunda kabul edildi.²⁹⁰

Anadolu'nun Yunan birliklerinden arındırılmasından yaklaşık bir ay sonra 11 Ekim 1922'te Mudanya Mütarekesi imzalandı. Böylece Milli Mücadele'nin askeri safhası başarı ile noktalandı. Mütarekenin ardından 19 Ekim 1922 tarihinde Refet Paşa komutasındaki 100 kişilik bir birlikle İstanbul'a geldi. Refet Paşa'nın İstanbul'daki ilk icraatlarından biri Müttefiklerin gümrüklerde uygulanmak üzere koydukları %11 ad valorem yerine Anadolu'da yürürlükte olan gümrük tarifesine geçilmesi oldu. Ayrıca o tarihten itibaren bütün gümrük vergilerinin Geçici Mali Komisyonun Osmanlı Bankasındaki hesabına değil TBMM Hükümetine ödenecekti. Gümrük vergilerinden %3 oranında pay alan Düyun-ı

²⁸⁹Block, 1920-1921, s. 7-8.

²⁹⁰Sarıhan, *Sakarya*, s. 689; Gizli Zabıt Cerideleri, s. 800-802.

Umumiye'nin de bu payı kaldırıldı. Bu ve benzeri uygulamalar Müttefikler için son derece rahatsızlık verici olsa da bu durumu önleyici etkili bir karşılık veremediler.²⁹¹

27 Ekim 1922'de İstanbul Hükümetinin Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa ile Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyi üyesi Cavit Bey bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede Ahmet İzzet Paşa, Cavit Bey'e barış konferansına birlikte katılmayı önermişti. Bu teklife Cavit Bey, söz konusu konferansa padişahın görevlendirmesiyle değil, Düyun-ı Umumiye üyesi olarak katılabileceği şeklinde yanıt verdi.²⁹² Aynı tarihte Ankara Hükümeti İstanbul'daki Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyi ile Müttefik Yüksek Komiserlerine bir muhtıra vermiş ve TBMM Hükümetinin rıza ve müsaadesi olmadan Babıali namına hiçbir şekilde ödeme yapamayacağını kesin dille ifade etmişti.²⁹³

8 Kasım 1922'de İstanbul, Fatih'te İsmet Paşa şerefine verilen bir ziyafette İsmet Paşa ile Cavit Bey arasında bir görüşme gerçekleşti. Cavit Bey, davet halinde barış konferansına katılabileceğini söyledi.²⁹⁴ Ancak daha sonraki fikir ayrılıkları Cavit Bey'in barış konferansına gönderilecek olan Türk temsilci heyetinde yer almasına engellemiştir.

Lozan Barış Konferansı'na katılmak üzere İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Baştercüman Ryan ile Düyun-ı Umumiye temsilcisi Adam Block İstanbul'dan Lozan'a doğru birlikte hareket etti.²⁹⁵ Konferansta Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyi üyesi olarak Adam Block'un yanında İtalyan temsilci Signor Nogara da yer alacaktı.

Yapılan hazırlıkların ardından Lozan Barış Konferansı 20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre'de açıldı. Konferansta Türkiye'yi İsmet Paşa başkanlığında Dr. Rıza Nur ve Hasan Beyler temsil ettiler. Baş delege olarak görevlendirilen İsmet Paşa'ya 14 maddelik bir talimat verilmişti. Bu talimatların 10. maddesi doğrudan Düyun-u Umumiye ile ilgiliydi:

*“Osmanlı borçları bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak. Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek. Olmazsa 20 yıl ertelenecek. Düyun-u Umumiye İdaresi kaldırılacak. Zorluk çıkarsa Ankara'dan sorulacak.”*²⁹⁶

²⁹¹ Satan, 1922, s. 84-85.

²⁹² Sarıhan, Sakarya, s. 779.

²⁹³ Hakimiyet-i Milliye, 27.10.1922, s. 3.

²⁹⁴ Sarıhan, Sakarya, s. 813.

²⁹⁵ Sarıhan, Sakarya, s. 831.

²⁹⁶ Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları I (1922-1923), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. IX-X.

Lozan Konferansı'nın 21 Kasım tarihli oturumunda öncelikle sorunları görüşmek üzere üç ana komisyon oluşturulması kararı alındı. Lord Curzon başkanlığında siyasi ve askeri konuların görüşüleceği Birinci Komisyon, Garro'nin başkanlığında Türkiye'de yabancı ve azınlıkların durumunu çözüme bağlamak üzere İkinci Komisyon ve Barrère başkanlığında ise mali ve ekonomik konuları karara bağlayacak Üçüncü Komisyon oluşturuldu.²⁹⁷ Bu üç komisyon ayrıca kendi içerisinde alt uzmanlık komisyonlarına ayrılmıştı. Türk temsilci heyeti içerisinde Birinci Komisyonun yönetimi İsmet Paşa'ya, İkinci Komisyonun yönetimi Dr. Rıza Nur Bey'e ve Üçüncü Komisyonun yönetimi Hasan, Şefik, Muhtar, Zekai ve Zühtü Beylere bırakıldı.²⁹⁸ Osmanlı borçları ve Düyun-ı Umumiye İdaresinin geleceğine ilişkin meseleler Üçüncü Komisyon'da görüşülüp karara bağlanacaktı.

Üçüncü Komisyon ilk oturumunu 27 Kasım 1922'de Fransız temsilci Barrère başkanlığında gerçekleştirdi. Düyun-ı Umumiye yönetiminde İngiliz temsilci olarak bulunan Adam Block da bu oturumda hazır bulundu. Bu ilk oturumda Başkan Barrère ilk komisyonun ele alacağı konuların şunlar olması gerektiğini ifade etti: Osmanlı borçları ve bu borçların ilgili devletlere bölüştürülmesi, askeri işgal giderleri ve zararları onarılması. Barrère'ye göre bu meselelerin çözümü için ilk etapta üç alt komisyon kurulması gerekiyordu. Bu alt komisyonlar Ulaştırma ve Taşıma İşleri Alt Komisyonu, Gümrük ve Ticaret Rejimi Alt Komisyonu ve İktisat Sorunları Alt Komisyonu idi. Barrère'nin bu planı temsilci heyetlerine sunulunca Türk temsilci heyeti konuya ilişkin görüşlerini paylaşma gereği duydu. Türk heyetine göre Komisyonun ele alması gereken iki başlıca sorun Osmanlı borçlarının Osmanlı topraklarından pay almış devletler arasında bölüştürülmesi ve Yunanlıların işgal döneminde yarattığı yıkımın giderilmesi meseleleriydi. İsmet Paşa bu meselelerin çözümü için iki ana alt komisyonun kurulmasını gerekli görüyordu. Ona göre oluşturulacak alt komisyonlardan biri hukuki ve iktisadi, diğeri ise mali sorunları ele alacaktı. Diğer temsilci heyetlerinin de görüşlerini ifade edebilmeleri için oturum ertesi güne ertelendi.²⁹⁹ Oturum Başkanı Barrère ile Türk temsilci heyeti başkanı İsmet Paşa'nın

²⁹⁷ Salahi Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)", *Belleten*, Cilt: XXXVIII, Sayı: 149, Ankara 1974, s. 56.

²⁹⁸ Faruk Yılmaz, *Osmanlı Borçları Tarihi (Düyun-u Umumiye)*, Berikan Yayınları, Ankara 2013, s. 195.

²⁹⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım: I, Cilt: 3, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 1-4.

daha ilk oturumda ileri sürdüğü bu farklı görüşler Türkiye ile Müttefiklerin önceliklerindeki farklılıkları yansıtıyordu.

Üçüncü Komisyon ikinci oturumunu 28 Kasım'da gerçekleştirdi. Bu oturuma Adam Block'un yanı sıra Düyun-ı Umumiye yönetiminde İtalyan temsilcisi olarak bulunan Nogara da katıldı. Bu oturumda ilk söz hakkı İsmet Paşa'ya verildi. İsmet Paşa TBMM Hükümetinin adalet ilkesi gereğince Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçlardan kendisine düşen payı üstlendiğini belirterek aynı şekilde Osmanlı topraklarının bir kısmını kendi sınırlarına katan devletlerin de bu borçtan kendilerine düşen payı üzerlerine almaları gerektiğini vurguladı. Borcun bölüştürülmesi işleminin ise teknik bir konu olduğunu, bu nedenle bu işin özel bir alt komisyonda uzmanlar tarafından incelenmesi gerektiğini belirtti. Venizelos ise İsmet Paşa'nın Osmanlı borçlarının paylaşılması yönündeki isteğini dayanıksız bulduğunu söyledi. Venizelos daha önceki Sevr Anlaşması sürecinde Yunanistan'ın Osmanlı borçlarından kendi üzerine pay almasını ise anlaşmanın kendisine sağladığı faydalara bağlıyordu. Sevr Anlaşması'nın getirdiği faydalar ortadan kalktığına göre Yunanistan'ın Osmanlı borçlarından pay üstlenmesinin herhangi bir gerekçesi kalmamıştı. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı temsilcisi Nintchitch de Osmanlı borçlarının paylaşımı konusuna soğuk yaklaşmış ve kendi devletinin bu borçtan pay almasını doğru bulmamıştır.

Venizelos ve Nintchitch'in borç paylaşımı konusundaki tavrı İsmet Paşa'yı rahatsız etti. Borç paylaşımı ilkesinin o zamana kadar yapılan anlaşma ve düzenlemelerde sürekli bir biçimde kabul edildiğini vurgulayan İsmet Paşa, Türkiye'nin borcun tamamını yüklenemeyeceğini açıkça ortaya koydu. Fransız temsilci Barrère de borç paylaşımı konusunda ilkesel olarak İsmet Paşa'ya katılıyordu. Ona göre el değiştiren toprakların yeni sahipleri Türkiye'nin genel gelirlerine katkıları oranında Osmanlı borçlarından pay almalıydı. Bununla birlikte Düyun-ı Umumiye İdaresi borç yönetimi konusundaki görevine devam etmeliydi. Ayrıca Arnavutluk da Osmanlı borçları ile ilgili görüşmelere katılmalı ve kendisine düşecek olan payı üstlenmeliydi.³⁰⁰

Osmanlı dış borçları meselesi Üçüncü Komisyon bünyesinde oluşturulan Maliye Sorunları Alt Komisyonunda 30 Kasım 1922, 2 Aralık 1922, 5 Aralık 1922, 9 Aralık 1922, 11 Aralık 1922, 19 Aralık 1922, 4 Ocak 1923 ve 15 Ocak 1923 tarihlerinde gerçekleştirilen

³⁰⁰ Meray, *Tutanaklar*, s. 5-17.

oturumlarda da hararetli bir şekilde ele alındı. Bu oturumlarda Osmanlı dış borçlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak alan devletler arasında paylaştırılması ilkesel olarak kabul edilmekle birlikte paylaşımın hangi tarihe kadar olan borçları kapsadığı ve bu paylaşımın nasıl yapılacağı sorunsalı ciddi tartışmalara sebep oldu.³⁰¹

İki ayı aşkın süredir devam eden müzakerelerin sonunda 31 Ocak 1923 tarihli oturumda barış anlaşmasının taslağı sunuldu. 160 maddelik bu taslak 5 bölümden oluşuyordu. Birinci bölüm siyasal hükümler, ikinci bölüm mali hükümler, üçüncü bölüm ekonomik hükümler, dördüncü bölüm ulaşım yolları ve sağlık sorunları ve beşinci bölüm ise çeşitli hükümler başlığını taşıyordu. Osmanlı dış borçları ile ilgili esas düzenlemeler ikinci bölümdeki mali hükümlerin içerisinde yer alıyordu. Ancak dış borç hükümleri arasında Türk heyetini tatmin etmeyen maddeler vardı.³⁰² Osmanlı dış borçları ile ilgili olanlar da dahil olmak üzere çözüme kavuşturulamayan birçok meseleden ötürü Lozan Barış Konferansı 4 Şubat 1923'te kesintiye uğradı.

20 Şubat'ta İsmet Paşa ve Türk heyeti Ankara'ya döndü. Konferans sırasında yaşananlar TBMM'de uzun uzadıya tartışıldı. Bu süreçte Müttefikler de Türkiye'nin itirazda bulunduğu konularla ilgili cevabını hazırlayarak Ankara'ya gönderdi. Buna karşılık Türk tarafı da 8 Mart 1923'te kendi önerilerini Müttefiklere sundu. Bu önerilerin ardından devam eden görüşmelerde konferansın 23 Nisan'da tekrar açılması kararına varıldı. Bu ikinci dönemde de anlaşmaya varılamayan konular olmakla beraber görüşmeler 17 Temmuz itibarıyla sona erdirildi. Nihayet 24 Temmuz'da anlaşma Lozan Barış Antlaşması imzalandı.³⁰³

Lozan Barış Antlaşması 143 maddeden ibaretti. Anlaşmanın birinci bölümü siyasal hükümleri içerip 45 maddeden oluşuyordu. İkinci bölümde mali hükümler yer alıyordu. Toplam 22 maddeden oluşan bu bölümün 46-57. maddeleri doğrudan Düyun-ı Umumiye ile ilgili düzenlemeleri içeriyordu. Üçüncü bölüm (64-100. maddeler) iktisadi düzenlemeleri, dördüncü bölüm (101-118. maddeler) ulaştırma ve sağlık işleri ile durumları ve beşinci bölüm ise (119-143. maddeler) diğer hükümleri içeriyordu.

³⁰¹ Meray, *Tutanaklar*, s. 162-273.

³⁰² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım: I, Cilt: 1, Kitap: 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 53-106.

³⁰³ Şerafettin Turan, "Lozan Antlaşması", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXVII, Ankara 2003, s. 215.

Lozan Barış Antlaşması'nın Düyun-ı Umumiye ile ilgili maddeleri şunlardır:

Madde 46: Gerek Balkan Savaşları gerekse I. Dünya Savaşı ile Osmanlı Devleti'nden toprak kazanan her devlet anlaşmanın ilerleyen bölümlerinde ortaya konan esaslar dahilinde Osmanlı dış borçlarından belli bir payı üstlenecek ve ödeme tarihinden itibaren Türkiye bu borçlardan bir daha sorumlu tutulmayacaktı.

Madde 47: Bu madde Osmanlı borcuna ortak olan söz konusu devletlerin yıllık borç taksitlerinin 3 ay içerisinde Düyun-ı Umumiye Yönetim Konseyi tarafından ilgili devletlere tebliğ edeceğini belirtiyordu. Söz konusu borç paylaşımı ileride ele alınacağı üzere anlaşmanın 50. ve 51. maddelerde yer alan hükümlere göre yapılacaktı.

Madde 48: Bu madde ile Düyun-ı Umumiye'nin yapacağı borç bölüştürme işleminden sonraki 3 ay içerisinde ilgili her devletin kendisine düşen paya denk bir teminat göstermesini hükme bağlanıyordu. Teminat gösterme işlemlerine ilişkin olası bir itiraz durumunda anlaşmaya taraf ülkeler konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşıyabileceklerdi.

Madde 49: İlgili ülkelere düşen yıllık borç taksiti belirlendikten sonra 1 ay içerisinde anlaşma ekinde gösterilen Osmanlı dış borcunun anaparasının paylaştırılması usulünün belirlenmesi için Paris'te bir komisyon toplanmasını öngörülyordu.

Madde 50: Anlaşmanın 47. maddesinde belirtilen yıllık taksitlerin ve 49. maddesinde belirlenen anaparanın paylaştırılması işleminin nasıl yapılacağını ortaya koyuluyordu. Buna göre 17 Ekim 1912'den önce yapılan borçlanmalar, Türkiye ile Balkan Savaşları ile Osmanlı topraklarından pay alan ülkeler arasında paylaştırılacaktı. 17 Ekim 1912 ile 1 Kasım 1914 tarihleri arasında yapılan borçlanmalara ise I. Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti'nden toprak alan ülkeler de ortak olacaktı. Ayrıca borç anaparasının paylaşımı barış anlaşmasının yürürlüğe konduğu tarihte her borcun anaparası üzerinden hesaplanacaktı.

Madde 51: Bu madde söz konusu bölüştürme işinin hangi ölçüte göre yapılacağını belirliyordu. Buna göre Balkan Savaşları ile Osmanlı Devleti'nden kopan topraklara düşen yıllık taksit tutarı bu yerlerin ortalama genel gelirinin Osmanlı Devleti'nin 1907 yılı ek gümrük vergisi dahil 1910-1911 ve 1911-1912 mali yıllarındaki ortalama gelirine olan

oranına göre tespit edilecekti. I. Dünya Savaşı ile Osmanlı'dan ele geçirilen borçların bölüştürülmesi de aynı usul çerçevesinde yapılacaktı.

Madde 52: Bu madde içerisinde anlaşma ekinde yer alan avansların paylaşımı ile ilgili düzenlemeler bulunuyordu. Buna göre 17 Ekim 1912 tarihi itibarıyla var olan avansların barış anlaşmasının yürürlüğe gireceği gün ödenmemiş anaparası varsa bu para da 50. ve 51. maddelerde belirlenen esaslar dahilinde paylaştırılacaktı. Bu paylaşımdan sonra Osmanlı Devleti üzerine kalan borçlarla yine bu devletin 17 Ekim 1912 ile 1 Kasım 1914 tarihleri arasında aldığı avansların anlaşmanın yürürlüğe girdiği günkü ödenmemiş anaparaları ile bu anaparanın 1 Mart 1920 tarihine kadar birikmiş olan faizleri yine aynı şekilde 50. ve 51. maddelerde belirtilen esaslar dahilinde paylaştırılacaktı.

Madde 53: Osmanlı'dan toprak alan devletlerin ödemeleri gereken yıllık taksitlerin hangi tarihten itibaren başlatılmış sayılacağı bu madde çerçevesinde belirleniyordu. Buna göre Balkan Savaşları ile Osmanlı Devleti'nden toprak alan devletler 17 Ekim 1912, I. Dünya Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak kazanan ülkeler ise 1 Mart 1920 tarihi itibarıyla yıllık taksitlerini ödemesi gerekecekti.

Madde 54: Bu madde anlaşma ekinin (A) bölümünde yer alan 1911, 1912 ve 1913 yıllarına ait hazine tahvillerinin, sözleşmelerinde belirlenen ödeme tarihlerinden itibaren 10 yıl içerisinde faizleriyle birlikte ödeneceğini hükme bağlıyordu.

Madde 55: Buna göre Türkiye ve diğer ilgili ülkelerin kendilerine düşen yıllık borç taksitlerini Düyun-ı Umumiye İdaresine ödeyeceklerdi. Ödemeler barış anlaşmasının yürürlüğe girişinden itibaren 20 eşit taksitle yapılacaktı. Söz konusu ödemeler faizsiz bir şekilde gerçekleştirilecekti.

Madde 56: Bu madde Düyun-ı Umumiye yönetiminde bundan böyle Alman, Avusturyalı ve Macar temsilci bulundurulmayacağını söylüyordu.

Madde 57: Düyun-ı Umumiye ile ilgili son maddedir. Bu madde Düyun-ı Umumiye borçlanmalarına ve teminat olarak Mısır vergisi gösterilmiş olan 1855, 1891 ve 1894 tarihli Osmanlı borçlanmalarına ait faiz kuponlarının ve söz konusu borçlanmalardan kurası çıkmış olan senetlerin ödenme sürelerinin 29 Ekim 1914 tarihinden başlayarak barış

anlaşmasının yürürlüğe girmesinden 3 ay sonrasına kadar ertelenmiş sayılacağını belirtiyordu.³⁰⁴

Sonuçta varılan yukarıda belirtilen şartlarda varılan anlaşmaya göre borç meselesinin en önemli kısmı şuydu: 7 Ekim 1912'den önce alınan borçlar, Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı Devleti'nden ayrılan veya toprak alan ülkeler arasında, bu tarihten sonra alınan borçlar da Lozan Barış Antlaşması ile Asya'da ortaya çıkarılan yeni devletler arasında paylaştırılıyordu. Borçların hangi para ile ödeneceği hususu ise Lozan Antlaşması'nda düzenlenmemiş, bunun halli Türkiye ile Düyun-u Umumiye Meclisi arasında varılacak anlaşmaya ertelenmişti.³⁰⁵

Lozan Barış Antlaşması'nda Osmanlı borçlarının Trablusgarp, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak almış olan devletler arasında paylaşılması kararı alınmıştı. Bu ülkeler şunlardı: Arnavutluk, Asir, Bulgaristan, Filistin, Hicaz, Irak, İtalya, Lübnan, Maver-i Şeria, Necit, Suriye, Yemen, Yugoslavya, Yunanistan ve Mısır. Borçların söz konusu ülkeler arasında paylaşılması görevi Düyun-ı Umumiye'ye, çıkması muhtemel anlaşmazlıkları çözme görevi ise Cemiyet-i Akvam'ın görevlendireceği bir hakeme bırakılmıştı. Cemiyet-i Akvam bu görev için İsviçreli hukuk profesörü Eugene Borel'i görevlendirdi.³⁰⁶

Osmanlı borçların yukarıda adı geçen ülkeler arasında paylaşımı Eugene Borel'in hakemliğinde 21 Ekim 1925 tarihinde gerçekleştirildi. Burada bölüştürülen borcun anaparası toplamı 129.375.000 lira idi. Bu toplam miktarın 84.597.000 lirası yani %65,3'ü Türkiye'ye aitti.³⁰⁷ Ancak bu borçlanmalar 17 Ekim 1912 öncesi ve sonrası şeklinde sınıflandırıldığında bu tarihten önceki borçlanmalarının %62,25'inin, bu tarihten sonraki borçlanmaların ise %75,54'ünün Türkiye'nin payına düştüğü görülmektedir.³⁰⁸

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Eylül 1923'te Düyun-ı Umumiye'nin gelir toplama yetkisine tamamen son verilmişti. Ancak hukuki ve teknik nedenlerden ötürü Türkiye Cumhuriyeti 1924-1928 arasında herhangi bir dış borç ödemesi yapmamıştı. Ödemeler ancak Türkiye ile alacaklılar arasında anlaşmanın

³⁰⁴ *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt: 5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, İstanbul 1931, s. 42-55.

³⁰⁵ Eldem, *a.g.e.*, s. 228.

³⁰⁶ Sayar, *a.g.e.*, s. 293-294.

³⁰⁷ Eldem, *a.g.e.*, s. 229.

³⁰⁸ Sayar, *a.g.e.*, s. 294.

sağlandığı 1928 yılında başlayabilmişti. Bu anlaşma ile 1923 yılında fiilen sona erdirilen Düyun-ı Umumiye'nin gelir toplama yetkisi hukuksal olarak da sonlandırıldı. Aynı yıl Düyun-u Umumiye'nin adı Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Taksim Edilmiş Kamu Borçları Meclisi adı ile değiştirilmiş ve idare merkezi Paris'e taşınmıştır.³⁰⁹ Böylece 50 yıla yakın bir zamandır varlığını sürdüren Türk egemenliğini zedeleyici bir kurumun Türkiye'deki mevcudiyeti sona erdirilmiştir. Böylece Milli Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşa'nın gerek savaş döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde ısrarla vurguladığı tam bağımsızlık ilkesinin önündeki en büyük engellerden birisi kaldırılmış oldu. Esaslarını Mustafa Kemal Paşa'nın belirlediği Misak-ı Milli'nin 6. maddesinde öngörülen mali bağımsızlığı kısıtlayıcı engellerin kabul edilemeyeceği düşüncesi Düyun-ı Umumiye'nin Türkiye'deki varlığının sona erdirilmesi ile önemli ölçüde hayata geçmiş oldu. Bundan sonraki mesele ardılı olunan Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan borçların uygun koşullarda ödenmesiydi.

1928 anlaşmasına rağmen 1929 yılındaki küresel ekonomik kriz Türkiye'nin dış borç ödemelerini planlandığı şekilde yapamamasına sebep olmuştur. Bu nedenle 1931 yılında Ankara'da, 1932 yılında Paris'te sürdürülen görüşmelerin sonucunda 1933 Sözleşmesi imzalanmıştı. Anlaşmaya göre Türk Hükümeti kendi payına düşen borçları her yıl iki taksit halinde 700 bin altın lira olarak ödeyecekti.³¹⁰ Bu şekliyle başlayan ödemeler 1954 yılında bitirilmiş ve böylece Osmanlı Devleti'nin tam bir asır önce başlattığı dış borçlanma sürecinin tüm izleri silinmiştir.

³⁰⁹ Kartopu, *a.g.m.*, s. 38-39.

³¹⁰ Sayar, *a.g.e.*, s. 297-298.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 1854 yılında Kırım Savaşı ile birlikte başlayan dış borçlanma süreci çok kısa bir süre sonra devletin mali egemenliğini sona erdiren gelişmelerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. 1875 yılında ilan edilen moratoryumla dış borç ödemelerinin önce yarı yarıya indirilmesi, kısa bir süre sonra ise tamamen durdurulması Türk mali tarihinde önemli bir yere sahip olan Düyun-ı Umumiye İdaresinin kuruluşunun ilk ciddi işaretlerinden birisi olmuştur. Zaten bu moratoryumdan 6 yıl sonra ilan edilen Muharrem Kararnamesi ile bu idare resmen tarihteki yerini almış oluyordu.

Vergi koyma ve toplama hükümleri bir devletin egemenliğinin vazgeçilmez unsurlarından birisidir. Egemenliğin sürekli ve devredilemez niteliği göz önünde bulundurulduğu takdirde Düyun-ı Umumiye İdaresinin varlığının Osmanlı Devleti'nin egemenliğine önemli ölçüde gölge düşürdüğü sonucuna rahatlıkla varılabilir. Tam bağımsızlık parolası ile başlatılan Milli Mücadele yıllarında mevcut koşulların etkisi nedeniyle bu idareye dokunulmamakla birlikte bütün gelirlerine el konuldu. Böylece Düyun-ı Umumiye'nin hem egemenlik haklarını zedeleyici yönü zayıflatılmış hem de Milli Mücadele yıllarında vergilerin toplanmasında bu idarenin Anadolu'daki teşkilatlarından yararlanılmış oldu. Bu idarenin daha bu dönemde kaldırılması TBMM kadroları için arzulanan bir durum olsa da böyle bir girişim Milli Mücadele'nin diplomatik ayağına zarar verebilirdi.

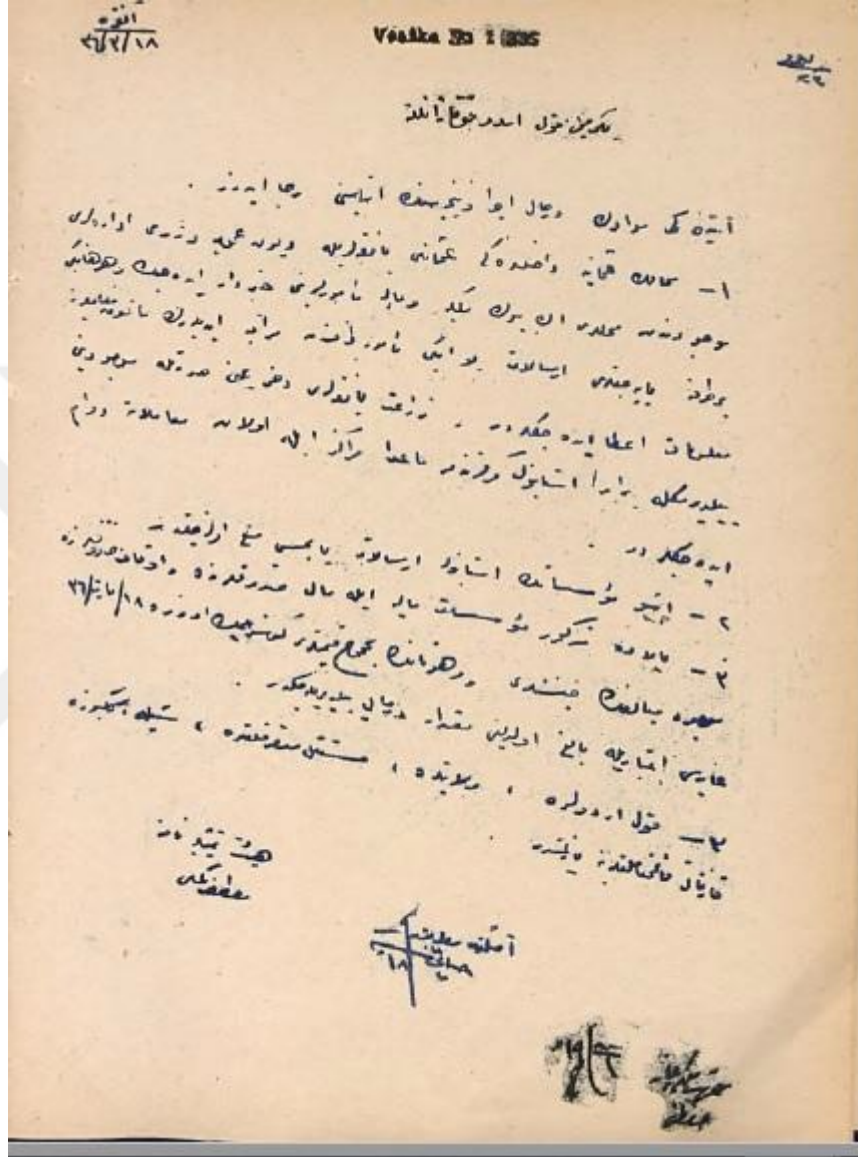
TBMM Hükümeti Düyun-ı Umumiye'nin varlığından sonuna kadar yararlı olsa da bu idarenin varlığı mebuslar arasında her zaman tartışma konusu yapıldı. Birçok mebus Avrupalı bir idarenin kendi bünyeleri içerisinde varlığına izin vermenin doğru olmadığını belirtse de yukarıda da belirtilen sebepler dolayısıyla Türk bu idareyi ortadan kaldırmayı uygun koşulların oluşacağı zamana bıraktı. Öncelik Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılması ve bağımsız bir Türk devleti olarak Müttefiklerle eşit koşullarda barış masasına oturulması idi. Düyun-ı Umumiye sorununu ancak bu aşamalar geçildikten sonra kesin olarak ele alınabilirdi.

Düyun-ı Umumiye'yi ortadan kaldırmak için uygun koşullar nihayet Milli Mücadele'nin silahlı ayağının başarılı bir şekilde sona erdirilmesinin ardından oluşmaya başladı. Milli Mücadele başarıya ulaştıkça yeni Türkiye için artık bu idarenin varlığını sürdürmesini kabul etmenin imkanı kalmamıştı. Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye, Osmanlı borçlarından kendi payına düşen kısmını üstlenmekle beraber bu idareyi Türk egemenliğini ihlal eden niteliğinden arındırarak sonraki süreçte ülke dışına çıkarmayı başardı. Bu yönüyle Milli Mücadele ülkenin siyasal egemenliğinin yanı sıra ekonomik egemenliğinin de önündeki en büyük engellerden bir tanesini ortadan kaldırdı.

EKLER

EK-1³¹¹

Mustafa Kemal Paşa'nın Düyun-ı Umumiye Gelirlerine El Koyma Talimatı

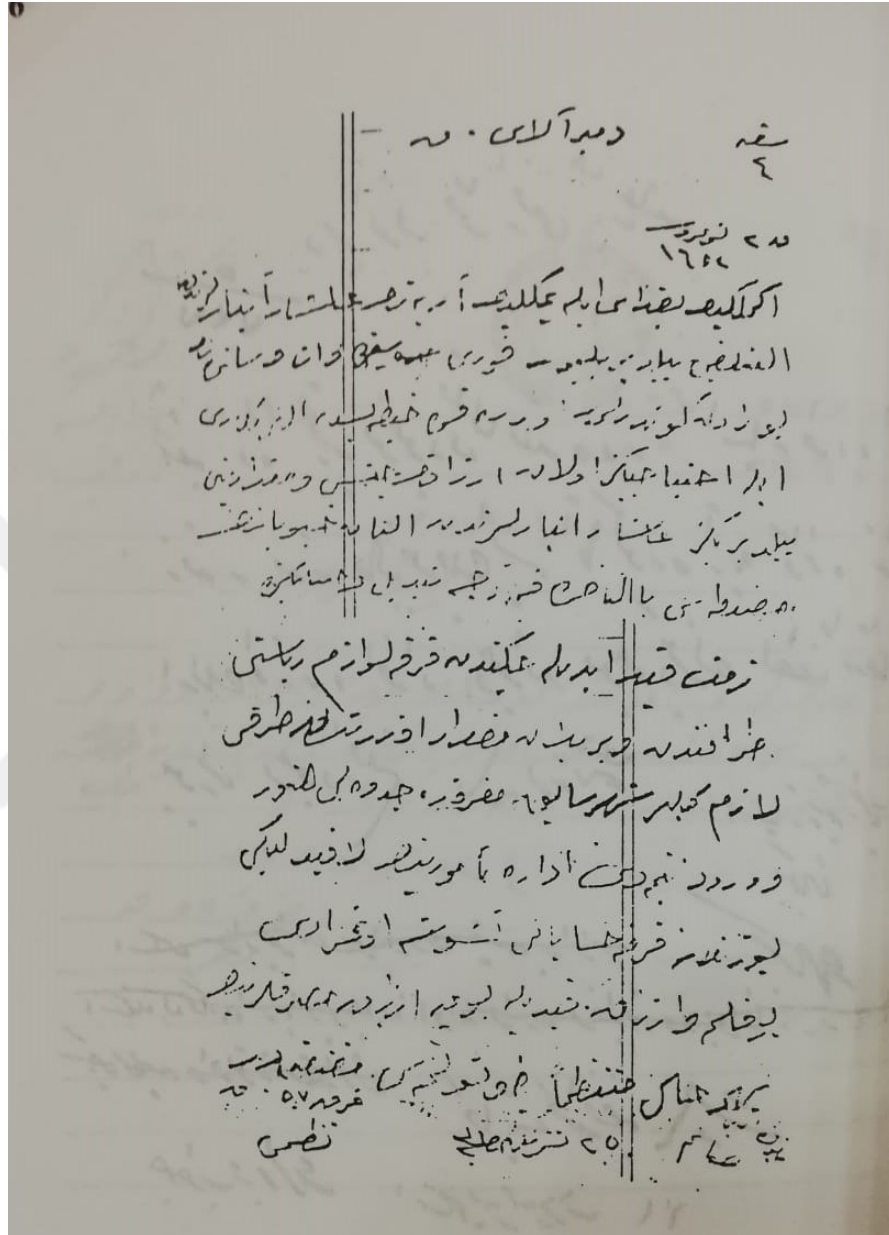
³¹¹ Harp Tarihi Vesikalari Dergisi, Sayı: 13, Ankara 1955, s. 20.

Mustafa Kemal Paşa'nın Düyun-ı Umumiye Gelirlerine El Koyma Talimatı

Yezika No. 572

³¹² *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 22, Ankara 1957, s. 97.

Nazmi Bey'in Demiralay Komutanı'na Gönderdiği Talimat

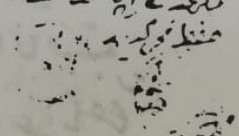

³¹³ Nuri Köstüklü Özel Arşivi, Demiralay'a Ait Yazışmalar

منہ و رقص

اخر صافى ز رانجه ۲۲۰ سى معلول اولوب روى داره سىل زرينه
انما ز بلدى اناءه موقوف از غريب ۲۷ بىل كبلو باره موقوف
قد اسيان موقوفه حقه زك ربع ايمنه رند قدي بيلك
اجا ايلاسنه طولى خور آلاجه نونوز اولاه ايلك نظر قه آلله
كندور نونوز طاب فرغت الحقه رنخور اعمل ايند برور حرف الحقه درزو
خور آلاي نذ وضو يا برور اوج اناءه حقه عمده آلله بى تيه
خبر درخى باقلم عمده مكنى [۸] ايوست

مجلسه اول: ۱۳۸۵/۱۰/۱۵

³¹⁴ Nuri Köstüklü Özel Arşivi, Demiralay'a Ait Yazışmalar

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Dahiliye Asayiş Kalemî.

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası.

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Hariciye İstişare Odası.

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Dahiliye İdare-i Umumiye.

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Hariciye Siyasi.

2. RESMÎ YAYINLAR

1336 Senesi Muvazana-i Umumiye Kanunu Lahiyası ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası.

Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt: 5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, İstanbul 1931.

Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisliği, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 13, Ankara 1955.

Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisliği, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 22, Ankara 1957.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Devre: 4, Cilt: I.

Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007.

TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt: I.

TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt: II.

TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt: III.

TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt: IV.

TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt: VII.

TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt: VIII.

TBMM Gizli Zabıt Cerideleri, C: II.

3. GAZETELER

Alemdar, 13 Şubat 1919.

Alemdar, 1 Ağustos 1919.

Alemdar, 25 Mart 1920.

Ceride-i Resmiye, 7 Şubat 1921.

Ceride-i Resmiye, 14 Şubat 1921.
Ceride-i Resmiye, 28 Şubat 1921.
Ceride-i Resmiye, 21 Mart 1921.
Ceride-i Resmiye, 28 Mart 1921.
Ceride-i Resmiye, 11 Nisan 1921.
Ceride-i Havadis, 25 Nisan 1921.
Ceride-i Resmiye, 18 Mayıs 1921.
Hakimiyet-i Milliye, 27.10.1922.
İkdam, 27 Kasım 1918.
İkdam, 29 Temmuz 1922.
İrade-i Milliye, 5 Ocak 1920.
Tanin, 30 Eylül 1945.

4. KİTAPLAR

AKINCI, İbrahim Ethem, *Demirci Akıncıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I [Mutlakiyete Dönüş 1918-1919]*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: VI, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: VII, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 163.

BİRDAL, Murat, *The Political Economy of Ottoman Public Debt Insolvency and European Financial Control In The Late Nineteenth Century*, I.B. Tauris Publishers, New York 2010.

BLAISDELL, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi Düyunu-uşumiye*, Çeviren: Ali İhsan Dalgıç, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 1979.

BLOCK, Adam, *Special Report On The Ottoman Public Debt Translation of The Annual Report of The Council of Administration for The Thirty-Seventh Financial Period (1st March, 1918, to The 28th February, 1919)*, Londra 1920.

BLOCK, Adam, *Special Report on The Ottoman Public Debt Followed By A Translation of The Annual Report of The Council of Administration for The Thirty-Ninth Financial Period (1st March 1920, to The 28th February 1921)*, London 1922.

BOZKURT, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

CEZAR, Yusuf, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayınları, İstanbul 1986.

Forthy Seventh Annual Report of The Council of The Corporation of Foreign Bondholders For The Year 1920, Council House, London 1920.

Forthy Ninth Annual Report of The Council of The Corporation of Foreign Bondholders For The Year 1922, Council House, London 1922.

Fiftieth Annual Report of The Council of The Corporation of Foreign Bondholders For The Year 1923, Council House, London 1923.

Fifth First Annual Report of The Corporation of Foreign Bondholders For The Year 1924, Council House, London 1924.

CRİSS, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

ÇAVDAR, Tefik, *Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm II*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2001.

ÇUKUROVA, Bülent, *Kurtuluş Savaşı'nda Haber Alma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ardıç Yayınları, Ankara 1994.

Dette Publique Ottomane, *Procès Verbaux. XXXIII. 14 mars 1914 au 13 mars 1915*, Éditeur Administration De La Dette Publique Ottomane, Constantinople 1915.

Dette Publique Ottomane, *Procèsverbaux. XXXIV. 14 mars 1915 au 13 mars 1916*, Éditeur Administration De La Dette Publique Ottomane, Constantinople 1916.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939 First Series Volume IV 1919, ed: E.L. Woodward ve Rohan Butler, Her Majesty's Stationery Office, Londra 1952.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939 First Series Volume VII 1920, ed: Rohan Butler ve J.P.T. Bur, Her Majesty's Stationery Office, Londra 1958.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939 First Series Volume VIII 1920, ed: Rohan Butler ve J.P.T. Bury, Her Majesty's Stationery Office, Londra 1958.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939 First Series Volume XIII, ed: Ruhan Butler, Her Majesty's Stationery Office, Londra 1963.

DOĞRUÖZ, Türkan, *Milli Mücadele Yıllarında Kırklareli (1918-1922)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

DURU, Cihan, TURAN, Kemal, ÖNGEOĞLU, Abdurrahman, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası 1. Kitap Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*, TİSA Matbaacılık, Ankara 1982.

ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip *Milli Mücadele Başlarken II: Sivas Kongresi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına (4 Eylül 1919-23 Nisan 1920)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965.

HELMREICH, Paul C., *From Paris To Sevres The Partition of The Ottoman Empire at The Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Press, Columbus 1974.

İĞDEMİR, Uluğ, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975.

JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeler I*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2001.

KIRAY, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

KÖMÜRCAN, Kirkor, *Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi (Düyun-ı Umumiye Tarihçesi)*, Şirketi Mürettibiye Basımevi, İstanbul 1948.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

MERAY, Seha, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım: I, Cilt: 3, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.

MERAY, Seha, OLCAY, Osman, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

MERAY, Seha, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım: I, Cilt: 1, Kitap: 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Bilgi Yayınları, Ankara 2018.

OLCAY, Osman, *Sevres Anlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

ÖLÇER, Cüneyt, *Osmanlı Bankası Aracılığıyla Yapılan Osmanlı Devleti Borç Anlaşmaları*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1989.

ÖNSOY, Rıfat, *Mali Tutsaklığa Giden Yol Osmanlı Borçları 1854-1914*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.

PAMUK, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

PEHLİVANLI, Hamit, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 2 Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye*, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara 1984.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

SATAN, Ali, *İngiliz Yıllık Raporları'nda Türkiye (1920)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010.

SATAN, Ali, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

SATAN, Ali, *İngiliz Yıllık Raporları'nda Türkiye (1922)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

SAYAR, Nihad, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, İ.İ.T.İ.A Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 1977.

SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali 1. Cilt*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.

SOFUOĞLU, Adnan, *Kuva-yi Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

ŞAHİN, Necmettin, YILMAZ, Akif, *Milli Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri*, Vergi Müfettişleri Derneği, İzmir 2015.

ŞİMŞİR, Bilal, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.

TANÖR, Bülent, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa Yayınları, İstanbul 1992.

TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Türk İstiklal Harbi VII'inci Cilt İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

ÜNAL, Muhittin, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1994.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.

YILMAZ, Faruk, *Osmanlı Borçları Tarihi (Düyun-u Umumiye)*, Berikan Yayınları, Ankara 2013.

5. MAKALELER

AKANDERE, Osman, SEMİZ, Yaşar, "Sevr'den Lozan'a Düyun-u Umumiye Meselesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7, Konya 2002.

ALPER, Değer, ANBAR, Adem, “Osmanlı İmparatorluğu’nun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar”, *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 87, İstanbul 2010.

AYIŞIĞI, Metin “Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükümetleri ile Kuvay-i Milliye Arasındaki Münasebetler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002.

AYIŞIĞI, Metin, “Unutulan Soykırım: Batı Anadolu’da Yunan Mezalimi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002.

GÜLER, Birgül Ayman, “Yönetimde Özerklik Sorunu: Düyun-u Umumiye-i Osmanlı Meclis-i İdarisi 1881-1948”, *Memleket Siyaset Yöntem Dergisi*, Sayı: 1, Ankara 2006.

GÜNEŞ, İhsan, “Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: IV, Sayı: 12, Ankara 1988.

GÜREL, Seyfettin, “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: III, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

GÜREL, Seyfettin, “Osmanlı Dış Borçları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: III, İstanbul 1985.

KARTOPU, Saffet, “Düyun-u Umumiye İdaresi ve İdareyle İlgili Görüşler”, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2, Gümüşhane 2012.

KAZGAN, Haydar, “Düyun-u Umumiye”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: III, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

KURDAKUL, Necdet, “Ticaret Anlaşmaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: III, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

KÜÇÜK, Cevdet, ERTÜZÜN, Tefik, “Düyun-u Umumiye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: X, İstanbul 1994.

NARİN, Resul, “Düyun-u Umumiye İdaresi ve Adapazarı”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 21, Ankara 2009.

ÖZTÜRK, Cemil, “Mütareke Döneminde İtilaf Kuvvetlerinin Türkiye’de Mali Denetim Kurma Girişimi: Müttefiklerarası Mali Denetim Komisyonu”, *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi 12-16 Kasım 2007- Ankara Bildiriler*, Cilt: II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

SONYEL, Salahi, “Lozan’da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)”, *Belleten*, Cilt: XXXVIII, Sayı: 149, Ankara 1974.

ŞEKER, Murat, “Osmanlı Devleti’nde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma”, *Cumhuriyet Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 2, Sivas 2007.

TEKİN, Ahmet, “Milli Mücadele Bütçeleri, Vergi Politikası ve Dış Yardımlar (1919-1923)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C: XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

TUNÇEL, Ahmet Kamil, YILDIRIM, Murat, “1854-1874 Döneminde Osmanlı Devleti’nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti’nin İflasına Neden Oldu?”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 1, Edirne 2014.

TURAN, Şerafettin, “Lozan Antlaşması”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXVII, Ankara 2003.

TÜRKMAN, Saim, “Kuvayi Milliye’nin İaşe İkmali ve Heyet-i Temsiliye’nin Kaynakları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 22, Ankara 1998.

YAZICI, Hanefi, “1919 Paris Barış Konferansı’nda Türk Tezleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 2, İstanbul 2020, s. 1046-1047.

YILDIRIM, Azmi, “Rum Çetelerinin Türklere Karşı Faaliyetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002.

6. TEZLER

BİLGİN, Taner, *Milli Mücadele Döneminde Bilecik*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2012.

PANCAR, Emine, *Aydın ve Muğla Kuva-yı Milliyesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2010.

VAROL, Özge, *II. Abdülhamit Döneminde Düyun-u Umumiye İdaresi’nin Kuruluşu ve İşleyişi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2007.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Doğum Tarihi
Doğum Yeri
Medeni Durumu

Eğitim

Lise
Lisans

Yüksek Lisans

Çalıştığı Kurumlar